

Masterscriptie van de Master Geestelijke Verzorging aan de Faculteit
Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit
Nijmegen

‘Nooit meer even oud’

Rouwverwerking en betekenisverlening rondom het verlies van
een broer of zus

Student:	J.A.M. van Dordrecht-Hoogendijk (Janet)
Studentnr.:	s4812085
Scriptiebegeleider:	Dr. M. Scherer-Rath
Tweede examinerator:	Prof. Dr. P. van der Velde
Versie:	Definitief
Datum:	Februari 2021

Aantal woorden corpustekst = 27.372

Verklaring van eigen werk

© J.A.M. van Dordrecht-Hoogendijk, Nooit meer even oud. Rouwverwerking en betekenisverlening rondom het verlies van een broer of zus, in het kader van de Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen bij de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen februari 2021.

Hierbij verklaar en verzeker ik, Janet van Dordrecht - Hoogendijk, dat dit eindwerkstuk zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken - ook elektronische media - is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Krimpen aan den IJssel, 2 februari 2021

Voorwoord

Toen ik in 2018 aan de master Geestelijke Verzorging begon had ik niet kunnen bedenken dat het onderwerp van afstuderen rouwverwerking bij broers en zussen na het verlies van een broer of zus zou zijn.

In 2011 is mijn broer Con overleden, op de leeftijd van 42 jaar. Het overlijden van mijn broer is een van de meest ingrijpendste gebeurtenissen uit mijn leven geweest. Door zijn overlijden ben ik een stuk van mijzelf kwijtgeraakt. Ik bleef achter met een grote leegte. Voor de cursus Spirituele Diagnostiek werd ons gevraagd een presentatie te verzorgen over het eigen levensverhaal. En ik bemerkte dat, 9 jaar na zijn overlijden, hij nog steeds een belangrijk persoon is in mijn leven. Ik bemerk dat ik veel met hem bezig door over hem met anderen te praten. Heb ik dan zijn dood nog niet verwerkt?

Deze vraag maakte dat ik veel ben gaan lezen over rouw en verliesverwerking. Ook sprak ik regelmatig (ervarings-) deskundigen over de betekenis van het verlies van een broer of zus. Gedurende mijn zoektocht naar informatie kwam ik tot de ontdekking dat er op wetenschappelijk gebied weinig te vinden is over rouwverwerking bij broers en zussen. Met dit onderzoek wil ik daar een kleine bijdrage aan leveren en aandacht vragen voor rouwverwerking bij broers en zussen na het verlies van een broer of zus.

De masterscriptie heeft als titel 'Nooit meer even oud'. En dat is met een reden. Ieder jaar waren wij namelijk één maand even oud. Ieder jaar werden hier opmerkingen en grapjes overgemaakt. Dit is over want ik ben ouder geworden en mijn broer blijft altijd 42 jaar.

Mijn broer is dood

Mijn broer is dood. Ik ben verbaasd, het kan niet kloppen, want ik zie dat ik nog leef.

Wij zijn van meet af aan altijd bij elkaar geweest en waren dan ook zo ongeveer precies gelijk.

Hoe kan het dan dat ik zomaar in mijn eentje overblijf? Alsof iemand in het wilde weg gekozen heeft,

*niet opgelet heeft wie van ons het was.
Hoe dichterbij kan nog de dood?*

Ted van Lieshout

Samenvatting

Het verliezen van een broer of zus is voor veel broers en zussen een ingrijpende gebeurtenis. Weggemans geeft dit woorden met de volgende quote: *'Met het overlijden van je ouders verlies je je verleden. Met het overlijden van je kind verlies je je toekomst. Met het overlijden van je partner verlies je je heden. Met het overlijden van een broer of zus verlies je zowel je verleden, als je heden, als je toekomst'* (Weggemans, 2005).

In deze scriptie is op een kwalitatieve manier onderzocht of levensdoelen veranderen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus. Om inzicht te krijgen in het rouwproces van broers en zussen is er onderzoek gedaan naar betekenisgeving, de interpretatie van deze ervaring van contingentie in het levensverhaal en de invloed hiervan op de persoonlijke identiteit. En dat aan de hand van de eigen levensdoelen van de respondenten.

De beleving van veel broers en zussen is dat het verliezen van een broer of zus door de dood onvoldoende wordt (h)erkend door de rouwende broer of zus zelf, de naaste omgeving en de maatschappij. Ook ontbreekt een professionele reactie van geestelijk verzorgers hierop omdat zij deze vorm van rouw onvoldoende in beeld hebben. En dit alles in de context dat er ieder jaar veel broers en zussen bijkomen die een broer of zus verliezen door dood.

Als resultaten van het onderzoek zien we dat alle respondenten het overlijden van een broer of zus hebben ervaren als een ervaring van contingentie en dat zij vervolgens in staat zijn geweest om de ervaring van contingentie te integreren in het eigen levensverhaal en daarmee ook in hun persoonlijke identiteit. (Spirituele-) levensdoelen van respondenten zijn hierbij helpend en ondersteunend geweest. De respondenten geven aan dat de levensdoelen niet zijn veranderd na het overlijden van een broer of zus, maar dat de levensdoelen wel betekenisvoller zijn geworden.

Sleutelwoorden: rouwverwerking, niet-erkend verlies, ervaring van contingentie, interpretatie crisis, narratieve identiteitsvorming, betekenisverlening, integratie levensverhaal, spiritualiteit en levensdoelen.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Samenvatting.....	4
1. Inleiding.....	10
1.1. Probleemstelling.....	10
1.2. Doelstelling en vraagstelling.....	10
1.3. Definiëren van begrippen.....	11
1.4. Leeswijzer.....	13
2. Theoretische uitwerking van rouw.....	14
2.1. Inleiding.....	14
2.2. Rouw bij het verlies en van een partner, kind of ouder.....	14
2.2.1. Definitie van rouw.....	14
2.2.2. Verschillende visies op rouw.....	14
2.2.3. Rouwsluiers.....	17
2.2.4. Conclusies.....	18
2.3. Rouw broer of zus.....	18
2.3.1. De relatie tussen broers en zussen.....	19
2.3.2. De betekenis van het verlies van een broer of zus voor een broer of zus	20
2.3.3. Gevoelens en gedachten van de broer of zus.....	20
2.3.4. Veranderingen in het gezin.....	21
2.3.5. Het rouwproces bij het verlies van een broer of zus.....	21
2.3.6. Conclusies.....	23
2.4. Ervaring van contingentie.....	23
2.4.1. Narratieve ervaring van contingentie.....	24
2.4.2. Emotionele ervaring van contingentie.....	25
2.4.3. Conclusies.....	26
2.5. Samenvatting.....	26
2.6. Topics.....	27
3. Omgaan met rouw.....	28
3.1. Inleiding.....	28

3.2. Het ADCL-schema.....	28
3.3. Spiritualiteit.....	30
3.3.1. Invloed van spiritualiteit op het rouwproces.....	30
3.3.2. Conclusies.....	31
3.4. Betekenisgeving.....	31
3.4.1. Levensdoelen.....	31
3.4.2. Levensdoelen en betekenisgeving.....	32
3.4.3. Conclusies.....	33
3.5. Spiritualiteit en levensdoelen.....	33
3.5.1. Spirituele levensdoelen.....	34
3.5.2. Bronnen van betekenis.....	34
3.5.3. Conclusies.....	36
3.6. Samenvatting.....	36
3.7. Topics.....	37
4. Methodologische verantwoording.....	38
4.1. Inleiding.....	38
4.2. Onderzoekmodel.....	38
4.3. Dataverzameling.....	40
4.4. Respondenten.....	42
4.5. Steekproef.....	42
4.6. Analyse van onderzoeksresultaten.....	43
5. Onderzoeksresultaten en analyse.....	44
5.1. Inleiding.....	44
5.2. Respondente 1.....	44
5.2.1. Onderzoeksvragen.....	45
5.2.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente.....	45
5.2.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren? 45	
5.2.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema).....	45
5.2.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal).....	46

5.2.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM).....	46
5.2.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?.....	46
5.2.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?.....	46
5.2.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?.....	46
5.2.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van haar broer?.....	47
5.2.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 1.	48
5.3. Respondente 2.....	49
5.3.1 Onderzoeksvragen.....	49
5.3.1.1 Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente.....	49
5.3.1.2 Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren? 49	
5.3.1.3 Hoe heeft de respondente het overlijden van de broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema).....	50
5.3.1.4 In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal).....	50
5.3.1.5 Levensdoelen (SoMeCaM).....	50
5.3.1.5.1 Welke levensdoelen heeft de respondente?.....	50
5.3.1.5.2 In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?.....	50
5.3.1.6 In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?.....	51
5.3.1.7 In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van de broer?.....	51
5.3.2 Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 2.	52
5.4. Respondente 3.....	53
5.4.1. Onderzoeksvragen.....	53
5.4.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente.....	53
5.4.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren? 53	
5.4.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema).....	54

5.4.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal).....	54
5.4.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM).....	54
5.4.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?.....	54
5.4.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?.....	54
5.4.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?.....	55
5.4.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van haar broer?.....	55
5.4.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 3.....	55
5.5. Respondent 4.....	56
5.5.1. Onderzoeksvragen.....	56
5.5.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondent.....	56
5.5.1.2. Hoe heeft de respondent het overlijden van zijn zus ervaren?.....	56
5.5.1.3. Hoe heeft de respondent het overlijden van zijn zus ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema).....	57
5.5.1.4. In hoeverre heeft de respondent de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal).....	57
5.5.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM).....	57
5.5.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondent?.....	57
5.5.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?.....	58
5.5.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?.....	58
5.5.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondent gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van zijn zus?.....	59
5.5.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondent 4.....	59
5.6. Respondente 5.....	60
5.6.1. Onderzoeksvragen.....	60
5.6.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente.....	60
5.6.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren?.....	60

5.6.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van de broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema).....	61
5.6.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal).....	61
5.6.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM).....	61
5.6.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?.....	61
5.6.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?.....	61
5.6.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?.....	62
5.6.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van de broer?.....	62
5.6.1.8. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente	5 62
5.7. Uitkomst toetsing onderzoekshypothese.....	63
5.7.1. Vergelijkende analyse respondenten.....	63
5.7.2. Toetsing onderzoekshypothese.....	66
6. Conclusies, aanbevelingen en reflectie.....	67
6.1. Inleiding.....	67
6.2. Conclusies.....	67
6.3. Aanbevelingen.....	69
6.4. Reflectie.....	70
Literatuurlijst.....	72
Appendix A Vragenlijst en Hulpmiddelen.....	75
Appendix B Templates.....	93
Appendix C Uitgewerkte interviews.....	96
Respondent 1.....	96
Respondent 2.....	103
Respondent 3.....	111
Respondent 4.....	117
Respondent 5.....	121

1. Inleiding

1.1. Probleemstelling

'Met het overlijden van je ouders verlies je je verleden. Met het overlijden van je kind verlies je je toekomst. Met het overlijden van je partner verlies je je heden. Met het overlijden van een broer of zus verlies je zowel je verleden, als je heden, als je toekomst.' (Weggemans, 2005).

Met deze quote geeft Weggemans (2005) weer dat het verlies van een broer of zus een zeer groot gemis is en minstens zoveel impact heeft als het verliezen van een ouder, een kind of een partner.

De innerlijke beleving van broers en zussen is dat het verliezen van een broer of zus door de dood onvoldoende wordt (h)erkend door de naaste omgeving en de rouwende broer of zus zelf. Er zijn twee belangrijke factoren die hierin een rol spelen, namelijk:

1. Als rouwende broer of zus stel je het zorgen voor de andere nabestaanden centraal en daardoor schaalt de rouwende broer of zus zijn of haar eigen rouw af en,
2. Vanuit de omgeving is er geen ruimte voor de broer of zus om te rouwen omdat de aandacht uitgaat naar de ouders, kind en partner.

Ook in de maatschappij is deze vorm van rouw onvoldoende in beeld. De aandacht gaat voornamelijk uit naar ouders, partner en kinderen van de overledene. Er is vaak weinig aandacht voor de overgebleven broers en zussen en opvangmogelijkheden ontbreken (Gerritsen, 1997).

Daarnaast gaan geestelijk verzorgers veelal voorbij aan rouw over een broer of zus omdat zij daar onvoldoende kennis van hebben en zij deze vorm van rouw onvoldoende in beeld hebben. Een professionele reactie hierop ontbreekt. Dit is een ingrijpend besef. Temeer daar er ieder jaar veel broers en zussen bijkomen die een broer of zus verliezen door de dood. Maar ook omdat rouw- en verliesverwerking een kernthema is van de geestelijke zorg. Een professionele reactie van geestelijk verzorgers ontbreekt

Er bestaat veel wetenschappelijk onderzoek over rouw- en verliesverwerking. Echter wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van het verlies van een broer of zus zijn schaars.

Dit alles is de reden geweest om als onderwerp voor mijn masterscriptie voor de masteropleiding Geestelijke Verzorging binnen de faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen aan de Radboud Universiteit, de keuze te maken voor rouw- en verliesverwerking van broers en zussen.

In deze scriptie had de keuze gemaakt kunnen worden om 'broers en zussen' te duiden met 'mensen' of de antropologische benaming 'sibling' te gebruiken. Echter, om de emotionele band die tussen broers en zussen bestaat te onderstrepen, is de keuze gemaakt om voluit broer(s) en zus(sen) te gebruiken.

1.2. Doelstelling en vraagstelling

Met dit onderzoek wil ik inzicht krijgen in het rouwproces van broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Hierbij wordt het verlies van een broer of zus opgevat als ervaring van contingentie, die als existentiële ervaring van invloed is op de interpretatie van het eigen leven van de broer of zus die achterblijft. De hoofdvraag van dit onderzoek gaat specifiek in op de vraag of levensdoelen veranderen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus. De benaderingswijze is een onderzoek naar betekenisgeving, de interpretatie van deze ervaring van contingentie in het levensverhaal en de invloed hiervan op de persoonlijke identiteit, dat aan de hand van de eigen levensdoelen wordt onderzocht. De volgende doelstelling en de vraagstelling zijn hiervoor geformuleerd:

Doelstelling:

Inzicht krijgen in de wijze waarop een broer of zus, na het overlijden van een broer of zus, betekenis verleent aan zijn/haar huidige leven en de gebeurtenis integreert in het eigen levensverhaal.

Vraagstelling:

Wat is de betekenis van levensdoelen van broers en zussen voor het omgaan met het verlies van een broer of zus? En wat betekent dit voor de geestelijke zorg?

Om inzicht te krijgen in de vraagstelling is de keuze gemaakt om ervaringen van contingentie, waarbij de betekenisverlening van de broers en zussen na het overlijden van een broer of zus, en de mate van integratie in hun levensverhaal te analyseren. Daarbij wordt tevens gekeken in welke dimensie van betekenisgeving de levensdoelen van de verschillende respondenten zich bevinden en ook of de levensdoelen helpend zijn geweest bij de integratie en betekenisverlening van de broers en zussen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van onderzoek naar spirituele levensdoelen. Door de manier waarop mensen reageren op een ervaring van contingentie en de verhalen die zij vertellen over hun levensgebeurtenissen maken dat onderliggende levensdoelen ontcijferd kunnen worden. Deze persoonlijke levensdoelen geven weer wat mensen echt belangrijk vinden. In de loop van iemands leven kunnen deze doelen die betekenis geven veranderen. Een reconstructie van de uiteindelijke levensdoelen in confrontatie met een ervaring van contingentie kan mensen helpen om (opnieuw) in het reine te komen met de onverwachte aspecten van het leven, wat uiteindelijk hun kwaliteit van leven verbetert (Kruizinga e.a., 2013, pag. 2).

De hoofdvraag van deze scriptie wordt opgedeeld in de volgende deelvragen:

- a. Wat is er specifiek aan een rouwproces en van een broer of zus die een broer of zus hebben verloren?
- b. Op welke manier kan een ervaring van contingentie geïnterpreteerd worden in het levensverhaal?
- c. Hoe kunnen broers en zussen betekenis geven aan hun leven na een ingrijpende gebeurtenis?

- d. Hoe verlenen mensen (in het algemeen) betekenis aan hun leven door (spirituele-) levensdoelen?
- e. Hoe verlenen broers en zussen betekenis aan hun leven door (spirituele-) levensdoelen?
- f. In welke mate veranderen levensdoelen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus?
- g. Hoe kunnen geestelijke verzorgers op een professionele manier rouwende broers en zussen begeleiden?

1.3. Definiëren van begrippen

Als eerste wil ik een aantal begrippen definiëren. Deze begrippen zijn:

Rouwverwerking

De (eigen) definitie van rouwverwerking die geldend is in masterscriptie luidt als volgt: 'Rouwen is het dragen van, de omgang met en het geven van een plaats van het verdriet, de gevoelens en gedachten die naar boven komen bij het verlies en gemis van een geliefde'. Deze definitie sluit aan bij de definitie die Paul Boelen (1999) geeft over wat een rouwproces is:

'Een rouwproces kunnen we zien als een proces van aanpassing. Mensen die het overlijden van een dierbare hebben meegemaakt staan voor de taak om zichzelf, hun opvattingen, verwachtingen en hun verdere keven aan te passen aan het feit dat de dierbare definitief afwezig is.' (Boelen e.a., 1999, pag. 21).

Niet-erkend verlies

Een niet erkend verlies is een verlies waarvoor nog geen sociale gebruikte of rituelen bestaan. Het wordt in het maatschappelijk veld nog niet als verlies erkend.

Ervaring van Contingentie

Het verliezen van een dierbare is een ingrijpende, al dan niet onverwachte en niet noodzakelijke gebeurtenis waarbij een grote breuk ervaren wordt met het voorgaande leven. Dit wordt een ervaring van contingentie genoemd. Een ervaring van contingentie is de ervaring van een gebrek aan mogelijkheden de situatie waarmee men wordt geconfronteerd conform de lijnen van het eigen levensverhaal te interpreteren (Scherer-Rath, 2013, pag. 185).

Interpretatie crisis

Een interpretatiecrisis is de onmogelijkheid om de ervaring van contingentie waarmee men wordt geconfronteerd te interpreteren volgens de lijnen van de eigen levensverwachting (Scherer-Rath 2013, pag. 185).

Narratief uitgangspunt

Levens worden vormgegeven en begrepen in (het vertellen) van verhalen. Door het vertellen van verhalen geven mensen betekenis aan de gebeurtenis en wordt deze gebeurtenis onderdeel van het leven (Westerhof & Bohlmeijer, 2010, pp. 69-71).

Betekenisverlening en integratie levensverhaal

Traditionele structuren waarbinnen bepaalde waarden en normen gelden zijn in toenemende mate steeds minder belangrijk geworden. Mensen construeren hun

eigen identiteit volgens hun individuele wereldbeeld, waarbij dit wereldbeeld tevens hun handelen bepaalt (Scherer-Rath, 2014, pag. 132).

Spiritualiteit en levensdoelen

In deze scriptie wordt spiritualiteit in verband gebracht met een innerlijke beleving en een zoektocht naar levensdoelen (Scherer-Rath, 2013, pp. 185-186). Het gaat dus om verbinding. Het in contact zijn met jezelf en de buitenwereld en de verhouding tot het hogere. Het bestrijkt het hele leven en zoekt het hogere. Het beschrijft ook het zoeken naar betekenisgeving, inclusief de zoektocht naar het doel van het menselijke bestaan. Sheldrake stelt dat spiritualiteit een *'alternatieve manier is geworden om het diepste zelf en het ultieme doel van het leven te ontdekken'* (2013, pag. 5). Deze zoektocht naar de betekenis van spiritualiteit, gaat dus gepaard met het ontdekken en doorgronden van de menselijke identiteit en persoonlijke ontwikkelingen, om zo volledig tot het doel van het menselijke bestaan te komen. Spiritualiteit kan dus worden gezien als een grondhouding, een 'way of living', waarbij een individu een eigen verantwoordelijkheid heeft in het vorm geven en ontwikkelen van het diepste zelf en het ultieme gevoel van het leven (Sheldrake, 2012, pag. 6).

1.4. Leeswijzer

De scriptie is als volgt ingedeeld. De deelvragen a t/m e zullen in een literatuurstudie worden onderzocht. Dit onderzoek is de basis van het theoretisch kader voor het empirische kwalitatieve vervolgonderzoek, dat antwoord zal geven op de deelvragen f en g.

H 2. Theoretische uitwerking rouw. In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag wat rouw in algemene zin is en maken we een verdiepingsslag naar rouw bij broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Ook maken we kennis met rouw als ervaring van contingentie en interpretatie in het levensverhaal.

H 3. Omgaan met rouw. In dit hoofdstuk staan we stil hoe nabestaanden weer betekenis kunnen geven aan hun leven door onder andere spirituele levensdoelen.

H 4. Presentatie van de onderzoeksopzet en methodische verantwoording

H 5. Presentatie van de onderzoeksresultaten en analyse

H 6. Conclusies, aanbevelingen en reflectie

2. Theoretische uitwerking van rouw

2.1. Inleiding

Vroeg of laat krijgen de meeste mensen in het leven te maken met verlies en rouw. Verlies en rouw horen bij het leven en kunnen zich voordoen in alle levensfasen van het menselijk leven. In dit hoofdstuk verkennen we rouw. Om de vraag te kunnen beantwoorden welke specifieke kenmerken zijn te benoemen aan het rouwproces van een broer of zus die een broer of zus hebben verloren is het allereerst belangrijk om stil te staan bij een rouwproces in algemene zin. We gaan kijken naar het rouwproces zoals dat wordt gezien bij de reeds erkende vormen van rouw- en verliesverwerking namelijk die van een partner, kind of ouder. We zien rouw als een ervaring van contingentie en ontdekken verschillende stadia van rouw. Vervolgens bekijken we wat er in de literatuur over rouw bij het verlies van een broer of zus te vinden is. Zo komen de specifieke kenmerken van deze rouw in beeld.

2.2. Rouw bij het verlies van een partner, kind of ouder

2.2.1. Definitie van rouw

Zoals beschreven in de probleemstelling is er in de literatuur veel te vinden over rouw- en verliesverwerking. In de achterliggende decennia hebben meerdere personen op verschillende manieren over het rouw- en verliesverwerking bij mensen geschreven. Rouw- en verliesverwerking hangen nauw samen met elkaar maar er is ook een scheiding aan te brengen tussen rouw en verliesverwerking. Het woord 'rouw' wordt gebruikt voor veel ervaringen en betekenissen die refereren aan onder andere rouw, emotionele uitingen van rouw, verlies en verliesverwerking. Verlies en verliesverwerking zijn universeel en inherent aan het leven. Verlies is een onderdeel van het leven van iedereen, van geboorte tot dood, en is noodzakelijk voor onze ontwikkeling en groei tot volwassene. Rouw daarentegen verwijst naar het verlies van een dierbare, het emotionele antwoord op verlies en voor de publiekelijke uiting van rouw, de rouwcultuur met haar symbolen en rituelen (Maes e.a., 2009, pp. 43-47).

Maar wat is nu precies een rouwproces? Paul Boelen (1999) geeft de volgende beschrijving van een rouwproces:

'Een rouwproces kunnen we zien als een proces van aanpassing. Mensen die het overlijden van een dierbare hebben meegemaakt staan voor de taak om zichzelf, hun opvattingen, verwachtingen en hun verdere leven aan te passen aan het feit dat de dierbare definitief afwezig is.' (Boelen e.a., 1999, pag. 21).

In de volgende paragraaf maken we kennis met verschillende visies op rouw- en verliesverwerking.

2.2.2. Verschillende visies op rouw

Niet alleen het moeten missen van een geliefde na overlijden, maar ook het verlies van een baan of toekomstperspectief kan reden zijn voor rouw (Kierse, 2003). Een verlies dat gepaard kan gaan met angst, pijn en verdriet. Tevens kan verlies ons stellen voor onmacht en eindigheid van het leven.

Volgens diverse bronnen heeft Freud, grondlegger van de psychoanalyse, als eerste het onderzoeksfenomeen 'rouw' bestudeerd. De uitkomsten zijn vastgelegd in 'Trauer und Melancholia', met als belangrijkste conclusies dat de confrontatie met verlies bij iedere rouwende leidt tot een depressie en dat emoties in alle gevallen moeten worden doorleefd (Maes, 2009; Stroebe, 2009). Deze visie over rouw heeft het grootste gedeelte van de twintigste eeuw gedomineerd.

'De dood hoort niet alleen bij het leven, het is volgens Elisabeth Kübler-Ross ook de sleutel naar het leven. De kwaliteit van het leven telt en niet het aantal jaren dat wij leven' (Weggemans, 2007, pag. 118).

Elisabeth Kübler-Ross (1969) heeft een vijf-fasen model van rouwverwerking ontwikkeld. Dit model stelt vijf emoties (fasen) centraal die op een rouwende van toepassing zouden zijn. Deze emoties zijn ontkenning, boosheid, het gevecht aangaan, depressie en aanvaarding. Hoewel zij deze fasen in een bepaalde volgorde omschrijft, hoeft deze volgorde niet strikt gevolgd te worden.

In het kort worden deze fasen toegelicht:

- Ontkenning: de waarheid wordt ontkend omdat deze te erg is om te bevatten.
- Boosheid: rouwverwerking is meer dan verdriet alleen. Rouwende kunnen ook boos zijn op datgene wat hen overkomen is, op de artsen, op God, op de omgeving of op zichzelf.
- Het gevecht aangaan: rouwende proberen hun verlies te verwerken door het gevecht aan te gaan of door zichzelf doelen op te leggen.
- Depressie: wanneer er het besef komt bij rouwendenden dat de voorgaande fasen niet helpen bij de verwerking van het verlies kan men depressief worden. Deze depressieve gevoelens worden voor een groot gedeelte veroorzaakt door het gevoel van machteloosheid dat er niets meer is wat je aan het gebeurde kunt veranderen.
- Aanvaarding: de rouwende gaat proberen om het verlies te integreren in het leven. Dit brengt niet met zich mee dat de rouwende niet meer denkt aan de overledene of deze niet meer mist. Maar het betekent dat de rouwende het leven weer oppakt en inricht zonder de geliefde om je heen.

William Worden (2008) ontwikkelde een vier-takenmodel. Zijn model gaat niet uit van de fasering van emoties, maar begint bij de noodzaak van het accepteren van verlies. Hij gaat er in zijn model vanuit dat de rouwende een aantal taken heeft uit te voeren om de rouw achter zich te kunnen laten. Deze taken zijn: acceptatie van het verlies, het uiten van de emoties die het verlies oproept, het aanpassen aan de nieuwe situatie en het leven opnieuw vormgeven.

Deze vier taken worden kort toegelicht.

- De acceptatie van de realiteit van het verlies. In de eerste periode na het overlijden van een geliefde hebben mensen vaak het gevoel of het idee dat het niet echt allemaal waar is wat er is gebeurd. Men kan het gevoel hebben te dromen. Geleidelijk aan zal men zich realiseren wat er gebeurd

is. Door het zich geleidelijk aan te realiseren komt er de ruimte om zich aan te passen en de realiteit van het verlies te accepteren.

- Het uiten van de emoties die het verlies oproept. Het ervaren van pijn van het verlies is niet los te koppelen van het verwerkingsproces. Dit brengt allerlei emoties met zich mee die op veel verschillende manieren tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Hierbij dient te worden opgemerkt dat niet alle gevoelens evengoed geaccepteerd zullen worden. Verdriet zal door iedereen begrepen worden als een normale reactie op het verlies. Maar voor boosheid en agressie zal dit anders zijn, zeker als dit gericht is op de overledene zelf. Waarbij het ook voorkomt dat het uiten van emoties door de omgeving bestraft of genegeerd wordt. Ook kan het zo zijn dat de nabestaande deze emoties ontloopt door zich bijvoorbeeld te verliezen in zijn werkzaamheden.
- Het aanpassen aan de nieuwe situatie. Wanneer het moment aanbreekt dat men zich realiseert wat er gebeurd is komt er ook het besef dat men iets kwijt is. Dat men verder moet zonder degene die is overleden. Dit betekent dat men als nabestaande het hoofd moet bieden aan de rol die de overledene vervulde in het leven van de nabestaande.
- Het leven opnieuw vormgeven. Om het leven opnieuw vorm te geven zal men tegemoet moeten komen aan wat de nieuwe situatie vraagt door nieuwe relaties op te bouwen of bestaande relaties te verstevigen (Keijser en Schut, 1991, pag. 9).

Keijser en Schut (1991) hebben in hun begeleidingsprogramma 'Individuele rouwbegeleiding' het vier-takenmodel van Worden als leidraad genomen. Wel hebben zij de vier taken teruggebracht tot drie taken.

De modellen van Kübler-Ross, Worden en Keijser en Schut hebben gemeen dat zij rouw proberen te definiëren als een proces waar rouwenden door heen moeten. Maar in plaats dat de modellen rouwenden ondersteuning bieden, worden rouwenden geacht zich te voegen naar de modellen. Dit kan volstrekt voorbijgaan aan de persoonlijke beleving van een rouwende. Het model is het vertrekpunt in het duiden van het rouwproces van de ander, waardoor mensen zich onder druk gezet en genormeerd kunnen voelen (Maes, 2009).

In de rouwbegeleiding hebben we een traditie opgebouwd van theoretische duiding. Zo werden rouwverhalen gecensureerd door het fasenmodel van Elisabeth Kübler-Ross of door het takenmodel van Worden. In de laatste jaren is er een ander denkkader ontstaan, gebaseerd op nieuwe inzichten uit wetenschappelijk onderzoek, waarbij rouwenden zelf bevestigen dat de fasen- en takenmodellen van Kübler-Ros en Worden niet voor iedereen werkzaam is. Deze rouwende geven aan dat zij het verlies dat zij hebben geleden niet kunnen loslaten en een plek kunnen geven. Een belangrijk aspect van dit nieuwe denkkader is dat er in het rouwproces ruimte komt voor de individuele beleving en betekenisgeving en het eigen verloop van het rouwproces, wat onder andere tot uitdrukking komt in het rouwmodel van Maes. Ieder mens wat rouwt mag dat doen op geheel eigen wijze (2009).

Een rouwproces is volgens Maes als volgt uit te leggen:

'...het multidimensionale antwoord dat iemand geeft op het definitieve verlies van een betekenisvolle relatie met iemand, een aanpassingsproces aan een verander(en)de innerlijke en uiterlijke realiteit, dat tot doel heeft het verlies te integreren in het eigen levensverhaal.' (Maes, 2009, pag. 82).

Maes en Modderman (2014) vatte in het handboek 'Rouw, Rouwbegeleiding, Rouwtherapie' de nieuwe theorieën rondom rouw samen in het 'integratief rouwmodel'. Binnen dit model worden vier belangrijke aspecten benoemd.

Het eerste aspect wat beschreven wordt is dat rouw een multidimensionaal proces is. Daarmee wordt bedoeld dat een verlies de rouwende in verschillende aspecten en dimensies kan raken: lichaam, emoties, denken, gedrag, relationeel en existentieel/spiritueel. Als tweede wordt het rouwproces gezien als een reactie op verlies, zowel reactief (onbewust, intern voorgeprogrammeerde reactie) als actief (bewust, zelf keuzes maken). Ieder mens reageert op geheel eigen wijze. Als derde betekent rouw het verlies van een betekenisvolle relatie. De rouwende zal verder moeten leven met het gemis van een relatie welke betekenis voor de rouwende had. Als laatste wordt rouw gezien als een aanpassingsproces. De rouwende zal verder moeten in een leven zonder de ander met zijn rollen en betekenissen. Daar zal de rouwende zich op aan moeten passen en wellicht zal de rouwende zelf moeten veranderen (Moors, 2015, pp. 45-57).

We hebben nu een aantal visies de revue laten passeren. Paul Boelen noemt de verschillende benaderingen die we hebben bestudeerd toepasselijke rouwsluiers. In de volgende paragraaf zullen we dit begrip en deze rouwsluiers nader onderzoeken.

2.2.3. Rouwsluiers

In onze cultuur bestaan er een aantal opvattingen en beweringen over rouw- en verliesverwerking. Deze zogenaamde 'rouwsluiers' worden als dominante visies op rouw gehanteerd. Het gaat om de volgende opvattingen en beweringen:

1. *Na verlies gaan rouwenden door een periode van emotionele pijn.*
2. *Voor een goede en normale rouw is het noodzakelijk zich te confronteren met het verlies en de pijnlijke gevoelens te doorwerken: d.w.z. iedereen moet het verlies 'verwerken' of de pijnlijke gevoelens ervaren en uiten. Als de rouwende dit niet doet en deze gevoelens ontkent of verdringt, is er gevaar voor pathologie of ziekte.*
3. *De noodzaak van het verbreken van de binding of het 'loslaten' van de overledene is het sleutelement van elk rouwproces.*
4. *Rouw werkt steeds toe naar een eindpunt, een punt van acceptatie of herstel van evenwicht; het weer opnemen van de draad (binnen 1 à 2 jaar, langer tot bijvoorbeeld 7 jaar na het verlies van een kind) of 'closure' d.w.z. het rouwproces te kunnen afsluiten (Maes, 2007, pag. 15).*

Bovenstaande opvattingen en beweringen zijn sluiers die het zicht op wat rouw is vertroebelen en het rouwproces voor veel rouwenden moeilijker maken. Als gevolg van deze rouwsluiers kunnen veel rouwenden het gevoel krijgen dat ze niet normaal zijn omdat hun rouwproces ander verloopt.

Naast deze opsomming brengt de tijd waarin wij leven ook 'rouwsluiers' met zich mee. In onze samenleving is er de druk op het vinden van een manier hoe nabestaanden kunnen omgaan met het verlies van een geliefde. Voor de omgeving gaat het leven door. De rouwende zal een korte tijd krijgen voor ruimte om te rouwen. De omgeving verwacht dat rouwende het leven weer oppakt en verder gaat. De belangrijkste opgave voor een rouwende is dus zich aan te passen aan de nieuwe werkelijkheid. Deze kijk op rouw wordt normatief opgelegd als een 'rouwsluier'. Maar veel rouwendenden hebben een andere ervaring en beleving: hun leven staat stil, er is verdriet en het lukt niet om het leven weer op te pakken. Dit maakt dat zij zich abnormaal in hun beleving van rouw gevoelen. De omgeving zal hier afwijzend op reageren alsook hen de steun ontnemen die zij nodig hebben. Een andere 'rouwsluier' is dat rouw tijdelijk moet zijn. Rouwendenden krijgen de tijd om te rouwen, maar na drie maanden moet het wel over zijn. Terwijl het proces van verwerken heel lang kan duren. Het eerste jaar is heel moeilijk met al die herdenkingsdagen. Het tweede jaar is vaak nog moeilijker omdat dan pas in alle hevigheid het besef doordringt dat hij of zij nooit meer terugkomt. De omgeving is dan al lang gewend aan het feit dat hij of zij er niet meer is (Reedijk, 1989). Waarbij het wel uitmaakt over wie men rouwt. Is het een ouder iemand of betreft het een kind. Is de overledene gestorven aan een ziekte, zodat men het overlijden aan heeft zien komen, of was het door een ongeluk of door een plotselinge harststilstand. Was het een grote schok of kwam de dood als een verlossing. Was men innig verbonden met degene die gestorven is, of was de relatie moeizaam. Dat alles maakt een groot verschil.

Op basis van bovenstaande beschouwing kan er onderscheid gemaakt worden tussen interne en externe rouwsluiers. Waarbij interne rouwsluiers gezien kunnen worden in de context van het gezin en externe rouwsluiers in de context van de maatschappij.

Interne rouwsluiers	Externe rouwsluiers
Er is sprake van verlies van verleden, heden en toekomst	Deze vorm van rouw wordt niet herkend, en daardoor ook niet erkend
De gezinssamenstelling verandert	Rouwrituelen ontbreken
De verhoudingen met de ouders verandert	De maatschappelijke omgang ontbreekt

2.2.4. Conclusies

Op basis van bovenstaande uiteenzetting kunnen we het volgende concluderen:

1. Rouw kan gezien worden als een ervaring van contingentie. Want de definitie 'Rouwen is het dragen van, de omgang met en het geven van een plaats van het verdriet, de gevoelens en gedachten die naar boven komen bij het verlies en gemis van een geliefde' is van toepassing
2. Het rouwproces vraagt zowel lichamelijk als geestelijk veel van nabestaanden.
3. Voorhanden zijn de modellen die kunnen worden ingezet worden bij rouwen verliesverwerking ongeacht welke rol en positie de overledene heeft tot de nabestaanden. Deze modellen variëren. De overeenkomst is de indeling en fasen en taken.

4. Rouwsluiers zijn van invloed op het rouwproces. En zijn te onderscheiden in interne- en externe rouwsluiers.

2.3. Rouw broer of zus

Veel wetenschappelijke literatuur over rouwverwerking en rouwprocessen gaan over verlies in relatie tot een partner, een kind of een ouder. En dat terwijl er ieder jaar veel mensen zijn die een broer of zus verliezen. In de openbare data van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is terug te vinden hoeveel mensen er jaarlijks overlijden Dit wordt uitgesplitst naar leeftijd en geslacht. In 2019 zijn er 151.885 mensen overleden.¹ In dezelfde databank zijn ook gegevens terug te vinden over de gezinnen, gezinsgrootte en kindertal.² Van het totaal aantal gezinnen 1.720.744, zijn er 399.788 gezinnen zonder kinderen. Verreweg de meeste gezinnen (één- of tweeoudergezinnen) hebben twee, drie of vier kinderen. Op basis hiervan zou er gesteld kunnen worden dat veel mensen broers en zussen hebben. Maar ook dat er ieder jaar veel broers en zussen bijkomen die een broer of zus hebben verloren. En ondanks dat is er maar weinig bekend over de gevolgen van het verliezen van een broer of zus.

Weggemans heeft onderzocht hoe broers en zussen omgaan met het verlies van een broer of zus. De uitkomst van dit onderzoek toont aan dat veel broers en zussen moeite hebben met het aanvaarden van het verlies van een broer of zus. Een belangrijke oorzaak is dat het verlies van een broer of zus niet altijd even duidelijk is voor de omgeving, vrienden en kennissen doordat ze de broer of zus niet gekend hebben. De broer of zus kan bijvoorbeeld gewoond hebben in een andere woonplaats. Daardoor kan het verlies van een broer of zus ongemerkt aan de buitenwereld voorbijgaan.

Tevens is het ook geen sociaal gebruik om een broer of zus te condoleren met het overlijden van een broer of zus. Weggemans ziet het verlies van een broer of zus dan ook als een vorm van 'niet-erkend verlies'. Een begrip dat gebruikt wordt voor een vorm van verlies waar nog geen sociale gebruiken of rituelen voor verstaan. Een broer of zus verliezen betekent meer dan iemand verliezen van wie men veel houdt. Het betekent ook het verlies van een gedeeld verleden (Weggemans, 2007).

Uit hetzelfde onderzoek kwam ook naar voren dat zussen meer moeite mee hebben met het overlijden van een broer of zus dan broers. Veel van de zussen worstelen ook met de rouw van ouders en lijden haast net zo erg aan het verdriet en de verslagenheid die ze bij hun eigen ouders zien, als aan hun eigen verlies (Weggemans, 2008, pag. 14). Daarnaast ontbreekt het aan een sociaal vangnet voor broers en zussen. Gelukkig bestaat dit wel voor mensen die een partner, kind of ouder hebben verloren. Mede hierdoor is er een groot verschil in het rouwproces van een partner, kind of ouder en het rouwproces van een broer of zus (Weggemans, 2007, pag. 18).

¹ <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82899NED/table?dl=44F08>, geraadpleegd 10 november 2020

² <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71132NED/table?dl=44F09>, geraadpleegd 10 november 2020

Naast het gegeven dat er weinig wetenschappelijke literatuur te vinden is over rouwverwerking en rouwprocessen bij het verlies van een broer of zus zijn er ook maar een klein aantal deskundigen op dit gebied. Minke Weggemans, ervaringsdeskundige op dit gebied bij uitstek, heeft in de afgelopen jaren een aantal boeken geschreven over wat het verlies van een broer of zus met een broer of zus doet. Zij is opgegroeid in een gezin van tien kinderen waarvan er vijf zijn overleden. Ze schreef onder andere een handreiking voor broers en zussen en een handreiking voor ouders.

In haar eerste boek 'Broederziel alleen?' stelt Weggemans zichzelf een aantal vragen waarop zij op dat moment geen antwoord heeft kunnen vinden in de literatuur. Deze vragen zijn:

- a) Wat zijn de gevolgen van het verlies van een broer of zus voor je eigen leven?
- b) En voor je gevoelsleven?
- c) Praat je er met andere mensen over of vermijd je het gesprek erover?
- d) Bij wie vind je steun? Is het altijd een verlies of alleen als een broer of zus echt iets voor je heeft betekend?
- e) Hoe belangrijk zijn broers en zussen eigen voor een mens?

De antwoorden op deze vragen heeft zij gevonden door in gesprek te gaan met mensen die, net als zij, zelf een broer of zus hadden verloren (Weggemans, 2007, pag. 19). In de nu volgende paragrafen gaan we in op de antwoorden die Weggemans heeft gevonden op de vragen die zij zichzelf heeft gesteld.

2.3.1. De relatie tussen broers en zussen

Wanneer je jong bent en opgroeit met broers en zussen denk je niet na over de relatie die je met hen hebt. De aanwezigheid van broers en zussen is vanzelfsprekend. En door de familie- en bloedband ben je met elkaar verbonden. Naast deze familie- en bloedband hebben broers en zussen ook een emotionele band met elkaar. Dit krijgt gestalte door het samen opgroeien met elkaar. Wel is bekend dat de relaties tussen broers en zussen verschillend van intensiteit kunnen zijn. Uit onderzoek dat Weggemans heeft gedaan is naar voren gekomen dat de band tussen broers en zussen belangrijk is, en dat de onderlinge band op oudere leeftijd intensiever wordt (Weggemans, 2005, pag. 27). De band die er tussen broers en zussen bestaat is niet alleen een band voor het leven. De relatie met de broer of zus is ook de langstdurende relatie die er in het leven is. Alle andere relaties zijn, normaal gesproken, korter.

De relatie met een broer of zus is dus een betekenisvolle en blijvende relatie. Het is een onverbrekelijke relatie, gebaseerd op de familieband en de bloedband, die emotionele betekenis voor je heeft (Weggemans, 2007, pag. 37).

2.3.2. De betekenis van het verlies van een broer of zus voor een broer of zus

Als een broer of zus overlijdt komt de dood opeens dichtbij. De schok die dit geeft, geeft je een onwerkelijk gevoel voer je eigen leven. Je verliest niet alleen iemand, maar je verliest een relatie die betekenis gaf aan je eigen leven.

'Als iemand van 'dezelfde makelij', iemand van hetzelfde vlees en bloed, zo maar dood kan gaan dan had ik het net zo goed zelf kunnen zijn' (Weggemans, 2007, pag. 39).

Op het moment dat je een broer of zus verliest door de dood, is er ook het verlies van een relatie die betekenis aan het leven. Het is een verlies dat erg dichtbij kan komen. En kan er de confrontatie komen met eigen levensvragen: hoe heeft dit kunnen gebeuren? Ben ik de volgende? Het had mij ook kunnen overkomen, etc..

Uit onderzoek van Weggemans is ook gebleken dat sommige mensen het verlies van een broer of zus moeilijker kunnen dragen dan het verlies van hun partner. Ook komt er naar voren dat broers minder problemen hebben met de dood van een broer of zus dan zussen. Hun gezondheid en sociale functioneren worden er minder door aangetast dan bij zussen. (Weggemans, 2007, pag. 43).

Op de vraag of er een goede leeftijd is om je broer of zus te verliezen is het antwoord 'nee'. Er is geen goede leeftijd om een broer of zus te verliezen. Het maakt wel uit hoe oud de broer of zus is die een broer of zus verliest. In de ene fase van je leven heb je waarschijnlijk meer mensen om je heen die je ondersteunen dan in een andere fase. Als er sprake is van een jong en levendig gezin, is de verlies van een broer of zus mogelijk gemakkelijker te verwerken, dan in een periode waarin een broer of zus alleen is en op kamers woont (Weggemans, 2007, pag. 63). Na het overlijden van een broer of zus kunnen de contacten tussen de overgebleven broers en zussen intenser worden, maar het komt ook voor dat de onderlinge contacten verslechteren. Onder andere doordat broers en zussen elkaar proberen te sparen en juist daardoor elkaar in de kou laten staan (Weggemans, 2008, pag. 17).

De verhalen die broers en zussen delen over het verlies van een broer of zus geven ons inzicht in de gevoelens en gedachten. Hierover in de volgende paragraaf meer.

2.3.3. Gevoelens en gedachten van de broer of zus

Weggemans beschrijft een diversiteit aan gevoelens en gedachten die er kunnen zijn bij het overlijden van een broer of een zus. Gevoelens van verbazing die de dood van een broer of zus bij een mens oproepen. Gevoelens die je verwarren zoals verdriet, angst, boosheid, wanhoop, rusteloosheid en een terneergeslagen gevoel. Schuldgevoelens wanneer je je realiseert dat je broer of zus dood is en dat jij nog leeft. Je voelt je in de steek gelaten niet alleen door de mensen om je heen maar ook door de dood van je broer of zus. Naast de vele vragen die je hebt en de gevoelens die er zijn is er ook het gemis van je overleden broer of zus. Er is iemand weggevallen uit je leven, uit het gezin waarin je bent opgegroeid, daarmee is ook de basisveiligheid aangetast. En je gevoel zegt dat het nooit meer goed zal komen, omdat het gezin nooit meer compleet zal zijn. Er is iemand weggevallen die betekenis gaf aan je leven (Weggemans, 2007, pp. 76-77).

In paragraaf 2.2.3 staat geschreven dat een rouwproces veel van nabestaanden kan vragen, maar ook is er de confrontatie met de 'rouwsluiers'. Weggemans (2007) ziet in haar onderzoek dat broers en zussen hun verdriet in eerste instantie aan de kant schuiven. Dit doen zij om goed te kunnen blijven

functioneren. Met dit aan de kant schuiven van het verdriet beschermen broers en zussen zichzelf tegen de pijn die het verdriet en gemis om een broer of zus met zich mee brengt. Door de dood van een broer of zus is je hart veranderd, alsof er een stuk van je hart afgestorven is (Weggemans, 2007, pag. 81). Er is als het ware ook stuk van jezelf doodgegaan doordat je in je wortels bent geraakt. En met wortels wordt het gezin bedoeld waarin je bent opgegroeid. Met andere woorden de broer of zus waarmee je bent opgegroeid is voorgoed weg uit je leven. Daarmee is een stuk van de vaste grond onder je voeten weggefallen. Je bent tot in je kern, je ziel geraakt. Je bent kwetsbaarder geworden. Uit onderzoek is naar voren gekomen dat broers en zussen vanuit deze kwetsbaarheid gaan zorgen voor anderen. Dit zorgen voor is tweeledig. Enerzijds kan dit daadwerkelijk een manier zijn om de ander hulp te bieden, anderzijds kan dit helpen om je eigen gevoelens uit de weg te gaan. Een mogelijke reden hiervoor is dat je je schaamt voor je eigen verdriet vanuit de vraag of je als broer en zus wel recht hebt op verdriet. Het verwachtingspatroon is dat iemand die een partner verliest veel verdriet heeft en er is nog veel meer verdriet als ouders een kind verliezen. Ook als ouders overlijden wordt er van kinderen verwacht dat zij verdrietig zijn. *'Maar wat wordt er van broers en zussen verwacht? Als er werkelijk verdriet van broers en zussen verwacht zou worden, dan zou er toch ook wel meer aandacht, ondersteuning en begeleiding zijn'* (Weggemans, 2007, pp. 83-84). Ook voor broers en zussen is er de opdracht om in contact te komen met de gevoelens die het diepst zijn weggestopt. De manier om werkelijk te accepteren dat een broer of zus dood is, is dat broers en zussen enerzijds de gevolgen voor het eigen leven erkennen en anderzijds de band met de overleden broer of zus niet ontkent maar transformeert in een nieuwe verbinding (Weggemans, 2007, pag. 142).

2.3.4. Veranderingen in het gezin

Het overlijden van een broer of zus speelt zich af binnen een gezin. Met de dood van een broer of zus is het gezin een ander gezin geworden. Het verdriet is tussen de gezinsleden in komen te staan en de onderlinge verbindingen lijken verbroken te zijn. Het gezin is niet meer compleet en zal nooit meer compleet zijn (Weggemans, 2007, pag. 93).

De vanzelfsprekendheid die eerder benoemd is in de onderlinge relatie tussen broers en zussen is verdwenen. Iedereen moet elkaar weer opnieuw zien te vinden. Dit geldt ook voor de relatie tussen de overige broers en zussen met hun ouders. Als gevolg van het overlijden van een broer of zus wordt de relatie met ouders anders. Je verliest namelijk je ouders zoals je ze gekend hebt. Het kan je moeilijk vallen om aandacht voor jezelf te vragen over de dingen die je meemaakt in je leven en over wat het gemis van je broer met je doet. Als ouders ben je vol van verdriet over het overlijden van hun kind.

Ik kan dit illustreren met een voorbeeld uit mijn eigen ervaring:

'Wanneer ik iemand vertel dat ik een broer heb verloren, komt het vaak voor dat mensen informeren hoe het mijn ouders gaat, hoe het gaat met de kinderen van mijn broer en vragen naar de vrouw van mijn broer. Vervolgens vergeten deze mensen te vragen hoe het met mij gaat. Naast dat deze mensen informeren naar

mijn ouders, ontvang ik ook regelmatig de opdracht goed voor mijn ouders te zorgen'.

Het is zeker te begrijpen dat de aandacht uitgaat naar de ouders, omdat een kind verliezen enorm ingrijpend is. Ouders die dit meegemaakt hebben zeggen dat dit het ergste is wat hen is overkomen. Maar het brengt wel het gevoel met zich mee dat het verlies van de broers of zussen niet gezien wordt. Op een bepaalde manier verlies je met het overlijden van een broer of zus, ook je ouders.

2.3.5. Het rouwproces bij het verlies van een broer of zus

In paragraaf 2.2 en 2.3 is er veel gezegd en geschreven over rouw in het algemeen. Op de vraag of de rouwtaken bij het rouwproces van broers of zussen die een broer of zus hebben verloren verschillen met mensen die een kind, ouder of partner verloren heeft is het antwoord 'nee'. Het verschil is te vinden in het feit dat broers en zussen erkennen dat zij een verlies hebben geleden en ze ook mogen rouwen om het verlies van een broer of zus. Maar de rouwtaken zijn voor iedereen hetzelfde.

'Je eigen verdriet optillen, het enige tijd omarmen en daarbij zelf onzichtbaar worden om je verdriet vervolgen ver weg te leggen en fluitend terug te lopen naar je familieleden' (Weggemans, 2007, pag. 108).

Direct na het overlijden van een broer of zus ben je vooral bezig mijn zijn of haar overlijden en de zorg voor anderen. Er moet veel geregeld worden zoals de uitvaart en alles wat daarbij komt kijken. Pas later kom je tot het besef en ga je erkennen dat het verlies van je broer of zus ook gevolgen heeft voor het leven van de broers en zussen die achterblijven. Het omvatten van het eigen verdriet begint bij het besef dat een broer of zus een verlies geleden heeft en er niet meer is. Toch rouwen broers en zussen niet openlijk en benoemen ze hun eigen reacties niet als een rouwproces. Zolang broers en zussen hun eigen verdriet niet onderkennen kunnen ze daar niet over praten en rouwen ze als het ware in het verborgene (Weggemans, 2007, pag. 110). Broers en zussen dienen te erkennen dat ze rouwen om de dood van een broer of zus. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat rouw er voor iedereen anders uitziet. Iedere broer of zus rouwt op zijn of haar eigen manier. Maar belangrijk is wel dat broers en zussen die een broer of zus hebben verloren hun eigen rouwproces gaan herkennen (Weggemans, 2007, pag. 113).

'Veel van de zussen worstelen ook met de rouw van de ouders en lijden haast net zo erg aan het verdriet en de verslagenheid die ze bij hun ouders zien, als aan hun eigen verlies' (Weggemans, 2008).

Hoe rouwen broers en zussen? Onderzoek door de Universiteit van Utrecht, door prof. Dr. Margaret Stroebe geeft daar meer duidelijkheid over. Onder haar leiding is er vergelijkend onderzoek gedaan door een aantal van haar studenten. Loipner en Keesenberg deden onderzoek naar *rouwreacties bij volwassenen: het verlies van een broer of zus vergeleken met het verlies van een ouder*. Zij hebben onder andere vastgesteld dat broers en zussen die een broer of zus hebben verloren minder uiting geven aan hun rouw maar meer symptomen van rouw vertonen dan mensen die een ouder hebben verloren. Abeling deed onderzoek naar *rouw*

bij volwassenen na het overlijden van een broer of zus, vader of moeder. Dit onderzoek heeft een bijdrage geleverd aan de zichtbaarheid van rouw en begrip voor verliesreacties van broers en zussen (Weggemans, 2007, pag. 256).

Hoe rouwen broers en hoe rouwen zussen? In onze samenleving is de overheersende gedachte dat mannen niet rouwen. Met het boek 'Broers rouwen ook' rekt Minke Weggemans met die gedachte af. Wel is er een belangrijk vermoeden dat het rouwproces bij mannen anders verloopt dan bij vrouwen. Maar het lijkt er wel op dat er van de manier waarop broers rouwen nog minder bekend is dan van het rouwproces van zussen en dat broers er nog minder over praten dan zussen. Misschien wordt er ook minder naar gevraagd? Het delen van rouwervaringen binnen de eigen familie is voor broers en zussen precair en ze zijn er vaak terughoudend in om hun ervaringen te delen met hun familieleden omdat die zelf al zoveel verdriet hebben. De samenstelling van het gezin verandert als een broer of zus overlijdt, alle familieleden moeten zich leren verhouden tot de lege plek die is ontstaan en de onderlinge verhoudingen moeten opnieuw worden vormgegeven. Rouwervaringen van broer en zussen komen soms pas ter sprake als er gericht naar gevraagd wordt. Zolang dit niet gebeurt, zullen familieleden mogelijk niet eens in de gaten hebben hoezeer het gezin en de relaties in de familie worden beïnvloed door het verlies van een broer of zus. Zolang broers en zussen hun rouw vermijden en niet met elkaar delen, lopen ze gevaar om geleidelijke aan van elkaar vervreemd te raken. Familieleden die wel samen kunnen rouwen, broers en zussen die hun ervaringen met elkaar delen, versterken hun onderlinge band en kunnen de gevolgen van het verlies ook beter opvangen. Ook is er bezorgdheid van de broers en zussen om hun ouders, maar het verlies van een broer of zus kan ook leiden tot een betere band met de ouders (Weggemans, 2009).

Hoe lang duurt rouwen om een broer of zus? Weggemans benadrukt dat mensen die een broer of zus hebben verloren daar hun hele leven verdriet van kunnen hebben. Rouw om een broer of zus wordt ook wel het langstdurende rouwproces genoemd. Dit heeft mogelijk te maken dat het rouwproces van broers en zussen aanvankelijk niet erkend en herkend wordt, waardoor het lang duurt voordat broers en zussen ertoe komen om zich bewust en actie op te stellen ten aanzien van hun eigen rouwproces (Weggemans, 2007, pag. 116).

Kierse omschrijft het als '*je verliest in stukjes*'. Een broer en zus realiseert zich op een geleidelijke manier wat er allemaal verloren gaat bij het verlies van een broer of zus. Telkens komen er andere en nieuwe facetten naar boven. Als een rode draad loopt het door het leven heen (Kierse, 2017, pag. 151).

2.3.6. Conclusies

Concluderen kunnen we stellen dat er specifieke kenmerken zijn te benoemen van het rouwproces bij broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Deze kenmerken zijn:

1. Broers en zussen hebben naast een familie- en bloedband ook een emotionele band met elkaar. Tevens zijn relaties met broers of zussen ook de langstdurende relaties in het leven.

2. Met het verlies van een broer of zus komt de dood dichtbij, er is iemand van dezelfde makelij gestorven. Dit besef kan leiden tot de confrontatie met eigen levensvragen
3. Bij broers en zussen die een broer of zus hebben verloren is er sprake van andere emoties zoals o.a. schuld en een verantwoordelijkheidsgevoel dan bij mensen die een partner, kind of ouder hebben verloren.
4. Naast dat er weinig aandacht is voor broers en zussen bij het overlijden van een broer of zus hebben broers en zussen ook nog eens te maken met het feit dat zij zien dat hun ouders ook veranderen na het verlies van hun kind.
5. Broers en zussen stellen hun rouw uit, rouwen meer op de achtergrond en hun rouw loopt als een rode draad door hun leven heen. Als gevolg hiervan zijn de rouwverhalen van broers en zussen anders.

2.4. Ervaring van contingentie

In paragraaf 2.2 hebben we een uiteenzetting gegeven over rouw bij mensen in het algemeen. Er is toen geconcludeerd dat rouw gezien kan worden als een ervaring van contingentie en dat het rouwproces lichamelijk en emotioneel veel vraagt van nabestaanden.

Het verliezen van een dierbare is een onverwachte, ingrijpende en niet per definitie een noodzakelijke gebeurtenis. Dit wordt een ervaring van contingentie genoemd. Een ervaring van contingentie is de *ervaring van een gebrek aan mogelijkheden de situatie waarmee men wordt geconfronteerd conform de lijnen van het eigen levensverhaal te interpreteren* (Scherer-Rath, 2013, pag. 185).

Als gevolg hiervan zijn mensen niet meer in staat om betekenis te verlenen aan deze gebeurtenis en aan hun leven. De gebeurtenis is ongrijpbaar en onbegrijpelijk. We spreken dan van een interpretatiecrisis; het eigen levensverhaal vertoont geen coherentie en consistentie meer (Scherer-Rath, 2013, pag. 185). Wanneer een broer of zus komt te overlijden, betekent dit het einde van de relatie die een van de langste van je leven had kunnen zijn (Weggemans, 2015, pag. 42). Het sterven van een broer of zus is altijd een aangrijpend, hoe jong of oud je ook bent (Kierse, 2017, pag. 149). Er ontstaat een breuk in de levenslijn. Zo'n onverwachte en ingrijpende verlieservaring heeft gevolgen voor de eigen identiteit en voor de verbondenheid met de eventuele overige broers en zussen en hun familie. Zij kunnen worden geconfronteerd met levensvragen.

Een belangrijk aspect is dat de meeste mensen in het alledaagse leven door ervaringen van contingentie kunnen worden geraakt en worden uitgedaagd om met deze ervaring om te gaan. Er ontstaat de uitdaging om deze gebeurtenis te integreren in het leven. Deze gebeurtenissen kunnen positief of negatief worden ervaren. Het zijn echter vooral de negatieve gebeurtenissen die mensen diep kunnen treffen. Vervolgens kan er ook vanuit gegaan worden dat de manier van omgaan met deze ervaringen van contingentie van invloed zijn op het welzijn en de beleving van kwaliteit van leven van de betreffende persoon (Scherer-Rath, 2013, pp. 185-186).

In de paragrafen die nu volgen gaan we dieper in op de narratieve ervaring van contingentie en de emotionele ervaring van contingentie.

2.4.1. Narratieve ervaring van contingentie

De vraag die opkomt is hoe mensen met deze ervaringen van contingentie in het dagelijkse leven omgaan. En eigenlijk is het antwoord eenvoudig. Mensen praten erover met anderen. Zij vertellen het door, maar ook vertellen zij wat deze ervaring met hen heeft gedaan en hoe zij hierop hebben gereageerd. Het voorval wordt door een narratieve prestatie van zingeving in een 'plot' ingewerkt. Wat slechts een voorval was, krijgt nu als onderdeel van een verhaal een betekenis en wordt tot een zinvol geheel in een plot gereconstrueerd. Met andere woorden mensen plaatsen deze ervaring in hun levensverhaal en daarmee in hun persoonlijke identiteit (Scherer-Rath, 2013, pag. 185). Door deze narratieve interpretatie krijgt de ervaring betekenis in het levensverhaal. Door het schrijven en lezen van niet gecensureerde verhalen leren we opnieuw te kijken naar wat ons in het verlies van de ander diep raakt. En ook wat ons de veerkracht geeft om verder te leven (Weggemans, 2009).

De narratieve identiteitstheorie gaat er vanuit dat de eigen identiteit wordt gevormd met behulp van verhalen. Dat wil zeggen dat de eigen identiteit niet meer samenvalt met structuren met bijvoorbeeld socialist of christen. Bij narratieve identiteitsvorming is de identiteit een ruimer, meer aan verandering onderhevig geheel dat gevormd wordt door de verhalen die de persoon zelf vertelt (Kruizinga, 2015). Narratieve identiteit of verhalende identiteit verwijst naar het levensverhaal dat mensen maken om het eigen leven te begrijpen. Mensen geven dus betekenis aan hun leven door het creëren van levensverhalen. Dit proces vindt plaats in het dagelijkse leven wanneer mensen deelnemen aan activiteiten, als mensen praten over wat hen overkomen is, mensen nadenken over hoe gebeurtenissen passen in hun leven en wanneer zij iedere dag opnieuw deze ervaringen toe-eigenen in hun leven. Het vertellen van het levensverhaal is volgens McAdams (1993) een creatieve handeling die betekenis creëert wanneer dit verhaal logica en coherentie brengt in de chaos van het menselijke bestaan. Op het moment dat het niet mogelijk is om de ervaring te integreren in het levensverhaal zorgt dit voor een stilstand in de ontwikkeling van de eigen identiteit. In het licht hiervan is het van noodzakelijk belang dat mensen een competentie ontwikkelen waardoor zij instaat zijn om op een flexibele manier leren omgaan met uitdagingen van het alledaagse leven. Het ontwikkelen van een bewustzijn voor de noodzaak van het creëren van een eigen denk- en handelingskader is hierbij van belang om eigen handelingen beter te kunnen verantwoorden in tijd en ruimte. De narratieve reconstructie van de interpretatie van de opgedane ervaringen en gemaakte handelingskeuzes zou hiervoor de mogelijkheid kunnen bieden (Scherer-Rath et al., 2012, pp. 127-152).

Doordat broers en zussen deze verhalen vertellen maken zij anderen deelgenoot van hun verlies en rouw. Tegelijk zijn deze verhalen een eerbetoon aan de broer of zus die overleden is. Het zijn geen verslagen om aan te horen, het zijn ervaringen van liefde en van gemis die gedeeld worden (Weggemans, 2008, pag. 17).

2.4.2. Emotionele ervaring van contingentie

De narratieve identiteit is dus onderhevig aan een continue ontwikkeling, ook wel het groeiverhaal genoemd. Dit groeiverhaal geeft de ontwikkeling weer in persoonlijkheid en levensverhalen. Groeiverhalen onthullen een proces van interpretatie van het leven op een manier die bevorderlijk zijn voor eudaimonisch welzijn. Er is dus sprake van een relatie tussen het groeiverhaal en het welzijn van mensen. Wanneer mensen het vermogen hebben om een moeilijke ervaringen of gebeurtenis te kunnen integreren in het leven heeft dat een positief effect op de emotionele gezondheid. Andersom is het ook waar. Indien mensen het onvermogen hebben een moeilijke gebeurtenis te integreren in het leven heeft dit een negatief effect op de emotionele gezondheid. Met andere woorden als een mens een moeilijke levenservaring op een goede manier kan integreren in het levensverhaal door er een compleet levensverhaal van te maken kan het emotionele welzijn hersteld worden in iemands leven (Bauer et al., 2008, pp. 81-104).

'Ieder menselijk wezen is te allen tijde, vanaf zijn eerste bewegingen 'in utero' tot aan zijn laatste ademtocht een organisme, een ego en een lid van een samenleving' (Pospoel, 1987, pag. 7).

Dit zijn de openingswoorden van Pospoel in het boek 'Wenen om het verloren ik'. Hij verwijst hiermee naar één van de grondgedachten die de ontwikkelingspsycholoog Erikson over de menselijke identiteit formuleert. Hij zegt dat ieder mens verwickeld is in drie processen: een somatisch proces, een ego-proces en een samenlevingsproces. En deze drie processen zijn drie aspecten van één totaliteit: het menselijk leven. En elk van deze drie genoemde processen levert zijn eigen, wezenlijke bijdrage aan het totaalbeeld van het menselijk leven. Met andere woorden: het uiteindelijke resultaat van ons menszijn, wie wij zijn, wat de kwaliteit van ons leven is, is het resultaat van het op elkaar inwerken van de ontelbare krachten uit de verschillende invloedsferen (Pospoel, 1987, pag. 10). Eén van de belangrijkste invloedsferen die ons menszijn beïnvloeden en ons maken tot wie we zijn is de relatie met andere mensen. De ontwikkeling en vorming van onze identiteit is een wezenlijk gebeuren tussen mij en de wereld om mij heen, tussen mij en mijn medemens. 'Wie' ik ben heeft te maken met het beeld dat ik van mijzelf heb en het heeft te maken met het beeld dat anderen van mij hebben. De vorming van ons menszijn is een relationeel gebeuren. Erikson beschrijft vervolgens hoe de opgroeiende mens zich in de fasen van zijn ontwikkeling een aantal grondhoudingen verwerft en hij legt de nadruk op de grote rol die betekenisvolle anderen hierbij spelen. Ik citeer: *'Zo wordt het wezenlijke fundament van de ontwikkeling tot psychisch gezonde volwassenheid gelegd in de eerste liefdevolle omgang met de moeder en haar kind en de ontwikkeling nadert ergens haar voltooiing wanneer de volwassen mens in staat is zich te 'geven' in intermenselijke intimiteit* (Pospoel, 1987, pag. 10). Het geven en ontvangen van liefde en vriendschap behoren dus tot het gevoelsleven van de mens en gedurende het leven blijft het gevoelsleven groeien en zich ontwikkelen. Wanneer je iemand verliest vindt dit plaats in de context van iemands context: het gezin, de familie, religieuze achtergrond, etc.. Johan Maes stelt dat verlies de achterkant is van hechting of liefde. We zijn alleen in staat om verlies te ervaren

en te rouwen als wij ons hebben kunnen verbinden aan het leven en wat zich daarin als waardevol en dierbaar doet kennen. Vanaf onze eerste levensadem wordt om geleerd om relaties aan te gaan en ons te hechten aan anderen. En zo moeten wij ook leren te verliezen en te rouwen (Maes, 2009).

Het mag duidelijk geworden zijn dat het verlies van een broer of zus een grote invloed heeft op het leven van broers en zussen. Door de dood van een broer of zus word je een ander mens. Met het overlijden van een broer of zus is er ook een stuk van jezelf gestorven, Je hebt meer verloren dan ‘alleen maar’ een broer of zus. Het verlies van een broer of zus kan geormerkt worden als een ervaring van contingentie welke kan leiden tot een interpretatiecrisis. Voor het verwerken van dit verlies is het noodzakelijk dat het overlijden van de broer of zus onderdeel wordt van het levensverhaal. Door het vertellen of lezen van verhalen over het verlies kan de broer of zus helpen een manier te vinden om met het verlies van een broer of zus om te gaan. Als broer en zus is er een eigen verhaal nodig, en eigenlijk vertel de broer of zus dit verhaal vooral aan zichzelf. Het maken van het verliesverhaal tot deel van het levensverhaal.

Emotionele ervaring van contingentie	Narratieve ervaring van contingentie
Ontstaan van gevoel ‘doe ik er nog toe’	De gezinssamenstelling verandert
De broer en zus cijfert zichzelf weg en onderdruk zijn/haar gevoelens	De relatie met de ouders verandert
Er is de confrontatie met levensvragen	

2.4.3. Conclusies

Deze paragraaf kunnen we afsluiten we met de volgende conclusies:

1. Rouw is te zien is als een narratieve ervaring van contingentie en als een emotionele ervaring contingentie.
2. Rouw heeft zowel een persoonlijk karakter en is te zien als een universeel proces die rouwen indeelt in verschillende fasen en stadia.

2.5. Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben de eerste drie deelvragen als leidraad gediend voor een literatuurstudie naar de beleving van rouw. Als eerste is rouw in algemene zin en rouw specifiek bij broers en zussen onderzocht en beschreven. Vervolgens hebben we gekeken hoe een ervaring van contingentie geïnterpreteerd kan worden in het levensverhaal. Waarbij rouw te zien is als een narratieve- en emotionele ervaring van contingentie.

Op basis van eerdergenoemde conclusies kunnen we de volgende samenvatting geven:

1. Rouw kan gezien worden als een ervaring van contingentie. Want de definitie ‘Rouwen is het dragen van, de omgang met en het geven van een plaats van het verdriet, de gevoelens en gedachten die naar boven komen bij het verlies en gemis van een geliefde’ is van toepassing
2. Het rouwproces vraagt zowel lichamelijk als geestelijk veel van nabestaanden.

3. Er zijn diverse modellen voorhanden zijn de modellen bij rouw- en verliesverwerking ongeacht welke rol en positie de overledene heeft tot de nabestaanden.
4. Rouwsluiers zijn van invloed op het rouwproces.
5. Het rouwproces van broers en zussen die een broer of zus hebben verloren heeft specifieke kenmerken.
6. Rouw kan gezien worden als een narratieve ervaring van contingentie en als een emotionele ervaring van contingentie.
7. Rouw heeft zowel een persoonlijk karakter en is te zien als een universeel proces die rouwen indeelt in verschillende fasen en stadia

2.6. Topics

Uit de analyse van het rouwproces als ervaring van contingentie en interpretatie in het levensverhaal nemen we de volgende aspecten mee als input voor het kwalitatief onderzoek, zoals dat wordt beschreven in het vierde hoofdstuk waar de methodologische verantwoording uitgelegd wordt. Zie Appendix 2: topiclijst.

- Rouw als een ervaring van contingentie
- Interne rouwsluiers
- Externe rouwsluiers
- Emotionele contingente ervaring
- Narratieve contingente ervaring

3. Omgaan met rouw

3.1. Inleiding

In het vorige hoofdstuk hebben we gekeken naar de theoretische uitwerking van rouw. Waarbij rouw wordt gezien als een ervaring van contingentie, die zowel positief als negatief kan zijn. Als gevolg hiervan zijn mensen niet meer instaat om betekenis te verlenen aan deze gebeurtenis en hun leven en is er sprake van een interpretatiecrisis. Door het vertellen van verhalen kunnen mensen de ervaring van contingentie integreren in het levensverhaal. Daarnaast hebben we gezien dat iedere broer of zus op zijn of haar eigen wijze hier mee omgaat en maken we onderscheid in een narratieve- en emotionele ervaring van contingentie. In dit hoofdstuk gaan we kijken hoe broers en zussen door middel van (spirituele-) levensdoelen betekenis kunnen verlenen aan deze gebeurtenis en de hieraan gekoppelde ervaring te reconstrueren en te integreren in het eigen levensverhaal. Een belangrijk aspect hierin is de term spiritualiteit. We zullen dit begrip en de invloed van spiritualiteit op het rouwproces kort verkennen. Daarna gaan we op zoek naar een antwoord op de vraag wat levensdoelen zijn en hoe broers en zussen (hernieuwd of opnieuw) betekenis geven aan hun leven door het stellen van deze levensdoelen. En dit nadat zij geconfronteerd zijn geweest met een onverwachte en ongrijpbare gebeurtenis zoals het verlies van een broer of zus. En om dit goed uit te kunnen leggen wordt er gebruik gemaakt van diverse theoretische modellen die tot stand zijn gekomen door empirisch onderzoek. Het hoofdstuk zal wederom worden afgesloten met een samenvatting en topics die input geven aan het kwalitatieve onderzoek.

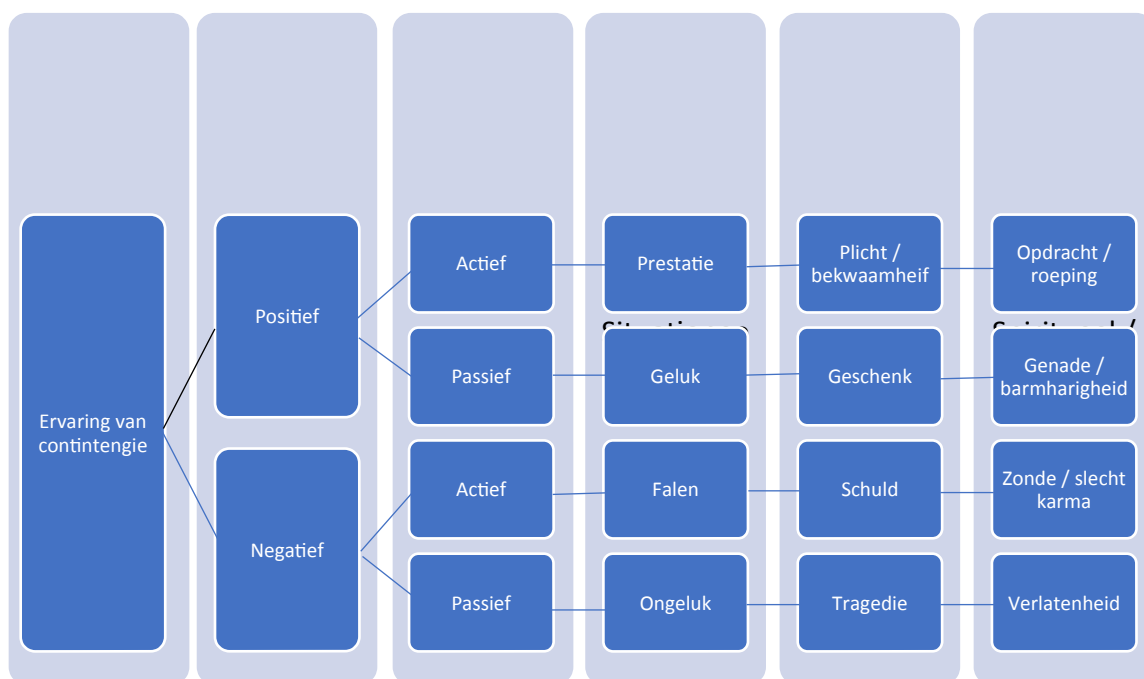
3.2. Het ADCL-schema

In deze paragraaf gaan we in op **A**specten en **D**imensies van **C**ontingente **L**evenservaring (ADCL), als theoretische model wat gebruikt wordt in dit onderzoek. Dit theoretische model is ontwikkeld door M. Scherer-Rath (2013). Bij contingente ervaringen gaat Scherer-Rath ervan uit dat de menselijke handelingen die de ervaringen vooruitgaan, gekenmerkt worden door de spanning tussen autonomie en heteronomie; mogelijkheid en afhankelijkheid. Geen van deze twee polen mag worden verabsoluteerd of buiten beschouwing worden gelaten. Heteronomie is niet absoluut omdat mensen ook over een vrijheid beschikken die ieder mens in staat stelt zich af te zetten tegen concrete omstandigheden en zich hiertoe te verhouden. Maar mensen beschikken evenmin over absolute vrijheid. Veel als is er sprake van beperkte vrijheid die de mens bij alle beperkingen de mogelijkheid biedt om concrete handelingsituaties te overstijgen (Scherer-Rath, 2013, pp. 186-187).

Het ADCL-schema kent drie variabelen. De eerste variabele gaat over het positief of negatief duiden van de ervaring van contingentie. Positief betekent dat de gebeurtenis het bereiken van een doel bevorderen en belemmeren. Negatief betekent dat de gebeurtenis het bereiken van een doel belemmert. De tweede variabele gaat over wie er verantwoordelijk is voor het menselijke handelen. Elke handeling kent actieve en passieve elementen. Scherer-Rath stelt dat het moeilijk blijkt te zijn voor mensen om in het dagelijkse leven aan te geven welke handeling, of welk onderdeel van een handeling is gebaseerd op eigen

beslissingen. De invloed van buitenaf is namelijk nooit te voorkomen. Hetzelfde geldt voor zaken die je overkomen. Hier heb je geen invloed op. Wat we vaak zien is dat mensen op zoek gaan naar de oorzaak van de gebeurtenis, men wil graag te weten komen wie ervoor verantwoordelijk is. Uiteindelijk onderscheid Scherer-Rath vier aspecten van contingente levensgebeurtenissen: zij kunnen positief of negatief worden ervaren én zij kunnen actief of passief tot stand zijn gekomen (Scherer-Rath, 2013, pag. 186).

De eerste twee variabelen gaan over de beleving van het rouwproces zelf. In de derde variabele zien we meer het effect, de uitwerking van rouw. Deze derde variabele komt als vervolg op de eerste twee variabelen en maakt een onderscheid van de contingente gebeurtenis in een situationele, existentiële en spirituele/religieuze dimensie. Indien er sprake is van een situationele dimensie van de contingente ervaring dan heeft deze interpretatie nauwelijks impact op de persoon zelf die deze ervaring heeft ondergaan. Een contingente ervaring is existentieel wanneer het de identiteit van de persoon raakt. De contingente ervaring heeft dus invloed op de eigen identiteit en het alledaagse leven. De existentiële dimensie vervangt niet de situationele dimensie maar betekent wel een kwalitatieve verandering van de impact van het voorval op de betrokken persoon. Contingente gebeurtenissen kunnen ook vanuit een spiritueel/religieus perspectief geïnterpreteerd worden. Spiritualiteit en religie bieden de mogelijkheid op een andere, niet rationele manier in contact te komen met het menselijke bestaan via een hogere werkelijkheid (Scherer-Rath, 2013, pp. 188-189). We zouden hier kunnen stellen dat de derde variabele een tweedeling kent namelijk de situationele dimensie die door een kwalitatieve verandering kan overgaan in de existentiële dimensie en de spirituele dimensie. Deze mogelijke tweedeling nemen we mee in de verdere literatuurstudie om te onderzoeken of er een onderbouwing gevonden kan worden voor deze aanname.

Figuur 3.1 Aspecten van Dimensies van Contingente Levenservaringen (ACDL).

Wel kunnen we stellen dat het ADCL-schema, als theoretisch model, zeer interessant en bruikbaar is omdat het mensen inzicht geeft in de beleving en uitwerking van rouw op het leven door hen de gebeurtenis opnieuw te laten interpreteren en te structureren. Dit geldt voor nabestaanden als voor hulpverleners. Dit schema zou een intelligent handvat voor Geestelijk verzorgers kunnen zijn om hiermee aan de slag te gaan en we zullen dan ook onderzoeken of er voldoende onderbouwing is om dit schema toe te passen.

In de nu volgende paragraaf gaan we nader in op het begrip spiritualiteit en de invloed van spiritualiteit op het rouwproces.

3.3. Spiritualiteit

Het is niet mogelijk om een eensluidend antwoord te geven op de vraag 'wat spiritualiteit is'. In bijna alle literatuur over spiritualiteit is terug te lezen dat het de auteurs niet gelukt is om te omschrijven wat spiritualiteit is. Vervolgens gaven zij, ieder voor zich, een eigen definitie van spiritualiteit. Er zijn dus veel definities te vinden van spiritualiteit.

Kees Waaijman (2010) stelt dat *spiritualiteit de kern raakt van het menselijk bestaan: de verhouding met het Absolute. In het dagelijks leven is spiritualiteit doorgaans sluimerend aanwezig als een stille kracht op de achtergrond, een bezieling, een oriëntatie. Soms dringt ze echter ons bewustzijn binnen als een onontkoombare Presentie, die om vormgeving en doordenking vraagt* (Waaijman, 2010, pag. 1).

In deze definitie wordt spiritualiteit in verband gebracht met een innerlijke beleving en een zoektocht naar levensdoelen. Het gaat dus om verbinding. Het in contact zijn met jezelf en de buitenwereld en de verhouding tot het hogere. Het bestrijkt het hele leven en zoekt het hogere. Het beschrijft ook het zoeken naar betekenisgeving, inclusief de zoektocht naar het doel van het menselijke bestaan. Dit in tegenstelling tot een materialistische manier van leven. Er is sprake van een persoonlijke vorm van spiritualiteit die voor iedereen anders kan zijn (Sheldrake, 2013, pp. 3-4). Sheldrake stelt dat spiritualiteit een *'alternatieve manier is geworden om het diepste zelf en het ultieme doel van het leven te ontdekken'* (2013, pag. 5). Deze zoektocht naar de betekenis van spiritualiteit, gaat dus gepaard met het ontdekken en doorgronden van de menselijke identiteit en persoonlijke ontwikkelingen, om zo volledig tot het doel van het menselijke bestaan te komen (Sheldrake, 2012, pag. 6).

We weten nu dat spiritualiteit om verbinding gaat. Verbinding met jezelf, je omgeving en het hogere. Enerzijds omvat spiritualiteit de verbinding met jezelf en je omgeving, ook wel verticale spiritualiteit genaamd. En anderzijds omvat spiritualiteit de verbinding met het hogere, of wel de horizontale spiritualiteit. Ook hier is dus sprake van een tweedeling.

In de achterliggende jaren zien we een toename van mensen die spirituele ervaringen hebben doorgemaakt. Deze ontwikkeling heeft ook te maken met de veranderingen in den Westerse cultuur van de twintigste eeuw waarbij de traditionele waardensystemen, zoals kerkelijke instellingen, niet meer vanzelfsprekende zijn. De traditionele religie wordt niet meer gezien als een

middel om vorm te geven aan iemands persoonlijke spirituele zoektocht. Voor de meeste mensen, religieus of niet, omvat spiritualiteit bepaalde waarden als een levensstijl volgens bepaalde grondprincipes die worden ondersteund door specifieke spirituele praktijken, waarbij ook gebed of meditaties horen (Sheldrake, 2012, pag. 7).

Parallel aan deze ontwikkeling, ook wel geleefde spiritualiteit genaamd, zien we ook een toename en ontwikkeling van spiritualiteitsstudies zoals de wetenschap van de spiritualiteit (Waaijman, 2010, pag. 2).

In de volgende paragraaf staan we stil bij de invloed van spiritualiteit op het rouwproces.

3.3.1. Invloed van spiritualiteit op het rouwproces

In het boek 'Rouw en rouwbegeleiding' hebben drie organisaties samengewerkt om rouwbegeleiders kennis en vaardigheden te bieden om mensen die met verlies van een dierbare geconfronteerd zijn, bij te kunnen staan. Deze organisatie zijn: het Landelijk Steunpunt Rouwbegeleiding (LSR) te Utrecht, het Nederlands Instituut van Zorg en Welzijn (NIZW), en de vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheidspsychologie van de Universiteit. Eén van de onderzoeksvragen in hun onderzoek was wat geloof en religie zouden kunnen betekenen voor mensen die rouwen. De term 'geloof en religie' omvat levensovertuigingen of levensvisies in de ruimste zin van het woord. Een van de uitkomsten is dat spiritualiteit op verschillende manieren van invloed kan zijn op het rouwproces. De invloed kan zowel positief als negatief zijn. In de eerste plaats kan spiritualiteit nabestaanden een weg bieden waarmee uiting gegeven kan worden aan hun rouwgevoelens onder andere door gebed, klagen tegen God of het hogere, boos zijn op God of het hogere, gesteund voelen door God of het hogere, vergeven weten door God of het hogere en het branden van een kaarsje. Door de vele uitdrukkingvormen die spiritualiteit biedt voor de vele ervaringen in een rouwproces, kan spiritualiteit erin bijdragen dat deze ervaringen meer concreet en tastbaar worden. Spiritualiteit kan de rouwende helpen bij het toelaten, doorleven, dieper bewust worden en het verwerken van allerlei gevoelens. In de tweede plaats kan spiritualiteit negatieve gevoelens versterken en de verwerking ervan bemoeilijken. Te denken valt aan het beeld wat een nabestaande van God heeft: een God die onvoorwaardelijke trouw vraagt en die eist dat lijden met een opgeheven hoofd gedragen wordt. In de derde plaats kunnen spirituele visies het verwerkingsproces versterken en voortzetten. Wanneer bepaalde ervaringen passend zijn bij de spiritualiteit van de rouwende, ondervinden ze daardoor extra steun (Boelen e.a., 1999, pp. 105-133).

Nabestaanden die terug kunnen kijken op positieve ervaringen uit het verleden en/of positieve spirituele ervaringen, hebben daarmee een potentiële bron van houvast en hoop in hun rouwproces. Zij hebben beter zicht op hun innerlijke beleving en betekenisgeving. Daarover in de volgende paragraaf meer.

3.3.2. Conclusies

Op basis van bovenstaande uiteenzetting kunnen we het volgende concluderen:

- Spiritualiteit wordt in deze masterscriptie gedefinieerd als 'een innerlijke beleving en een zoektocht naar levensdoelen.' Waarbij verbinding met jezelf, de buitenwereld en het hogere centraal staat.
- Spiritualiteit is te onderscheiden in een verticale spiritualiteit (in verbinding met jezelf en de omgeving) en een horizontale spiritualiteit (in verbinding met het hogere).
- Spiritualiteit kan nabestaanden helpen (positief) en belemmeren (negatief) in het toelaten, doorleven en verwerken van rouwgevoelens.

In de paragraaf die nu volgt proberen we de spirituele dimensie verder uit te diepen teneinde een beter beeld te krijgen van de innerlijke beleving en betekenisgeving van mensen door middel van levensdoelen.

3.4. Betekenisgeving

Spiritualiteit kan dus in verband worden gebracht met de innerlijke beleving van mensen: het ontdekken van het diepste zelf en de zoektocht naar levensdoelen in relatie tot het hogere. Deze betekenisgeving van het woord spiritualiteit brengt een mens terug bij zijn diepste motivatie. Mensen die bewust willen leven met zichzelf, de context waarin ze leven, het goddelijke en met andere mensen zoeken naar onder andere wijsheid, zorgvuldigheid, respect en aandacht. Persoonlijke doelstellingen dragen bij aan het welzijn van een mens.

3.4.1. Levensdoelen

Persoonlijke overtuigingen bepalen het spreken en handelen van ieder mens (Cobb, 2012, pag. 112). Deze overtuigingen worden vertaald naar persoonlijke wensen, behoeften en doelen, net als persoonlijke waarden en normen (Schnell, 2003, pag. 90). Dit is alles bepalend voor iemands kijk op de onverwachte gebeurtenis, maar ook op het handelen wat daaruit voortvloeit. Hier ligt de basis van iemand persoonlijke identiteit, waarbij deze levensdoelen als 'onvervangbaar en ultiem' worden neergezet (Scherer-Rath et al., 2012, pag. 131).

Wat zijn levensdoelen? Levensdoelen zijn doelen of waarden, die zin geven aan het leven van mensen. Deze levensdoelen hebben een drietal onderscheidende kenmerken, namelijk:

- De levensdoelen zijn *ultiem*: deze doelen kunnen niet door iets anders vervangen worden en zijn daarom onvervangbaar;
- De levensdoelen zijn *universeel*: deze doelen worden door veel mensen gedeeld;
- De levensdoelen zijn *abstract*: de doelen kunnen niet concreet worden beschreven (Scherer-Rath et al., 2012, pag. 131).

In de volgende paragraaf gaan we zien hoe levensdoelen bijdragen aan het welbevinden van een mens.

3.4.2. Levensdoelen en betekenisgeving

'Mensen brengen een aanzienlijk deel van hun dagelijkse leven door met nadenken, beslissen tussen, en het nastreven van persoonlijk belangrijke en zinvolle doelen. Doelen die zorgen voor orde en structuur in het leven' (Emmons, 1986). Doelen zijn de geconcretiseerde uitingsvormen van de toekomstige

levensoriëntatie. Het formuleren en het bezitten van deze doelen dragen bij aan de ervaring van welbevinden. Het bezitten van levensdoelen, wensen en dromen voor de toekomst, maakt mensen gelukkig. Deze levensdoelen zijn de belangrijkste factoren in de in het ervaren van kwaliteit van leven. Onderzoek naar het welbevinden van een mens laat zien dat dit afhankelijk is van drie aspecten. Deze aspecten zijn positieve of prettige emoties, negatieve of onaangename emoties en een cognitief component van tevredenheid met het leven (Emmons, 2005, pag. 732). Daarnaast is uit verschillende onderzoeken gebleken dat mensen die persoonlijke levensdoelen hebben en deze nastreven een groter emotioneel welzijn en een betere lichamelijke gezondheid hebben dan mensen die geen levensdoelen hebben en nastreven (Emmons, 2005, pp. 733-734). Deze levensdoelen zorgen ervoor dat mensen kunnen doen wat nodig is om beproevingen en lijden, waarmee het leven gepaard gaat, te doorstaan. Emmons benoemt vier categorieën van betekenisgeving, waarover consensus bestaat op basis van diverse onderzoeksresultaten. Deze categorieën zijn: *prestatie/werk*, *relaties/intimiteit*, *religie/spiritualiteit* en *zelftranscendentie/generativiteit*. Prestaties/werk omvatten de toewijding aan het werk, geloven in de waarde ervan en van uitdaging houden. Relaties/intimiteit gaat over een goede relatie met anderen, anderen vertrouwen en behulpzaam zijn. Een persoonlijke relatie met God hebben, geloven in een hiernamaals en bijdragen aan een geloofsgemeenschap zijn uitingen van religie/spiritualiteit. Tenslotte omvat generativiteit bijdragen aan de samenleving, een erfenis nalaten en het eigenbelang overstijgen. Niet al deze levensdoelen hebben een even grote bijdrage aan welzijn van een mens (Emmons, 2005, pag. 735). Deze vier categorieën van betekenisgeving zijn ook te onderscheiden naar de eerdergenoemde verticale- en horizontale dimensie van spiritualiteit in paragraaf 3.3:

- Verticale dimensie: prestatie/werk & relaties/intimiteit
- Horizontale dimensie: religie/spiritualiteit & zelftranscendentie/generativiteit

De theorie van Emmons (2005) kan de stelling onderbouwen dat spiritualiteit twee dimensies kan omvatten namelijk een verticale - en horizontale dimensie (paragraaf 3.3).

3.4.3. Conclusies

Deze paragraaf kunnen we afsluiten we met de volgende conclusie:

- Levensdoelen, als uitingen van persoonlijke overtuigingen, bepalen iemands toekomstige (spirituele-)levensoriëntatie.

Een verdieping van deze (spirituele-) levensdoelen als bronnen van betekenis zal in de volgende paragraaf nog verder uitgewerkt worden aan de hand van de SoMeCaM methode. Deze methode kan een handvat voor Geestelijk verzorgers zijn om hiermee in gesprek te gaan met nabestaanden en we zullen dan ook onderzoeken of er voldoende onderbouwing is om dit schema toe te passen.

3.5. Spiritualiteit en levensdoelen

De dood hoort niet alleen bij het leven, het is volgens Kübler-Ross ook de sleutel naar het leven. De kwaliteit van het leven telt en niet het aantal jaren dat wij leven. De dood van een broer of zus kun je zien als een raadsel waar een antwoord op gevonden mag worden (Weggemans, 2007, pp. 119-122). Recente rouwliteratuur besteedt veel aandacht de zoektocht naar betekenis in het proces van aanpassing na het verlies van een dierbare. Waarbij het essentieel is om vanuit het verdriet en gemis weer nieuwe zin en samenhang in het leven te vinden, opdat we met vertrouwen weer kunnen investeren in het leven. Betekenisgeving kan worden opgevat als een actief proces van betekenisverlening aan het leven. Spiritualiteit kan een rol spelen in betekenisgeving. Waarbij spiritualiteit kan worden gezien als een verbinding met het hogere, het transcendent, het heilige en kan zich zowel binnen als buiten de officiële religies manifesteren. Net als bij spiritualiteit is er bij zingeving sprake van een dubbele beweging van een actieve zoektocht naar betekenis enerzijds en openstaan voor ontmoetingen met of ervaringen van het transcendent anderzijds (Maes e.a., 2017, pag. 497- 507).

Naast existentiële vragen kan het overlijden van een broer of zus ook spirituele vragen oproepen. Waarom heeft God mij dit laten overkomen? Waarom heeft God hem of haar niet gered? Kan het werkelijk Zijn wil zijn geweest dat mijn broer of zus is overleden? Wanneer nabestaanden op zoek gaan naar antwoorden op de waarom vragen kom je volgens Nathan Koller een viertal zienswijzen tegen. Deze zienswijzen zijn:

- *Het leven is absurd en de dood dus ook.* Deze mensen hebben geen antwoord op de vraag waarom iemand is overleden. Daar is geen antwoord en reden voor. Dus het heeft geen zin om je daar iets over af te vragen.
- *Dat is het leven.* Het leven kent onveranderlijke patronen en als deze patronen doorbroken worden is dat aanleiding tot lijden en dood.
- *Diep van binnen lijden we niet.* Deze mensen hebben de overtuiging dat alles van voorbijgaande aard en niet werkelijk is. Iemand is niet werkelijk dood maar heeft het eeuwige leven.
- *Het past allemaal op de een of andere manier in elkaar.* Lijden en dood hebben in een groter kader betekenis. Het past in de geschiedenis, of het is Gods wil (Kollar, 1993, pag. 153). Deze zienswijze komt vooral voor in religies die een persoonlijke God kennen zoals het jodendom, christendom en islam. Mensen proberen te begrijpen waarom er lijden is en zien het lijden als middel om iets te leren.

De meeste mensen zullen in het rouwproces opzoek gaan naar een zienswijze die bij hem of haar past en wat het antwoord kan zijn op de vragen die men zichzelf heeft gesteld. Door het rouwproces op te pakken en serieus te nemen is het mogelijk om weer betekenis te kunnen geven aan het leven.

In hoofdstuk 2 hebben we al kunnen lezen dat broers en zussen een levensverhaal opbouwen om betekenis te geven aan de onverwachte en ongrijpbare gebeurtenis zoals het verlies van een broer of zus. *'Op deze wijze staan ze zichzelf toe om hun eigen plausibiliteitsstructuur te creëren, van waaruit*

zij hun dagelijks leven interpreteren' (Kruizinga et al., 2017, pag. 129). Scherer-Rath et al (2012, pag. 129) stellen vast dat wanneer een nabestaande niet goed in staat is om een onverwachte gebeurtenis, zoals het verliezen van een geliefde, te integreren in het levensverhaal de persoonlijke ontwikkeling niet verder gaat en er somatische klachten kunnen ontstaan.

3.5.1. Spirituele levensdoelen

Spirituele levensdoelen zijn volgens Emmons: *'persoonlijke doelen die betrekking hebben op ultieme doelen, ethiek, betrokkenheid met een hogere macht en een zoeken naar het Heilige in de dagelijkse ervaring'* (Emmons, 2005, pag. 736). Spirituele levensdoelen verwijzen naar doelen die een relatie hebben met het hogere, en bij mensen is er de focus om hun relatie met het hogere te ontwikkelen en te onderhouden. Deze spirituele focus is een focus dat een verlangen weerspiegelt om het zelf te transcenderen, het reflecteert een integratie van het individu met grotere en complexe werkelijkheden, en het reflecteert het verdiepen of onderhouden van een relatie met een hogere macht (Emmons, 2005, pag. 736). Volgens Emmons zijn spirituele levensdoelen belangrijk voor het geven van betekenis aan existentiële gebeurtenissen (Emmons, 2005, pag. 734). Spiritualiteit leidt volgens Emmons tot een betere integratie van iemands persoonlijke levensdoelen met als gevolg een positief effect op de gezondheid van die persoon. De reden hiervoor is te vinden dat er minder ruimte is voor conflicten door dat er sprake is van een grote toewijding aan een spiritueel georiënteerde levensstijl (Emmons, Cheung & Tehrani, 1998, pp. 414-415).

De psychologe Schnell, die veel onderzoek doet naar de verscheidenheid van bronnen van persoonlijke betekenisgeving, beschrijft een transcendente ervaring als een piekervaring die altijd betekenis geeft aan iemands leven, ongeacht de inhoud (Schnell, 2003, pag. 92). Schnell heeft, in samenwerking met P. La Cour, bronnen van persoonlijke betekenisgeving onderzocht, en deze zijn ondergebracht in het theoretische model Sources of Meaning Card Method (SoMeCaM). Bij de toepassing hiervan wordt vooral gekeken naar gedrag en houding in verband met de manier waarop iemand met problemen met stress omgaat (Briels, 2019, pag. 32). In de volgende paragraaf zullen we dit theoretische model nader toelichten.

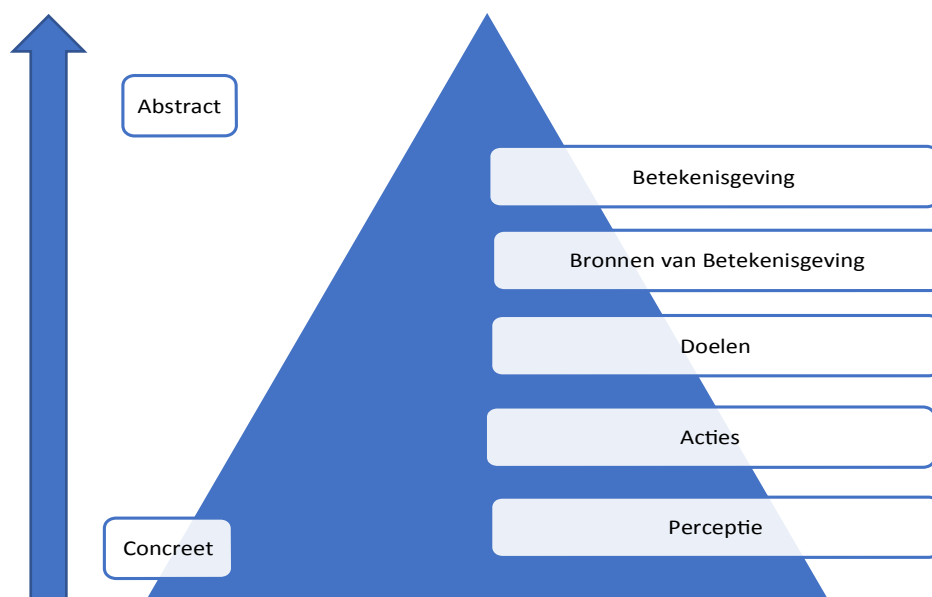
3.5.2. Bronnen van betekenis

Schnell en La Cour stellen dat zingeving niet vanzelfsprekend is; wat voor de een betekenisvol kan zijn, betekent niets van de ander. Dit was de aanleiding voor het onderzoek naar persoonlijke bronnen van betekenisgeving. Mensen geven continue betekenis aan hun omgeving en vanuit hun subjectieve perceptie ontstaan acties en doelen. Vervolgens zijn deze hiërarchisch aan elkaar gekoppeld aan hogere bronnen van betekenisgeving (La Cour & Schnell, 2016, pp. 6-8), zie figuur 3.1.

In hun hiërarchische model, staat *Perceptie* op het onderste niveau; de zintuiglijke ervaring van mensen. Als deze gekoppeld wordt met onder andere verwachtingen en overtuigingen, dan krijgt een bepaalde situatie betekenis. Als er tegelijkertijd een handeling wordt geactiveerd, dan ontstaat er een *Actie*. Deze

actie is bedoeld om te voldoen aan een hoger liggend *Doel*, dat de onderzoekers vertalen in 'een wenselijke toekomstige situatie die men wil realiseren door actie' (2016, pag. 6). Doelen zijn gedeeltelijk abstract in een gestructureerde hiërarchie, omdat ze enerzijds in activiteiten en situaties geconcretiseerd kunnen worden en anderzijds juist gegeneraliseerd worden naar een hoger niveau in *Bronnen van Betekenis*.

La Cour en Schnell stellen vervolgens dat deze bronnen van betekenis de 'basis oriëntaties zijn van onderliggende kennis, gedrag en emotie' (2016, pag. 7). Hierdoor zijn ze stabiel en generaliserend waardoor ze als een onderdeel van iemands persoonlijkheid uitmaken, zij deels onbewust. Maar in het normale leven reflecteert de mens wel op deze bronnen, waardoor er een streven ontstaat om invulling hieraan te geven. Hierdoor ontstaat er een structuur in het menselijk handelen. Het hoogste niveau in de hiërarchie, kennen de onderzoekers toe aan het begrip *Betekenisgeving*. Dit geeft mens een globale evaluatie van het leven in termen van wel of niet betekenisvol.

Figuur 3.2 Bron: La Cour & Schnell (Presentation of the Sources of Meaning Card Method: The SoMeCaM, 2016, pag. 7)

De bovenste twee lagen van het hiërarchische model van Betekenisgeving van Schnell en La Cour, is verder ontwikkeld in de zogenoemde Sources of Meaning of Life Vragenlijst, de zogenoemde SoMeCaM. Met die meetinstrument zijn 26 belangrijkste bronnen van betekenisgeving geïdentificeerd in een onderzoek, en deze zijn gerubriceerd naar vier dimensie van Betekenisgeving (2011a, pp. 668-669 (zie tabel 3.1) De eerste dimensie, *Zelftranscendentie*, omschrijft Schnell als 'Commitment naar doelen die verder liggen dan iemands directe behoeften'. Ze onderscheidt hierin twee sub-dimensies: *Horizontale* en *Verticale Zelftranscendentie*. De andere drie dimensies die zij in haar onderzoek onderscheidt, zijn immanent:

- *Zelfverwerkelijking*; ‘het onderzoeken, uitdagen en ontwikkelen van de eigen capaciteiten’. Sommige mensen streven bijvoorbeeld permanent naar zelfverbetering en verandering.
- *Orde*; ‘vasthouden aan de eigen waarden, bruikbaarheid, en fatsoen’. Hier wordt bijvoorbeeld ook mee bedoeld dat mensen vasthouden aan hun tradities.
- *Welzijn en verwantschap*; ‘het cultiveren en genieten van levensgenoegens, zowel privé als in gezelschap’. Zoals bijvoorbeeld dat mensen energie steken om relaties te onderhouden.

Door het theoretische model van Schnell en La Cour te gebruiken is het mogelijk om bronnen van betekenis te onderzoeken bij mensen die een existentiële gebeurtenis hebben meegemaakt zoals het verlies van een broer of zus. Schnell en La Cour benoemen 26 bronnen van betekenisgeving (Schnell, 2011a, pag. 668). Deze bronnen van betekenis kunnen worden gezien als ‘betekenis in actie’, ze representeren een actieve constructie van de realiteit, waardoor betekenis wordt gegenereerd en wordt verkregen. Door bronnen van betekenis te onderzoeken vanuit hun betekenis in handeling en actie, cognitie en emotie, is het mogelijk deze te verhelderen (Schnell, 2011a, pag. 668; Briels, 2019, pag. 32; Boels, 2018, pp. 30-34). In onderstaande tabel zijn de bronnen van betekenis weer gegeven (La Cour & Schnell, 2016, pag. 8).

Dimensies van zingeving	Bronnen van betekenisgeving
☐ 1a Verticale zelftranscendentie	☐ Explicite religiositeit, Spiritualiteit
☐ 1b Horizontale zelftranscendentie	☐ Generativiteit, Eenheid met de natuur, Sociale betrokkenheid, Gezondheid, Zelfkennis
☐ Zelfverwerkelijking	☐ Individualisme, Uldaging, Ontwikkeling, Kracht, Vrijheid, Creativiteit, Kennis, Prestatie/Succes
☐ Orde	☐ Oorzaak, Reden (Redelijkheid), Traditie, Moraliteit, Bruikbaarheid/praktisch bezig zijn
☐ Welzijn en Verwantschap	☐ Gemeenschap, Plezier, Liefde, Harmonie, Comfort, Zorg, Behulpzaamheid

Tabel 3.1 26 bronnen van betekenisgeving op zingeving SoMeCaM (Bron: Schnell, 2011a, pag. 670)

In haar eindconclusie stelt Schnell dat tweederde van de mensen de sterkste ervaring van betekenisgeving heeft als zij een brede basis hebben waarin levensdoelen zijn geformuleerd in drie of meer dimensies, waarbij zij ongeveer acht bronnen onderkennen.

3.5.3. Conclusies

Op basis van bovenstaande kunnen de volgende conclusies benoemen:

- Er is sprake van een dubbele beweging: enerzijds is er een actief zoeken naar betekenisgeving en anderzijds staat men open voor spirituele ervaringen.
- Spirituele levensdoelen, als bronnen van betekenis, zijn basis oriëntaties van onderliggende kennis, gedrag en emotie en maken onderdeel uit van iemands persoonlijkheid waarop gereflecteerd kan worden.
- Deze vier categorieën van betekenisgeving kunnen vervolgens worden onderscheiden naar de twee dimensies van spiritualiteit: de verticale- en horizontale dimensie.

3.6. Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben de deelvragen d en e als leidraad gediend voor een literatuurstudie naar het omgaan met rouw in het verdere leven. We hebben geprobeerd een antwoord te zoeken naar de manier waarop broers en zussen betekenis geven aan hun leven door nadat zij een broer of zus hebben verloren. Hiervoor zijn twee theoretische modellen nader toegelicht, te weten het ACDL-schema en SoMeCaM methode. Ook hebben we stilgestaan bij het begrip spiritualiteit en de invloed van spiritualiteit op het rouwproces. Hoe verticale- en horizontale banden tot stand komen en wat hier positief als negatief aan is. Hier is ook een link te maken met de rouwsluiers zoals die zijn beschreven in paragraaf 2.2.3.

Op basis van eerdergenoemde conclusies kunnen we de volgende samenvatting geven:

1. Het ACDL-schema kan mensen inzicht geven in de manier waarop zij een contingentie gebeurtenis interpreteren en structureren.
2. Het is mogelijk een tweedeling te onderscheiden in de derde variabele van het ACDL-schema. Namelijk, de situationele dimensie die door een kwalitatieve verandering overgaat in de existentiële dimensie en de spirituele dimensie.
3. Spiritualiteit wordt in deze masterscriptie gedefinieerd als '*een innerlijke beleving en een zoektocht naar levensdoelen.*' Waarbij verbinding met jezelf, de buitenwereld en het hogere centraal staat.
4. Spiritualiteit gaat over verbinden en is te onderscheiden in een verticale spiritualiteit (in verbinding met jezelf en de omgeving) en een horizontale spiritualiteit (in verbinding met het hogere).
5. Spiritualiteit kan nabestaanden helpen (positief) en belemmeren (negatief) in het toelaten, doorleven en verwerken van rouwgevoelens.
6. Levensdoelen, als uitingen van persoonlijke overtuigingen, bepalen iemands toekomstige (spirituele-)levensoriëntatie.
7. Spirituele levensdoelen, als bronnen van betekenis, zijn basis oriëntaties van onderliggende kennis, gedrag en emotie en maken onderdeel uit van iemands persoonlijkheid waarop gereflecteerd kan worden (SoMeCaM methode).
8. Deze vier categorieën van betekenisgeving kunnen vervolgens worden onderscheiden naar de twee dimensies van spiritualiteit: de verticale- en horizontale dimensie.

3.7. Topics

Uit de analyse van het omgaan met rouw, als ervaring van contingentie, op het verdere leven nemen we de volgende aspecten mee als input voor het kwalitatief onderzoek, zoals dat wordt beschreven in het vierde hoofdstuk waar de methodologische verantwoording uitgelegd wordt. Zie Appendix 2: topiclijst.

- Een shift van levensdoelen (ADCL-schema)
- Spiritualiteit is voor iedereen aan de orde.
- Spiritualiteit is van invloed op het rouwproces: negatief of positief, verticaal en horizontaal.
- Spiritualiteit is een bron van betekenisgeving (SoMeCaM).

4. Methodologische verantwoording

4.1. Inleiding

In hoofdstuk 1 is de aanleiding voor dit onderzoek beschreven en toegelicht. Ook is er een doel- en vraagstelling geformuleerd en zijn veel gebruikte begrippen gedefinieerd. Dit alles om inzicht te krijgen in het rouwproces van broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Waarbij de hoofdvraag zich specifiek richt op de vraag of levensdoelen veranderen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus. De volgende doelstelling en de vraagstelling zijn hiervoor geformuleerd:

Doelstelling:

Inzicht krijgen in de wijze waarop een broer of zus, na het overlijden van een broer of zus, betekenis verleent aan zijn/haar huidige leven en de gebeurtenis integreert in het eigen levensverhaal.

Vraagstelling:

Wat is de betekenis van levensdoelen van broers en zussen voor het omgaan met het verlies van een broer of zus? En wat betekent dit voor de geestelijke zorg?

De volgende hypothese is opgesteld ter onderbouwing van de onderzoeksvraag:

Het verliezen van een broer of zus is een niet erkend verlies en is van invloed op de narratieve identiteit en de levensdoelen van broers en zussen.

In de hoofdstukken 2 en 3 zijn, doormiddel van een theoretische uiteenzetting, de volgende deelvragen beantwoord:

- a. Wat is er specifiek aan een rouwproces en van een broer of zus die een broer of zus hebben verloren?
- b. Op welke manier kan een contingente ervaring geïnterpreteerd worden in het levensverhaal?
- c. Hoe kunnen broers en zussen betekenis geven aan hun leven na een ingrijpende gebeurtenis?
- d. Hoe verlenen mensen (in het algemeen) betekenis aan hun leven door (spirituele-) levensdoelen?
- e. Hoe verlenen broers en zussen betekenis aan hun leven door (spirituele-) levensdoelen?

Na deze literatuurstudie volgt nu het tweede deel van deze scriptie, de methodologische verantwoording. Als eerste wordt het conceptuele onderzoeksmodel beschreven met de daarbij behorende deelvragen (paragraaf 4.2). Aan de hand van dit conceptuele onderzoeksmodel zullen de gebruikte onderzoeksinstrumenten voor de methode van dataverzameling worden toegelicht (paragraaf 4.3). In de volgende paragraaf zal kort worden stilgestaan bij de respondenten en de steekproef (paragraaf 4.4 en 4.5). In de

laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt de methode van dataverzameling verder uitgewerkt en toegelicht (paragraaf 4.6).

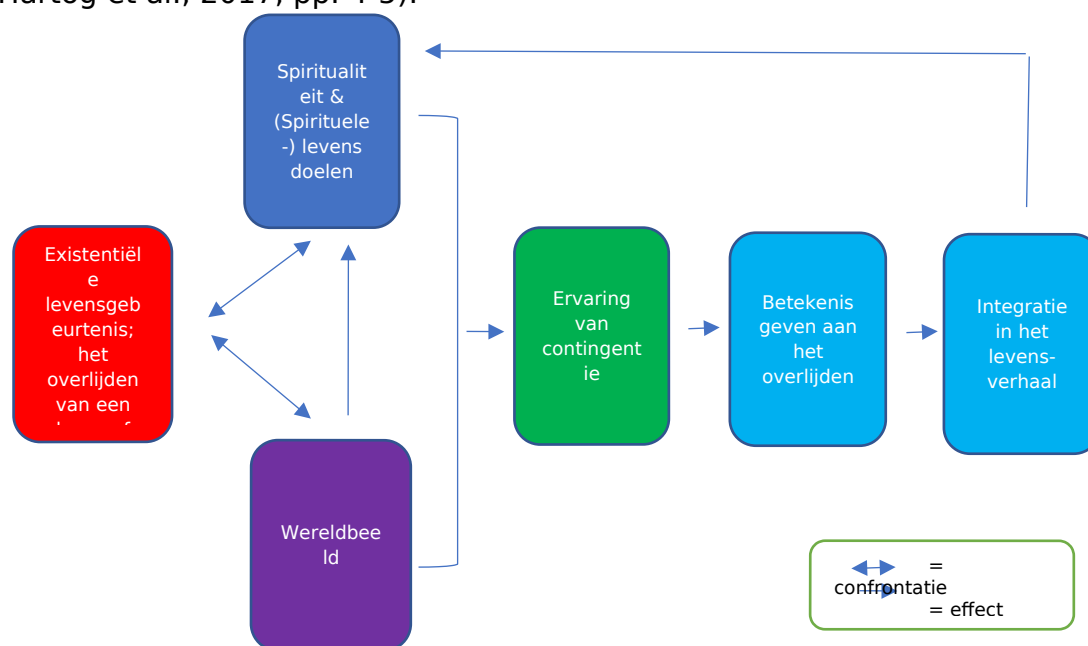
In hoofdstuk 5 en 6 zullen respectievelijk de onderzoeksresultaten van de respondenten en de conclusies van het empirisch onderzoek gepresenteerd worden.

4.2. Onderzoekmodel

De meeste mensen krijgen vroeg of laat te maken met onverwachte ingrijpende gebeurtenissen in het leven die het persoonlijk gevoel van welbevinden tot in de kern kunnen raken (Boels, 2018, pag. 38). Dit worden contingente gebeurtenissen genoemd. In dit onderzoek staat de vraag centraal hoe broers en zussen betekenis geven aan deze ervaring van contingentie en wat dit betekent voor hun leven.

Het onderzoeksmodel dat gebruikt wordt is gebaseerd op het conceptuele model van Hartog et al. (2017, pag. 4). Dit conceptuele model is ontwikkeld bij het onderzoeksprogramma van de leerstoel Empirische Religiewetenschappen aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit in Nijmegen, in samenwerking met het Academisch Medisch Centrum te Amsterdam. Andere onderzoeken die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van dit model zijn onder meer onderzoeken van Scherer-Rath e.a., (Brand van den et al., 2014; Scherer-Rath et al. 2012; Straten et al., 2013; Kruizinga et al., 2013; Kruizinga et al., 2015; Kruizinga et al., 2017;). Met het instrumentarium is er al tweemaal eerder een scriptieonderzoek gedaan bij ouders van overleden kinderen, door V. Boels (Boels, 2018) en C.H.F. Briels (Briels, 2019).

Nu volgt het theoretische model waarvan de onderzoeksconcepten zijn afgeleid (Hartog et al., 2017, pp. 4-5):

Figuur 4.1 Theoretisch conceptueel model: Verandering van levensdoelen a.g.v. het verliezen van een broer of zus.

De uiteenzetting van het conceptuele model, alsook onderstaande beschrijving is overgenomen uit het onderzoek van Boels (2018, pp. 38-41) en aangepast naar dit onderzoek.

Beschrijving conceptuele model: het conceptuele model omschrijft als eerste de negatieve confrontatie van de ingrijpende *existentiële gebeurtenis* met iemands bestaande *wereldbeeld* (Dalferth & Stoellger, 2007, pag. 13-14). Deze confrontatie is in het model weergegeven met een dubbele pijl.

(Spirituele-)levensdoelen maken onderdeel uit van iemands wereldbeeld, dat overigens zelf geen onderdeel is van dit onderzoek. Deze link is in het model gebracht met een enkelvoudige pijl tussen deze twee concepten. Daarom kan tevens gesteld worden dat een confrontatiecrisis tussen de *existentiële gebeurtenis* met iemands bestaande (*spirituele*-)levensdoelen (Hartog et al., 2017, pag. 7), een ervaring van contingentie veroorzaakt. Deze causale relatie is weergegeven met een enkele pijl. Het ligt in de aard van een mens om te proberen om deze ervaring van contingentie betekenis te geven. Hoe groter de crisiservaring, des te groter de behoefte aan aanpassing. Dit effect is weergegeven in het model door een enkelvoudige pijl van de *contingente ervaring* naar *betekenisgeving aan het overlijden van een broer of zus*.

Vervolgens wordt onderzocht of broers of zussen in staat zijn het verlies van een broer of zus een betekenisvolle plaats te geven in hun levensverhaal. Vandaar de enkelvoudige pijl in het theoretische model die de causale relatie aangeeft vanuit de *betekenisgeving* van het overlijden naar de *integratie in het levensverhaal*.

Verschillende onderzoeken stellen dat een mens verandert in de loop van het leven ten aanzien van levensovertuigingen. Wat vervolgens onder andere kan leiden tot een verandering in levensdoelen. Levensdoelen, als uitingen van persoonlijke overtuigingen, bepalen iemands toekomstige (spirituele-) levensoriëntatie. Hier plaatsen we dan ook spiritualiteit en spirituele levensdoelen. Spirituele levensdoelen, als bronnen van betekenis, zijn basis oriëntaties van onderliggende kennis, gedrag en emotie en maken onderdeel uit van iemands persoonlijkheid. Om te kunnen onderzoeken of er een causaal verband bestaat tussen het *integreren van het overlijden van een broer of zus in het levensverhaal* in de loop van de tijd met veranderende (*spirituele*-) levensdoelen, is hier een enkelvoudige pijl in het theoretisch model opgenomen (Boels, 2018, pp. 38-41).

De doelstelling van dit scriptieonderzoek is, om inzicht te krijgen in de wijze waarop een broer of zus, na het overlijden van een broer of zus, betekenis verleent aan zijn/haar huidige leven en de gebeurtenis integreert in het eigen levensverhaal. Hiervoor zullen verschillende instrumenten, als afgeleide van de beschreven theoretische modellen in paragraaf 3.2 en 3.5.2, gebruikt worden die allemaal betrekking hebben op bovenstaand conceptueel theoretisch model, teneinde de laatste drie deelvragen te kunnen beantwoorden. De laatste twee deelvragen van het onderzoek zijn:

- f. In welke mate veranderen levensdoelen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus?

- g. Hoe kunnen geestelijke verzorgers op een professionele manier rouwende broers en zussen begeleiden?

In de volgende paragraaf zal nader worden ingegaan op deze instrumenten die ingezet zullen worden voor de dataverzameling.

4.3. Dataverzameling

Zoals gezegd zullen in de deze paragraaf de dataverzamelingsinstrumenten worden beschreven die deel uitmaken van de semigestructureerde vragenlijst waarmee onderzoekgegevens zijn verzameld bij de respondenten. De gebruikte instrumenten zijn gebaseerd op de conceptuele onderdelen van het theoretisch onderzoeksmodel uit paragraaf 4.2.

De semigestructureerde vragenlijst omvat drie onderdelen, waarin nog twee andere instrumenten zijn geïntegreerd:

Deel 1: Het verkennen van de gebeurtenis van het overlijden van een broer of zus.

De respondent krijgt de gelegenheid te vertellen over het overlijden van de broer of zus (als existentiële contingente gebeurtenis). De respondenten mogen hierover vrijelijk vertellen alsook hoe zij het overlijden van hun broer of zus hebben ervaren.

In dit onderdeel van de vragenlijst is er ook een vraag naar de integratie van de gebeurtenis in het leven. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van een tweede instrument, de Likertschaal 1-5. Een Likertschaal is een zogeheten samengesteld meetinstrument bestaande uit een lijst met vragen (of beweringen, items) die met elkaar samenhangen (die over één onderwerp gaan) en waar de respondent telkens in oplopende graag kan antwoorden (Verhoeven, 2011, pag. 172). De Likertschaal, zoals deze gebruikt wordt in dit onderzoek, bestaat uit een stelling en richt zich op het concept van de integratietheorie; in hoeverre heeft de respondent de ervaring van contingentie geïntegreerd in het zijn/haar levensverhaal aangegeven op een schaal van 1-5.

Ook is in dit onderdeel van de vragenlijst een derde instrument geïntegreerd, het zogenaamde schema van Aspecten en Dimensies van Contingente Gebeurtenissen (ACDL-schema). Dit ACDL-schema maakt het mogelijk om de beleving rondom het overlijden van een broer of zus te concretiseren en te interpreteren. Dit schema is ontwikkeld door M. Scherer-Rath (Scherer-Rath, 2013) en richt zich voornamelijk op de narratieve betekenisgeving. Dit opbouw van dit het ACDL-schema bestaat uit drie variabelen (Scherer-Rath, 2013, pag. 186 e.v.), te weten:

1. Beoordeling van de gebeurtenis als *positief* of *negatief*: het oordeel wat de respondent geeft over de gebeurtenis hangt in sterke mate af van de levensdoelen die zijn betrokken bij deze gebeurtenis.
2. De persoonlijke rol van de respondent als *actief* of *passief*: hier wordt bekeken hoe de respondent zijn of haar eigen rol ziet in de gebeurtenis.

3. De beoordeling van de gebeurtenis, op niveau van de *dimensie* van deze gebeurtenis: dit betreft de context waarin de respondent de gebeurtenis plaatst. Als de gebeurtenis nauwelijks impact heeft gehad op het leven van de respondent, noemen we dit de *situationele dimensie*. Wanneer de gebeurtenis de identiteit van de respondent raakt en daardoor betrekking heeft op zijn hele leven, noemen we dit de *existentiële dimensie*. Als de gebeurtenis door de respondent wordt geïnterpreteerd vanuit een denk- en handelingskader dat de menselijke visie kan overtijden, noemen we dit een *religieuze/spirituele dimensie* (Scherer-Rath, 2013, pag. 185).

Deze drie variabelen gecombineerd leveren twaalf mogelijkheden van betekenisgeving op (Scherer-Rath, 2013, pag. 186).

Tijdens het eerste gedeelte van het interview krijgen de respondenten tabellen aangereikt waarbij per dimensie gevraagd wordt naar de betekenis die een broer of zus geeft aan het overlijden van hun broer of zus. Voor de gebruikte tabellen zie Appendix A pag. 57-62.

Deel 2: Levensdoelen

In dit onderdeel gaan de respondenten op zoek naar hun belangrijkste levensdoelen op het moment van het interview. Wel wordt er gekeken of deze levensdoelen anders waren voor het overlijden van een broer of zus, of mogelijk door het overlijden van een broer of zus veranderd zijn. Om de respondenten te ondersteunen in het benoemen van hun levensdoelen wordt gebruik gemaakt van het diagnostische instrument van La Cour en Schnell: *The Sources of Meaning Card Method*, afgekort SoMeCaM. Dit bestaat uit 26 bronnen van betekenisgeving in de vorm van inspiratiekaartjes (Schnell, 2009, pp. 483-499). De respondent selecteert uit de kaartjes vijf zingevingsbronnen die op dat moment in zijn of haar leven het belangrijkste zijn. Op elk kaartje staat op de voorkant een quote zoals 'Als ik de kans krijg, laat ik mijn sterke kanten zien.' Of 'Het is voor mij belangrijk dat ik op zijn minst elke dag, heel hard kan lachen.' De respondent wordt gevraagd op deze kaartjes op drie stapels te leggen:

- 'Dit past bij mij'
- 'Dit past niet bij mij'
- 'Dit past misschien bij mij'

Hiervoor krijgen ze ruim de tijd. Vervolgens mogen ze uit de stapel kaartjes 'Dit past bij mij' de vijf belangrijkste kiezen. De rest van de kaartjes verdwijnt naar de achtergrond.

De zingevingsbron staat vermeld op de achterkant van het kaartje. Uiteindelijk kiest iedere respondent vijf bronnen van betekenisgeving. Vervolgens wordt de respondent gevraagd, bij ieder afzonderlijke bron van betekenisgeving, naar het achterliggende levensdoel. Een overzicht van de kaartjes is te vinden in Appendix A pag. 63.

Deel 3: Achtergrond respondent

In het laatste onderdeel van de vragenlijst worden persoonlijke gegevens van de respondenten verzameld. Ook worden er onder andere vragen gesteld over het hebben van een bepaalde levensovertuiging, het geloven in een hogere en/of religieuze werkelijkheid en of het geloof in een hogere en/of religieuze werkelijkheid het leven beïnvloedt.

4.4. Respondenten

In de achterliggende periode heb ik kennisgemaakt met diverse broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Hen heb ik persoonlijk benaderd met de vraag of zij medewerking wilde verlenen aan dit onderzoek. Ik heb hen aanvullende informatie toegestuurd over het onderzoek en een afspraak gemaakt voor een interview. Twee respondenten heb ik thuis geïnterviewd en drie respondenten in hun eigen werk- of privésetting. Bij één respondent was de echtgenote ook aanwezig.

De duur van een interview was gemiddeld 1,5-2 uur. Voorafgaand aan ieder interview is er mondeling benadrukt dat de deelnemer op ieder willekeurig moment het interview mag stopzetten.

De interviews met de respondenten vonden plaats in de setting van een tweegesprek, op basis van een gestandaardiseerde, semigestructureerde vragenlijst. Bij alle interviews was het van belang dat er voldoende ruimte was voor de respondenten om hun verhaal te vertellen. Echter was er ook de opdracht naar het verkrijgen van antwoorden op de vragen. Als interviewer moest ik hierin een balans in zien te vinden. Een ander aspect wat meespeelde was om op inhoudelijk gebied mijn eigen persoonlijke ervaring en -beleving achterwege te laten. Gelukkig kon ik terugvallen op technieken voor een goede gespreksvoering die ik bezat. Wel hebben we tijdens de cursus 'Spirituele counseling' meer kennis verkregen en kunnen toepassen in de counselingsgesprekken die er waren alsook de opgedane ervaring in counselingsgesprekken in de werksetting als geestelijk verzorger.

De interviews hebben plaatsgevonden in de periode juli - september 2020. De interviews zijn opgenomen met een voice-recorder. Ook heb ik tijdens het interview aantekeningen gemaakt in de vragenlijst.

4.5. Steekproef

De theoretische steekproef betreft een populatie van respondenten, namelijk broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Vijf respondenten uit de populatie zijn benaderd met de vraag om deel te nemen aan het onderzoek. De respondenten zijn vier vrouwen en één man die allen op volwassen leeftijd een broer of zus hebben verloren. Dit verlies heeft korter of langer geleden plaatsgevonden.

4.6. Analyse van onderzoeksresultaten

De analyse van de onderzoeksresultaten heeft plaatsgevonden met behulp van de template benadering. De keuze voor deze analysemethode komt voort uit het gegeven dat op basis van de literatuurstudie topics zijn benoemd als input voor het kwalitatieve onderzoek. De template benadering is een methode om

kwantitatieve gegevens te analyseren aan de hand van een template. Deze template is als het ware een lijst met codes en categorieën die de thema's weergeven die uit de verzamelde gegevens naar voren zijn gekomen.

Dit betekent dat de codes vooraf zijn bepaald en vervolgens kunnen worden aangepast of toegevoegd naarmate de gegevens worden verzameld en geanalyseerd. De topics, zoals deze zijn benoemd in paragrafen 2.7 en 3.7, zijn op basis van het literatuuronderzoek tot stand gekomen en zullen in de analyse van de onderzoeksresultaten worden weergegeven in een structuur van topics (templates). Aan de hand van deze templates zullen de teksten worden geanalyseerd. De codering gebeurt op basis van vergelijking en bevestiging van de van tevoren gekozen templates. De template-analyse combineert een deductieve en een inductieve benadering van kwalitatieve analyse. (Brooks et al., 2015, pp. 202-222).

Als eerste zijn, per respondent, de interviews (1 t/m 5) uitgewerkt. Het interview omvat geschreven tekst (✍) en gesproken woord (🗣). De geschreven tekst is verwerkt in de vragenlijst en de reactie van de respondent is terug te vinden onder de bijbehorende vraag. Het gesproken woord is vervolgens woordelijk getranscribeerd. In de analyse zullen de verslagen worden weergegeven als a (✍) en b (🗣) en zal er verwezen worden naar het antwoord (A) in combinatie met het nummer dat respondeert met de vraag uit de vragenlijst.

Het handmatige analyseproces van kwalitatief materiaal is een tijdrovend proces, en zal meerdere malen worden doorlopen. De eerste data-analyse heeft plaatsgevonden aan de hand van het ADCL-schema waarbij de focus gericht was op het concept van de contingentietheorie; hoe geeft respondent betekenis aan de ervaring van contingentie. Bij het coderen van de betekenis van het overlijden van een broer of zus, is dit gedaan aan de hand van de twaalf aspecten van het ADCL-schema (Scherer-Rath et al. 2012, pag. 139). Zie paragraaf 3.2 en figuur 3.1 op pag. 127. Deze eerste data-analyse is aangevuld met de uitkomst van de Likertschaal, die zich richt op het concept van de integratietheorie; in hoeverre heeft de respondent de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal? De tweede data-analyse heeft plaatsgevonden aan de hand van de SoMeCaM methode waarbij de focus ligt op het concept van de theorie van levensdoelen. Spiritualiteit is een bron van betekenisgeving (SoMeCaM). Bij deze codering is er sprake van een codering volgens de SoMeCaM methode (Schnell, 2011a, pag. 668) de kaartjes met daarop 26 bronnen van betekenisgeving. Zie paragraaf 3.5 en Appendix 1 pag.64.

De gebruikte instrumenten zijn dus hulpmiddelen om enerzijds de data te verzamelen en anderzijds deze gericht te kunnen analyseren. Dit is helpend bij het onderzoeken van de interpretaties van de ervaringen van de respondenten.

Er is zoveel mogelijk aangesloten op de gebruikte taal van de respondenten. Tevens worden er citaten uit de uitgewerkte interviews gebruikt ter ondersteuning van de weergegeven bevindingen.

In Appendix B is een overzicht opgenomen van de gebruikte templates.

5. Onderzoekresultaten en analyse

5.1. Inleiding

Het verlies van een broer of zus veroorzaakt een ervaring van contingentie, een breuk in het leven van broers en zussen. We zouden kunnen stellen dat er een leven is voor deze gebeurtenis en een leven na deze gebeurtenis. Daarnaast hebben we ook kunnen vaststellen dat de gebeurtenis zich als een rode draad door het verdere leven heen weeft. Levensdoelen, die voortkomen uit een bepaald wereldbeeld, veranderen omdat de narratieve identiteit van een broer of zus een verandering ondergaat na het overlijden van een broer of zus. Dit onderzoek is erop gericht te onderzoeken hoe broers en zussen omgaan met het verlies van een broer of zus, hoe zij betekenis geven aan hun verdere leven en de gebeurtenis integreren in hun leven.

In het verlengde van het theoretische model, de hypothese en de onderzoeksvraag, zijn voor dit onderzoek de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondent(e)
2. Hoe heeft de respondent (e) het overlijden van de broer of zus ervaren?
3. Hoe heeft de respondent(e) het overlijden van de broer of zus ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)
4. In hoeverre heeft de respondent(e) de ervaring van contingentie geïntegreerd in het zijn/haar levensverhaal (Likertschaal)
5. Levensdoelen (SoMeCaM)
 - a. Welke levensdoelen heeft de respondent(e)?
 - b. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?
6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?
7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondent(e) gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van de broer of zus?

Bovenstaande onderzoeksvragen zijn eerder gebruikt bij scriptieonderzoeken van V. Boels (Boels, 2018) en C.H.F. Briels (Briels, 2019). Zij hebben onderzoek gedaan bij ouders van overleden kinderen. In deze scriptie zijn de onderzoeksvragen aangepast en toegespitst op broers en zussen die een broer of zus hebben verloren.

Er is de keuze gemaakt om de onderzoeksvragen per respondent(e) uit te werken in aparte paragrafen. Dit zal op een identieke manier plaatsvinden. In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaat de antwoorden op de vragenlijst met de hierin verwerkte diagnostische instrumenten, van de respondenten geanalyseerd en geïnterpreteerd.

5.2. Respondente 1

Korte omschrijving van de gebeurtenis: De tweeënzestigjarige broer van de respondente is zes jaar geleden overleden aan de gevolgen van galblaaskanker. Op het moment van overlijden was de respondente achtenvijftig jaar.

5.2.1. Onderzoeksvragen

5.2.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente

De respondente heeft geen religieuze levensbeschouwing. In het interview geeft de respondente aan *'niet gelovig, niet kerkelijk te zijn'* (1b; A1.7b) De respondente gelooft wel in een hogere werkelijkheid en dat deze hogere werkelijkheid haar leven beïnvloedt (1a; A3.5 en 3.6).

5.2.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren?

De respondente heeft het overlijden van haar broer ervaren als een onverwachte gebeurtenis, als een **ervaring van contingentie**, welke haar is overkomen (1a; A1.1 en 1.2). Respondente geeft aan dat zij, na het overlijden van haar broer, geconfronteerd werd met haar eigen levenseinde (**emotionele ervaring van contingentie**) alsook een veranderende gezinssituatie. Er ontstaan afstand tussen haar en het gezin van haar broer (**narratieve ervaring van contingentie**). Vervolgens geeft respondente aan dat zij het als haar taak, plicht en verantwoordelijkheid heeft ervaren om *'te gaan zorgen voor haar moeder en haar op te vangen'* (1b; A1.5 en 1.6). Tevens werd er geen melding gemaakt op de overlijdenskaart van het feit dat de overledene een zus had. Respondente zegt hier het volgende over: *'.....hij was een liefhebbende vader, zoon etc., maar broer was hij niet'* (1b; A1.9). We kunnen dit typeren als **rouwsluiers** die van invloed zijn geweest op het rouwproces van de respondente. Maar ook als **niet-erkend verlies**. Respondente heeft aandacht gevraagd voor de broer-zus relatie in haar eigen persoonlijke moment van afscheid nemen tijdens de begrafenis (1b; A1.9).

5.2.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)

De respondente noemt de gebeurtenis **negatief** en heeft dit ervaren als *'gewoon noodlot/tragiek, waar niemand voor verantwoordelijk was'* (1b; A1.3b en 1.5b). De gebeurtenis is de respondente overkomen en is gecodeerd als een **passieve** ervaring in de existentiële dimensie. Naast noodlot/tragiek komen ook de woorden taak/plicht naar boven. Respondente geeft aan dat deze woorden op haar van toepassing zijn en verwoorden hoe zij zich voelde. Zij typeert dit als *'dit hoorde ik te doen, dit wordt van mij verwacht'* (1b; A1.6b). Volgens het ACDL-schema kan dit gecodeerd worden als **positief** in de existentiële dimensie, maar

gelet op de uitleg wordt dit gecodeerd als **negatief** in de existentiële dimensie. In het rouwproces dat volgde op het verlies van haar broer heeft de respondent zich eenzaam en verlaten gevoeld. Deze ervaring van eenzaamheid en verlatenheid is gecodeerd als een **passieve ervaring** in de spirituele dimensie. Respondente geeft aan niet gelovig en kerkelijk te zijn, maar had wel de gewoonte een kaarsje aan te steken in een kerk voor haar geliefden. Na het overlijden van haar heeft zij een boosheid ervaren richting God. Daar waar respondente eerder kaarsjes brandde voor haar broer is zij daarmee gestopt toen haar broer kwam te overlijden. Respondente zegt hierover: *'Iedereen probeert van alles om hem beter te maken, en ik had ook iets van, ik vraag nooit wat aan een God. Ik heb daarna nooit meer een kaarsje gebrand* (1b; A1.7b). Inmiddels is het nu zo dat een bezoek aan een kerk of kerkhof respondente rust geeft.

5.2.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal)

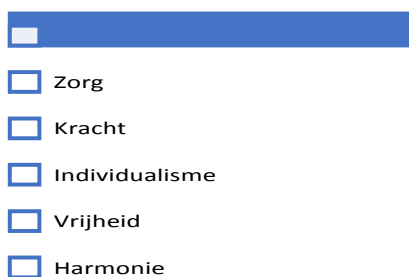
De respondente geeft zichzelf een score van 4 op de Likertschaal: ja, redelijk. Respondente heeft het overlijden van haar broer redelijk geïntegreerd in haar huidige bestaan. Door sterk te zijn en voor anderen te zorgen kan zij doorgaan maar tot op de dag van vandaag ervaart respondente het verlies van haar broer als een groot gemis waar nog weinig aandacht voor is (1b; A2.1).

5.2.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM)

5.2.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?

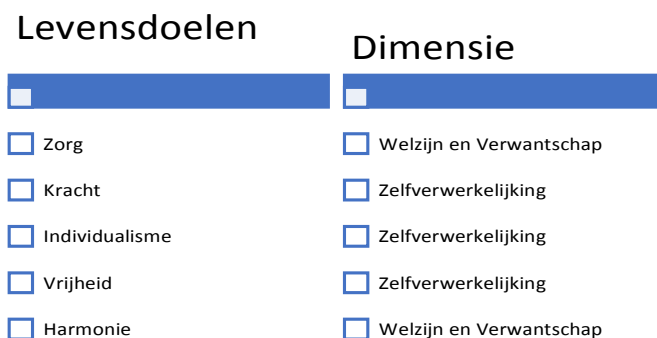
De respondente heeft uit de zesentwintig kaartjes waarop levensdoelen (SoMeCaM) vermeld staan de volgende vijf levensdoelen gekozen die voor haar op dit moment belangrijk zijn:

Levensdoelen

5.2.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?

De levensdoelen bevinden zich in de volgende dimensies:

Wat opvalt is dat deze vijf levensdoelen tot twee verschillende dimensies behoren, te weten de dimensie Welzijn en Verwantschap en de dimensie Zelfverwerkelijking.

5.2.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?

Het levensdoel Kracht heeft respondente geholpen bij het integreren van het overlijden van haar broer in haar leven. Respondente typeert dit zelf met de woorden *'sterk zijn'* (1b; A2.7 en 2.9).

- *'Als ik de kans krijg, laat ik mijn sterke kanten zien'* – Kracht – Dimensie Zelfverwerkelijking

Respondente geeft aan dat dit levensdoel onlosmakelijk verbonden is met het levensdoel Zorg: *'Zolang ik sterk ben kan ik voor hun zorgen'*. Het is als het ware het achterliggende doel achter het levensdoel Zorg (1b; A2.1).

- *'Ik probeer altijd andere mensen gelukkig te maken'* – Zorg – Dimensie Welzijn en Verwantschap

De respondente geeft aan dat zij altijd probeert om andere mensen gelukkig te maken. Na het overlijden van haar broer wilde zij er zijn voor haar moeder, zodat het verdriet van moeder *'wat minder zou zijn'* (1b; A2.1). Tevens geeft de respondente aan dat het haar een fijn gevoel geeft als zij andere mensen het naar hun zin kan maken. Respondente zegt hier zelf over: *'Dat ze rust kunnen ervaren, maar ook dat ze weten dat ze bij me terecht kunnen'* (1b; A2.1).

De drijfveer van het levensdoel Kracht is te vinden in het grote verantwoordelijkheidsgevoel van respondente. Hierdoor staat zij altijd voor iedereen klaar en drukt respondenten eigen emoties naar de achtergrond. Respondente geeft dan ook de keerzijde aan van dit doel met de woorden: *'Ik ben er ook nog, wie zorgt er nu voor mij?'* (1b; A2.1). Dit ook in relatie tot het verlies en gemis van haar broer. Respondente geeft aan dat er niet veel meer over haar broer wordt gesproken, zij omschrijft dit *'als een gebrek aan belangstelling'*, en dat terwijl het verdriet er nog steeds is (1b; A2.1).

Hieronder volgen de overige levensdoelen van de respondente die zij als helpend heeft ervaren bij het overlijden van haar broer:

- *'Ik streef naar innerlijke harmonie'* – Harmonie – Dimensie Welzijn en Verwantschap

Respondente geeft aan te willen streven naar innerlijke harmonie. Er is een wens om helemaal tot rust te komen en dingen los te laten (1b; A2.1).

- *'Onafhankelijkheid is bijzonder belangrijk voor mij'* – Individualisme – Dimensie Zelfverwerkelijking

Respondente geeft aan dat het voor haar heel belangrijk is om voor zichzelf te kunnen zorgen. Ze wil zich niet afhankelijk weten van haar echtgenoot, kinderen en anderen. Nu niet en in de toekomst zeker niet (1b; A2.1).

- *‘Vrijheid is het belangrijkste voor mij’ - Vrijheid - Dimensie Zelfverwerkelijking*

Eigen vrijheid kunnen behouden, de ruimte hebben om jezelf te ontplooiën en het niet willen verdwijnen in een ander zijn uitingen van wat vrijheid betekent en is voor de respondente (1b; A2.1)

5.2.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van haar broer?

Respondente geeft aan de levensdoelen gelijk zijn gebleven na het overlijden van haar broer. De intensiteit waarmee zij uiting geeft aan haar levensdoelen is wel veranderd, alsook de mate van belangrijkheid. Voor het overlijden waren de levensdoelen kracht, individualisme en vrijheid belangrijker dan de levensdoelen zorg en harmonie. De respondente geeft verder aan dat de levensdoelen gekoppeld aan de dimensie Zelfverwerkelijking (kracht, individualisme en vrijheid) als een rode draad door haar leven lopen. Na het overlijden heeft hier een verschuiving in plaatsgevonden en is het levensdoel zorg het belangrijkste levensdoel geworden weliswaar gekoppeld aan het levensdoel kracht (1b; A2.8). De levensdoelen uit de dimensie Welzijn en Verwantschap zijn op een later moment belangrijk (er) geworden (1b; A2.8). Waarbij de respondente aangeeft dat er voor haar geen relatie bestaat tussen levensdoelen en een hogere werkelijkheid (1b; A2.6).

5.2.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 1

De respondente heeft betekenis kunnen geven aan het overlijden van haar broer, echter kan zij er niets positiefs in ontdekken. De gebeurtenis heeft, tot op de dag van vandaag, een grote impact gehad op haar leven zowel emotioneel als narratief. Rouwsluiers zijn van invloed geweest op het rouwproces van respondente. De levensdoelen van respondente hebben deze betekenisgeving kunnen ondersteunen en zijn helpend geweest bij het integreren van de ervaring van contingentie in het leven. Dit wordt bevestigd met de score 4: ja, redelijk, van de Likertschaal. Het geloof in een hogere werkelijkheid is van invloed op het leven van respondente.

Respondente gaf verder nog aan dat het voor haar de eerste keer was, na het overlijden, dat zij zo uitgebreid over haar broer heeft kunnen vertellen. Maar ook dat er aandacht was voor haar en haar verhaal. Het heeft emoties losgemaakt.

Deelvraag	Data	Analyse
Religieuze spiritualiteit	Nee	Er is wel een geloof in een hogere werkelijkheid
Ervaring van contingentie	Ja	De gebeurtenis kwam onverwachts
Emotionele ervaring van contingentie	Ja	Er is de confrontatie met levensvragen
Narratieve ervaring van contingentie	Ja	De relatie met het gezin van haar broer veranderde alsook de relatie met haar moeder
Rouwsluiers (intern en	Ja	Niet-erkend verlies (extern)

extern)		Geen erkenning voor het feit dat overledene een zus had (intern) Aan de kant schuiven van gevoelens door in actie te komen
Betekenisverlening van ervaring van contingentie (ADCL-schema)	<u>Negatief</u> Noodlot, tragiek Existentieel, passief <u>Negatief</u> Plicht/taak Existentieel, passief <u>Negatief</u> Eenzaamheid, verlatenheid Spiritueel, passief	De meeste coderingen zijn in de existentiële dimensie en een klein aantal in de spirituele dimensie
Levensdoelen (SoMeCaM)	<ul style="list-style-type: none"> • Zorg -Dimensie Welzijn en Verwantschap • Kracht - Dimensie Zelfverwerkelijking • Individualisme - Dimensie Zelfverwerkelijking • Vrijheid - Dimensie Zelfverheerlijking • Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap 	Ja, zijn helpend en ondersteunend geweest
Likertschaal	4, op schaal van 1-5	Ja, redelijk

5.3. Respondente 2

Vrouw

45 jaar

Christelijke levensovertuiging

Korte omschrijving van de gebeurtenis: De negenendertigjarige broer van de respondente is twee jaar geleden overleden als gevolg van een verkeersongeluk. Op het moment van overlijden is respondente drieënveertig jaar.

5.3.1 Onderzoeksvragen

5.3.1.1 Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente

De respondente gelooft in een religieuze werkelijkheid en noemt zichzelf christelijk (2a; A3.5 en A3.6). Het geloof geeft haar kracht. Zonder het geloof zou respondente stuurloos zijn. Ook geeft respondente aan dat het niet denkbaar is geen geloof meer te hebben. *'Maar het geloof scheidt rust en vertrouwen'* (2b; A2.1). Tevens geeft de respondente aan dat deze religieuze werkelijkheid haar leven beïnvloedt (2a; A3.7).

5.3.1.2 Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren?

Het overlijden van haar broer was voor respondente een **ervaring van contingentie**. Het was een onverwachte gebeurtenis. (2a; A1.1). In het omgaan met het overlijden van haar broer speelt het geloof van respondente een grote rol hierin. Respondente put kracht uit haar geloof en weet dat het *'goed is met haar broer'* (2b; A1.2). Met dit 'het is goed' bedoelt respondente dat haar broer nu bij God in de hemel is en het daar goed heeft. Naast het geloof was er ook de confrontatie met levensvragen (**emotionele ervaring van contingentie**). Respondente is op zoek gegaan naar antwoorden op de vraag hoe en waarom het ongeluk heeft kunnen gebeuren (2b; A1.1c). Maar ook wilde zij weten of haar broer nog 'laatste woorden' gesproken had. Naast het verkrijgen van een antwoord op de 'hoe en waarom vraag' zijn ook de familiebanden (**narratieve ervaring van contingentie**) belangrijk voor respondente. De gezinssamenstelling en de relatie met haar ouders, broers en zussen met hun gezinnen is veranderd. Ondanks de lege plaats is de onderlinge band met de familieleden, vooral met het gezin van haar overleden broer, intensiever geworden. Respondente geeft aan dat zij zich, als oudste kind van het gezin, erg verantwoordelijk voelde voor het welzijn van de mensen om haar heen (2b; A1.1c). We kunnen dit coderen als **rouwsluier**. Respondente heeft het overlijden van haar broer, in eerste instantie, niet ervaren als een **niet-erkend verlies**. Dit omdat het ongeluk gebeurde in de woonplaats van respondente en respondente in haar woonplaats een bekende is. Respondente kreeg veel reacties, en zij zegt hierover: *'Mensen hadden gehoord dat er een ernstig ongeluk was gebeurd en als ze dan mij kennen koppelen ze het aan mij'* (2b; A1.2). Hierdoor heeft zij veel meeleven ontvangen als reactie op het overlijden van haar broer. En tijdens de begrafenis heeft respondente namens haar ouders, broers en zussen woorden gesproken over het leven van haar broer (2b; A1.2). Na verloop van tijd heeft zij echter wel bemerkt dat er weinig aandacht is voor broers en zussen die een broer of zussen hebben verloren, terwijl er de behoefte was om over haar broer te praten (2b; A afsluiting interview 1).

5.3.1.3 Hoe heeft de respondente het overlijden van de broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)

De respondente noemt de gebeurtenis **negatief** en heeft dit ervaren als *'gewoon noodlot/tragiek'* (2b; A1.5b). De gebeurtenis is de respondente overkomen, ze heeft hier geen invloed op gehad en is als zodanig gecodeerd als een **passieve** ervaring in de existentiële dimensie. De gebeurtenis is ook te coderen als een **passieve** ervaring in de spirituals dimensie. Respondente geeft aan dat God erbij betrokken is, maar niet weet hoe en op welke manier (2a; A1.10). Daarnaast geeft respondente aan dat zij geen verantwoordelijkheid hoeft af te leggen tegen God over wat er gebeurd is (2a; A1.7). Er zitten ook **positieve** aspecten aan de gebeurtenis. Respondente noemt onder andere de relatie met haar schoonzus en de kinderen van haar broer. Respondente heeft een betere relatie met hen gekregen. Dit is de duiden als een 'geschenk' in de existentiële dimensie. Ook is er de ervaring dat God dicht bij respondente is. Dit is te coderen als 'genade' in de spirituele dimensie.

5.3.1.4 In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal)

De respondente geeft zichzelf een score van 4 op de Likertschaal: ja, redelijk. Respondente heeft het overlijden van haar broer redelijk geïntegreerd in haar huidige bestaan. Ondanks het gemis wat respondente ervaart, ervaart zij ook Gods betrokkenheid op haar leven (2b; A2.1).

5.3.1.5 Levensdoelen (SoMeCaM)

5.3.1.5.1 Welke levensdoelen heeft de respondente?

De respondente heeft uit de zesentwintig kaartjes waarop levensdoelen (SoMeCaM) vermeld staan de volgende drie levensdoelen gekozen die voor haar op dit moment belangrijk zijn:

Levensdoelen

☒	
☐	Religiositeit
☐	Harmonie
☐	Moraliteit

5.3.1.5.2 In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?

Levensdoelen

Dimensie

☒	☒
☐	1a Verticale Zelftranscendentie
☐	Welzijn en Verwantschap
☐	Orde

Wat opvalt is dat deze drie levensdoelen tot drie verschillende dimensies behoren, te weten de dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie, de dimensie Welzijn en Verwantschap en de dimensie Orde.

5.3.1.6 In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?

Respondente geeft aan dat de drie levensdoelen verwezen zijn met haar hele leven en als zodanig helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal. De levensdoelen Religiositeit en Harmonie zijn voor haarzelf persoonlijk heel belangrijk geweest in haar eigen vorming. Bij het derde levensdoel Moraliteit is er ook de verbinding met haar externe wereld, de relatie met haar werk. Respondente werkt als geestelijke verzorger in een organisatie voor ouderen (2b; A2.8).

Nu volgt een toelichting van de respondente op de levensdoelen die zij als helpend heeft ervaren bij het overlijden van haar broer:

- *'Mijn geloof geeft mij kracht' - Religiositeit - Dimensie 1a Verticale zelftranscendentie*

Respondente geeft aan dat zij zonder haar geloof stuurloos zou zijn. Het geloof in God geeft haar vertrouwen en rust. Respondente geeft aan dat God betrokken is op alle facetten van het leven zowel de moeilijke als de makkelijke situaties (2b; A2.1). Ook heeft voor respondente het geloof te maken met eeuwigheid, met eeuwig leven. Respondente gelooft dat haar broer nu voor eeuwig bij God is. Dit geeft haar vertrouwen en rust en is er de wetenschap dat zij elkaar eens weer zullen zien (2b; A1.1c).

- *'Ik streef naar innerlijke harmonie' - Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap*

Respondente geeft aan dat zij in het verleden te maken heeft gehad met een periode van depressie. Een depressie zorgt niet voor innerlijke harmonie. Innerlijke harmonie heeft volgens respondente een link met het geloof in God. Door het geloof in God ervaart zij deze innerlijke harmonie en kan daardoor in het dagelijkse leven genieten met alles wat er op een dag gebeurt (2b; A2.1). Respondente geeft dat zij door innerlijke harmonie het leven, zonder haar broer, aankan en er ook kan zijn voor anderen zoals het eigen gezin en het gezin van waaruit zij komt (2b; A2.2).

- *'Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden' - Moraliteit - Dimensie Orde*

Respondente ziet in dit levensdoel de relatie, die zij heeft met anderen, tot uiting komen. In de relaties met anderen zijn de eigen belangrijke persoonlijke waarden vormen van houvast waar je op terug kunt vallen wanneer het moeilijk is (2a; A2.1).

5.3.1.7 [In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van de broer?](#)

De levensdoelen van de respondente zijn na het overlijden van haar broer onveranderd gebleven. Wel geeft respondente aan opzoek te zijn geweest naar innerlijke harmonie. Onder andere een boek over dankbaarheid heeft haar veel kunnen leren. Over het levensdoel religiositeit zegt respondente dat haar geloof haar de zekerheid gaf dat er een hogere werkelijkheid bestond, wat buiten ons zelf en de wereld ligt. Deze hogere werkelijkheid heeft weet van het verdriet wat respondente door maakt en had ook in kunnen grijpen om dit niet te laten plaatsvinden. Voor respondente is deze wetenschap een gegeven geweest om door te gaan. Zij refereert hierbij aan psalm 23 vers 4 (uit: NBG-vertaling 1951) waarin de volgende tekst staat: *'Al gaat mijn weg door een donker dal, ik vrees geen gevaar, want u bent bij mij, uw stok en uw staf, zij geven mij moed'* (2b; A2.9).

5.3.2 [Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 2](#)

De respondente heeft betekenis kunnen geven aan het overlijden van haar broer. Maar zij blijft negatief over het feit dat haar broer er niet meer is. De gebeurtenis is te kenmerken als een emotionele- en narratieve ervaring van contingentie.

Rouwsluiers zijn niet van invloed geweest op het rouwproces van respondente. De levensdoelen, met name het levensdoel 'mijn geloof geeft mij kracht' is ondersteunend en helpend geweest in het geven van betekenis aan de gebeurtenis als ook bij de integratie van deze gebeurtenis in het leven. In de ervaring van contingentie heeft zij Gods aanwezigheid ervaren tot op de dag van vandaag. Dit wordt bevestigd met de score 4: ja, redelijk, van de Likertschaal. Het geloof in God is van essentieel belang in het leven van respondente.

Tijdens de evaluatie zag respondente verder nog aan dat het zij het fijn vond om over haar overleden broer te praten. Zij realiseert zich dat het emoties oproept. Maar ook het krijgen van aandacht als zus van een overleden broer ervaart zij als fijn. Zij zegt zelf hierover: *'Het is gewoon zo dat er weinig aandacht is voor broers en zussen'* (2b; A afsluiting interview 1).

Deelvraag	Data	Analyse
Religieuze spiritualiteit	Ja	Christelijke levensovertuiging
Ervaring van contingentie	Ja	De gebeurtenis kwam onverwachts
Emotionele ervaring van contingentie	Ja	Kracht putten uit het geloof
Narratieve ervaring van contingentie	Ja	Intensivering relatie ouders en overige gezinsleden
Rouwsluiers (intern en extern)	Ja	De gezinssamenstelling veranderd In 2 ^e instantie ontbrak de maatschappelijke omgang
Betekenisverlening van ervaring van contingentie (ADCL-schema)	<u>Negatief</u> Noodlot, tragiek Existentieel, passief <u>Positief</u> Geschenk Existentieel, actief <u>Negatief</u> Betrokkenheid God Spiritueel, passief <u>Positief</u> Genade Spiritueel, actief	Er zijn veel coderingen in de existentiële dimensie en in de spirituele dimensie
Levensdoelen (SoMeCaM)	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit - 1a • Verticale zelftranscendentie • Harmonie - Welzijn en Verwantschap • Moraliteit - Orde 	Ja, zijn helpend en ondersteunend geweest.
Likertschaal	4, op schaal van 1-5	Ja, redelijk

5.4. Respondente 3

Korte omschrijving van de gebeurtenis: De vijfendertigjarige broer van de respondente is vijfentwintig jaar geleden overleden aan de gevolgen van een hersentumor. Op het moment van overlijden was de respondente zesendertig jaar.

5.4.1. Onderzoeksvragen

5.4.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente

Respondente heeft aangegeven dat zij een christelijke levensovertuiging heeft. Ook is zij ervan overtuigd dat deze christelijke levensovertuiging haar leven beïnvloedt (3a; A3.5, 3.6 en 3.7). Aan haar manier van leven, door haar houding en gedrag, brengt zij haar levensovertuiging in de praktijk (3a; A3.8). Respondente refereert hier aan een gedicht van Corrie ten Boom met als titel 'Gods weefgetouw', waarin zij het volgende zegt:

'Het gaat vaak niet zoals wij willen, wen begrijpen niet dat het zo moet, we kunnen niet altijd zeggen, wat God doet, ja dat is goed. We kunnen niet begrijpen dat God alles overziet. Wij zien slechts ons eigen deel, ons eigen leed, meer zien we niet. God ziet van het borduurwerk ook de bovenkant. Wij zien slechte de draden en knopen dus alleen de onderkant. God houdt heel het borduurwerk veilig in zijn hand. Hij weet hoe het worden moet. Hij ziet de boven -én de onderkant. Al struikel je over de draden en gaat het niet zoals je wil, vertrouw toch maar op God de Vader zijn weefgetouw staat nooit stil' (Boom, 2007)

5.4.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren?

Respondente heeft het overlijden van haar broer ervaren als een **ervaring van contingentie**. Het was onverwacht en heeft een schok veroorzaakt in het leven van respondente (3b; A1.c). Bij respondente is er ook sprake van een **emotionele ervaring van contingentie**. Het ziek-zijn en overlijden van haar broer heeft zij met God kunnen bespreken. Ook heeft zij zichzelf weggecijferd door er voor het gezin van haar broer te zijn. Haar manier van rouwen is 'om er te zijn voor de ander', 'de ander te helpen' en door de handen uit de mouwen te steken. Respondente typeert zichzelf als 'doener' (3b; 1.1c). Daarnaast is er ook sprake van een **narratieve ervaring van contingentie** doordat de gezinssamenstelling en onderlinge verhoudingen veranderden. Haar broer wordt gemist en er is de lege plaats. Het gezin is niet meer compleet. Respondente verteld dat tijdens iedere familiebijeenkomst er een minuut aandacht is voor haar overleden broer. Zij zegt hierover: *'Het is nooit weggepoetst, het is altijd besproken, het is altijd natuurlijk aanwezig geweest'* (3b; A1.1c). Ook heeft respondente gedurende zes jaar iedere week één avond per week doorgebracht

bij het gezin van haar broer, zowel tijdens zijn ziekzijn en na zijn overlijden. Dit heeft respondente gedaan vanuit haar gevoel van verantwoordelijkheid (3b; A1.1c). Door het overlijden van de broer van respondente is de gezinssamenstelling verandert (**rouwsluier**) (3b; A1.1c). In het interview is niet duidelijk geworden dat respondente het verlies van haar broer heeft ervaren als een **niet-erkend verlies**.

5.4.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)

De respondent noemt de gebeurtenis **negatief** en heeft dit ervaren als ‘ongeluk/pech’ (3a; A1.5b). De gebeurtenis is de respondent overkomen, ze heeft hier geen invloed op gehad en is als zodanig gecodeerd als een **passieve** ervaring in de existentiële dimensie. De gebeurtenis is ook te coderen als een **actieve** ervaring in de spirituele dimensie. Respondente geeft aan dat God erbij betrokken is, en dat door Zijn genade er nieuwe betere mogelijkheden zijn ontstaan (3a; A1.10). Respondente verwijst hiermee naar haar broer die aan God heeft gevraagd nog vijf jaar aan zijn leven toe te voegen, welke hij gekregen heeft (3b; A1.1c). De gebeurtenis heeft ertoe geleid dat er een nieuwe mogelijkheden zijn ontstaan (3b; A1.6).

5.4.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal)

De respondente geeft zichzelf een score van 5 op de Likertschaal: ja, helemaal. Respondente heeft het overlijden van haar broer helemaal geïntegreerd in haar huidige bestaan. Respondente ziet Gods Hand in het gebeuren (1b; A2.1). Zij zegt hierover: *‘Ik heb het ook altijd gezien als een weg van God met hem. En dat maakt ook het rouwproces anders. Uiteindelijk is het tot zijn behoud geweest’* (3b; A1.1c).

5.4.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM)

5.4.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?

De respondente heeft uit de zesentwintig kaartjes waarop levensdoelen (SoMeCaM) vermeld staan de volgende drie levensdoelen gekozen die voor haar op dit moment belangrijk zijn:

Levensdoelen

- Hamonie
- Religiositeit
- Generativiteit

5.4.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?

De levensdoelen bevinden zich in de volgende dimensies:

Levensdoelen

- Harmonie
- Religiositeit
- Generativiteit

Dimensie

- Welzijn en Verwantschap
- 1e Verticale Zelftranscendentie
- 1b Horizontale Zelftranscendentie

Wat opvalt is dat deze drie levensdoelen tot drie verschillende dimensies behoren, te weten de dimensie Welzijn en Verwantschap, de dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie en de dimensie 1b Horizontale Zelftranscendentie.

5.4.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?

Respondente geeft aan dat de levensdoelen helpend zijn geweest in het omgaan met het overlijden van haar broer. De levensdoelen lopen als een rode draad door haar persoonlijke levensverhaal heen. Respondente geeft aan dat zich samenhangt met het moment dat zij op jonge leeftijd haar leven heeft gegeven aan Jezus. Het doel van haar leven is God dienen, Hem loven en om uiteindelijk bij Hem te mogen zijn. Tevens ziet zij het als haar opdracht om andere mensen te vertellen over wie God voor haar is (3b; A2.6, 2.7 en 2.8).

Nu volgt een toelichting van de respondente op de levensdoelen die zij als helpend heeft ervaren bij het overlijden van haar broer:

- *'Ik streef naar innerlijke harmonie' - Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap*

Respondente geeft aan dat het belangrijk is om tijd met God door te brengen want dan ervaar je rust en vrede (3b; A2.1).

- *'Mijn geloof geeft me kracht' - Religiositeit - Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie*

Respondente verteld dat zij leeft vanuit het geloof. Zonder het geloof zou zij niet weten hoe ze zou moeten leven. God is dichtbij en is er iedere dag voor haar (3b; A1.2).

- *'Ik probeer van de wereld een betere plaats te maken om te leven' - Generativiteit - Dimensie 1b Horizontale Zelftranscendentie*

Respondente typeert hier 'wereld' als 'de mensen om haar heen'. De mensen om haar heen omvatten het gezin, de collega's, de burens en overige groepen waar ze mee optrekt. Zij wil deze mensen helpen en wil een plek bieden waar mensen terecht kunnen. Respondente doet dit vanuit de achterliggende gedachte dat er veel leed is in de wereld, respondente benoemt dit als 'gebrokenheid', en dat zij het als haar taak ziet om binnen haar eigen mogelijkheden de wereld die binnen haar handbereik is een klein stukje beter te maken (3b; A1.2).

5.4.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van haar broer?

Respondente geeft aan dat de genoemde levensdoelen altijd belangrijk zijn geweest in haar leven. Het overlijden van haar broer heeft hier geen invloed op gehad. Op de vraag of levensdoelen al op de één of andere wijze vooraf zijn bepaald geeft respondente ‘nee’ als antwoord. Het hangt sterk af van de keuzes die je maakt (3b; A2.10)

5.4.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 3

De respondente heeft betekenis kunnen geven aan het overlijden van haar broer. Het is een negatieve gebeurtenis met een positieve uitwerking. De gebeurtenis is te kenmerken als een emotionele- en narratieve ervaring van contingentie. Rouwsluiers zijn niet zichtbaar geworden tijdens het interview met respondente. Respondente scoort met een score 5: ja, helemaal, van de Likertschaal. Haar relatie met God, als hoogste doel van haar leven, loopt als een rode draad door haar leven heen. Zij ziet dat wat haar overkomt als de weg van God.

In de afsluiting en evaluatie van het interview gaf respondente aan dat zij het leuk vond om mee te werken aan het onderzoek. Tegelijkertijd was het fijn om weer een keer stil te staan bij het overlijden van haar broer en hieraan terug te denken.

Deelvraag	Data	Analyse
Religieuze spiritualiteit	Ja	Christelijke levensovertuiging
Ervaring van contingentie	Ja	De gebeurtenis kwam als schok
Emotionele ervaring van contingentie	Ja	Zichzelf wegcijferen Levensvragen bespreken met God
Narratieve ervaring van contingentie	Ja	Veranderende gezinssamenstelling en intensivering relatie gezin broer
Rouwsluiers (intern en extern)	Ja	De gezinssamenstelling is veranderd
Betekenisverlening van ervaring van contingentie (ADCL-schema)	<u>Negatief</u> Ongeluk, pech Existentieel, passief <u>Positief</u> Genade, barmhartigheid Spiritueel, actief	Er zijn veel coderingen in de spirituele dimensie
Levensdoelen (SoMeCaM)	<ul style="list-style-type: none"> • Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap • Religiositeit - Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie • Generativiteit - 	

	Dimensie 1b Horizontale Zelftranscendentie	
Likertschaal	5, op schaal van 1-5	Ja, helemaal

5.5. Respondent 4

Man	
49jaar	
Protestantse levensovertuiging	

Korte omschrijving van de gebeurtenis: De tweeënveertigjarige zus van de respondent is achttien jaar geleden overleden aan de gevolgen van borstkanker. Op het moment van overlijden was de respondent eenendertig jaar.

5.5.1. Onderzoeksvragen

5.5.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondent

De respondent gelooft in een religieuze werkelijkheid en dat deze werkelijke zijn leven beïnvloedt. In het interview geeft de respondente aan dat hij zichzelf protestants noemt (4a; A3.5, 3.6 en 3.7).

5.5.1.2. Hoe heeft de respondent het overlijden van zijn zus ervaren?

De respondent heeft het overlijden van zijn zus ervaren als een onverwachte gebeurtenis, als een **ervaring van contingentie**. Respondent geeft aan dat het iedereen had kunnen overkomen (4a; A1.1 en 1.2). Hij heeft het overlijden als onverwacht en heftig ervaren. Ondanks dat hij wist dat zijn zus niet meer beter zou worden kwam haar overlijden onverwacht (4b; A1.c). Respondent werd geconfronteerd met levensvragen (**emotionele ervaring van contingentie**), mede ook omdat op het moment van overlijden, zijn echtgenote net zwanger was van hun vierde kindje. Op de laatste avond voor haar overlijden zijn zij nog met elkaar op bezoek geweest in het ziekenhuis. Samen met hun jongste zoon waar de overleden zus een bijzondere band mee had. Tijdens dit moment van afscheid nemen hebben zij nog kunnen vertellen dat ze zwanger waren. Respondent geeft vervolgens aan dat er sprake van een voortdurend gemis en een lege plek in het gezin (4b; A1.c). Tevens is de onderlinge relatie met het gezin van de overleden zus veranderd (**narratieve ervaring van contingentie**). Respondent is met het overlijden van zijn zus geconfronteerd met een verlies in het verleden en heden (**rouwsluiers**). Respondent had een bijzondere band met zijn zus. Doordat zijn zus een aantal jaren ouder was keek respondent op tegen zijn zus. Ook vervulde ze een moederrol in zijn leven. Dit verdween met haar overlijden. Als zodanig is er ook sprake van een **niet-erkend verlies**, als verlies van een gedeeld verleden.

Deze bijzondere band met het zoontje van respondent is ontstaan uit het gegeven dat dit kindje ziek was en niet oud zou worden. In de laatste periode van

het ziek-zijn van de overleden zus van de respondent kwam zij iedere week op bezoek en zong zij het volgende liedje voor hem: *‘Hoger dan de blauwe luchten en de sterretjes van goud, woont de vader in de Hemel die van alle kinderen houdt.*

Ook voor zieke kinderen zorgt Hij. Kent hun tranen en hun pijn. Ja, voor de grote en voor de kleine wil de heer een helper zijn.

Daarom vragen wij eerbiedig, vouwen wij de handjes saam. Heer die altijd naar ons luistert. Neem dan nu ons danklied aan. Amen, Amen (A. de Vogel, Liedboek 2013). Tot op de dag van vandaag heeft dit lied een bijzondere betekenis voor respondent. (4b; A1.c).

5.5.1.3. Hoe heeft de respondent het overlijden van zijn zus ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)

De respondent noemt de gebeurtenis **negatief** en heeft dit ervaren als *‘tragiek, waar niemand voor verantwoordelijk was’* (4b; A1.3b en 1.5b). De gebeurtenis is de respondent overkomen en is gecodeerd als een **passieve** ervaring in de existentiële dimensie. Ook geeft respondent aan dat *‘alles wordt bestuurd door God’* en *‘door de zonde is ziekte in de wereld gekomen* (4b; A1.10 en 1.7). Deze ervaring is gecodeerd als een **passieve ervaring** in de spirituele dimensie. Ook geeft respondent nog aan dat *‘alles wordt bestuurd door God’* (4b; A1.10).

5.5.1.4. In hoeverre heeft de respondent de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal)

De respondent geeft zichzelf een score van 3 op de Likertschaal: soms wel, soms niet. Respondent heeft het overlijden van zijn zus soms wel en soms niet geïntegreerd in zijn huidige bestaan. Respondent geeft aan dat alles wordt bestuurd door God waarbij het overlijden van zijn zus hem is overkomen, maar dat hij zijn zus mist omdat ze een goede band met elkaar hadden (4b; A2.1).

5.5.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM)

5.5.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondent?

De respondent heeft uit de zesentwintig kaartjes waarop levensdoelen (SoMeCaM) vermeld staan de volgende vijf levensdoelen gekozen die voor hem op dit moment belangrijk zijn:

Levensdoelen

- Religiositeit
- Spiritualiteit
- Harmonie
- Gemeenschap
- Moraliteit

5.5.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?

De levensdoelen bevinden zich in de volgende dimensies:

Levensdoelen	Dimensie
☐ Religiositeit	☐ 1a Verticale Zelftranscendentie
☐ Spiritualiteit	☐ 1a Verticale Zelftranscendentie
☐ Harmonie	☐ Welzijn en Verwantschap
☐ Gemeenschap	☐ Welzijn en Verwantschap
☐ Moraliteit	☐ Orde

Wat opvalt is dat deze vijf levensdoelen tot drie verschillende dimensies behoren, te weten de dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie, de dimensie Welzijn en Verwantschap en de dimensie Orde.

5.5.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?

De levensdoelen religiositeit en spiritualiteit zijn helpend geweest bij het integreren van het overlijden van de zus van de respondent. Respondent geeft dit met de woorden weer: *'Ja, alles wordt bestuurd door God'* (4b; A1.10). Er is voor respondent een diepe relatie tussen de levensdoelen en het geloof (4b; A2.1 en 2.2).

Nu volgt een toelichting van de respondent op de levensdoelen die hij als helpend heeft ervaren bij het overlijden van zijn zus:

- *'Mijn geloof geeft mij kracht' - Religiositeit - Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie*

Respondent geeft aan dat dit levensdoel niet nader toegelicht hoeft te worden. Het levensdoel spreek voor zich: *'Het geloof geeft mij kracht'* (4b; A2.1 en 2.2). Het is de basis van zijn bestaan (4b; A2.4). Respondent heeft ervaren dat hij in de moeilijke periodes van zijn leven niet er niet alleen voor stond en dat hij het niet alleen kon dragen (4b; A2.4).

- *'Er zijn zeker dingen in het leven die ik als heilig ervaar' - Spiritualiteit - Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie*

Respondent geeft aan dat dit levensdoel onlosmakelijk verbonden is met het levensdoel Religiositeit. Hij licht dit toe door te vertellen dat er na het overlijden van zijn zus dagen zijn geweest met een gouden rand. Maar ook dat hij kracht ontvangt vanuit zijn geloof (4b; A2.1 en 2.2). De dagen met een gouden rand heeft respondent ervaren als dagen waarin hij een goede band met God had (4b; A2.4).

- *'Ik streef naar innerlijke harmonie' - Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap*

Ook hier is voor respondent een relatie te zien met de twee eerdere levensdoelen. Hij geeft aan dat zijn levensstijl en levenswijze overeenkomstig

moeten zijn met datgene wat God van hem vraagt. Hiervoor is innerlijke harmonie – vrede tussen God en hem - noodzakelijk (4b; A2.1 en 2.2).

- *‘Het is belangrijk voor mij om onder de mensen te zijn’ – Gemeenschap – Dimensie Welzijn en Verwantschap*

Respondent verduidelijkt dit door te stellen dat hij graag onder de mensen is (4b; A2.1 en 2.2).

- *‘Iedereen heeft duidelijk waarden nodig om zich aan vast te houden’ – Moraliteit – Dimensie Orde*

Voor respondent ligt hier een relatie met het levensdoel Gemeenschap. Alleen door duidelijke waarden is het mogelijk om in gemeenschap met anderen te leven (4b; A2.1 en 2.2). Respondent geeft aan hierin ook een voorbeeldfunctie te hebben naar zijn collega's toe (4b; A2.4).

5.5.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondent gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van zijn zus?

Respondent geeft aan dat deze levensdoelen zijn ontstaan en belangrijk zijn geworden na het overlijden van zijn zus en twee van zijn kinderen.

5.5.2. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondent 4

De respondent heeft betekenis kunnen geven aan het overlijden van zijn zus. De gebeurtenis heeft, tot op de dag van vandaag, een grote impact gehad op haar leven zowel emotioneel als narratief. Voor respondent ligt hierin ook een relatie met het overlijden van twee van zijn kinderen in de jaren daarna. Het ene overlijden is niet los te koppelen van de andere twee overlijdens, Dit wordt bevestigd met de score 3: soms wel, soms van de Likertschaal. Rouwsluiers en niet erkend-verlies zijn van invloed geweest op het rouwproces van respondent. Het geloof in een hogere werkelijkheid, als basis van zijn bestaan, is van grote invloed op het leven van respondent.

Respondent vond het interview confronterend om hij alles weer opnieuw beleefde.

Deelvraag	Data	Analyse
Religieuze spiritualiteit	Ja	Protestants
Ervaring van contingentie	Ja	De gebeurtenis kwam onverwachts
Emotionele ervaring van contingentie	Ja	Er is de confrontatie met levensvragen
Narratieve ervaring van contingentie	Ja	De relatie met het gezin van zijn zus veranderde. Alsook binnen het eigen gezin door het nieuwe leven wat aanstaande was
Rouwsluiers (intern en extern)	Ja	Er is sprake van een verlies van verleden en heden Er is sprake van een niet-erkend verlies
Betekenisverlening van	<u>Negatief</u>	Er zijn veel coderingen in

ervaring van contingentie (ADCL-schema)	Tragiek Existentieel, passief <u>Negatief</u> Zonde Spiritueel, passief	de spirituele dimensie
Levensdoelen (SoMeCaM)	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit – Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie • Spiritualiteit – Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie • Harmonie – Dimensie Welzijn en Verwantschap • Gemeenschap – Dimensie Welzijn en Verwantschap • Moraliteit – Dimensie Orde 	Ja, zijn helpend en ondersteunend geweest, alsook de basis van het bestaan
Likertschaal	3, op schaal van 1-5	Soms wel, soms niet

5.6. Respondente 5

Vrouw	
65 jaar	
Protestantse levensovertuiging	

Korte omschrijving van de gebeurtenis: De zestigjarige broer van de respondente is negen jaar geleden overleden als gevolg van nierkanker. Op het moment van overlijden was respondente zesenvijftig jaar.

5.6.1. Onderzoeksvragen

5.6.1.1. Subjectieve definitie van de levensbeschouwing van de respondente

De respondente gelooft in een religieuze werkelijkheid en noemt zichzelf protestant (5a; A3.5 en A3.6). Zonder het geloof zou ze *‘doelloos op weg gaan, zonder uitzicht op het betere wat mij wacht’* (5; A2.1c). Respondente brengt haar geloof in praktijk door dagelijks in de Bijbel te lezen, te bidden en op zondag naar de kerk te gaan (5a; A3.8).

5.6.1.2. Hoe heeft de respondente het overlijden van haar broer ervaren?

Het overlijden van haar broer was voor respondente een **ervaring van contingentie**. Het was een onverwachte gebeurtenis. (5a; A1.1). Het geloof van respondente speelt een belangrijke rol in het omgaan met het overlijden van haar broer. Respondente geeft aan dat zij gelooft dat *‘God zit zo heeft bestuurd*

en dat hij verlost is uit zijn lijden en nu bij God mag zijn' (5b; A1.2b en 1.4b). Levensvragen (**emotionele ervaring van contingentie**) en veranderende onderlinge relaties (**narratieve ervaring van contingentie**) zijn van invloed geweest op het rouwproces. Respondente heeft gedurende haar jeugd veel opgetrokken met haar overleden broer. Met zijn overleden is er sprake van verlies van verleden, heden en toekomst (**rouwsluier**). 'Zijn sterven liet een stukje van mijn jeugd sterven' (5b; A1.7b). Na zijn overlijden is de relatie tussen de respondente en de kinderen van de overleden broer sterk veranderd. Er is afstand gekomen wat tot uiting komt dat er niet of nauwelijks contact meer met elkaar is (**niet-erkend verlies**) (5b; A1.6b).

5.6.1.3. Hoe heeft de respondente het overlijden van de broer ervaren op het gebied van betekenisverlening (ACDL-schema)

De respondente noemt de gebeurtenis **negatief** en heeft dit ervaren als 'tragiek' (5b; A1.6b). De gebeurtenis is de respondente overkomen, ze heeft hier geen invloed op gehad en is als zodanig gecodeerd als een **passieve** ervaring in de existentiële dimensie. Ook typeert de respondente de gebeurtenis als een geluk/kans voor haarzelf. 'De gebeurtenis is een gunstige loop van de omstandigheden. Hij is verlost uit zijn lijden, mag nu bij God zijn' (5b; A1.4b). De gebeurtenis is dan ook te coderen met **positief en passief** in de existentiële dimensie. De gebeurtenis is ook te coderen als een **passieve** ervaring in de spirituele dimensie. De respondente typeert dit met woorden verlatenheid en zonde (5b; A1.7).

5.6.1.4. In hoeverre heeft de respondente de ervaring van contingentie geïntegreerd in het levensverhaal (Likertschaal)

De respondente geeft zichzelf een score van 3 op de Likertschaal: soms wel, soms niet. Respondente heeft het overlijden van haar broer soms wel en soms niet geïntegreerd in haar huidige bestaan. Respondent gelooft dat God alles bestuurt maar het gemis blijft (5b; A2.1).

5.6.1.5. Levensdoelen (SoMeCaM)

5.6.1.5.1. Welke levensdoelen heeft de respondente?

De respondente heeft uit de zesentwintig kaartjes waarop levensdoelen (SoMeCaM) vermeld staan de volgende drie levensdoelen gekozen die voor hem op dit moment belangrijk zijn:

Levensdoelen

- Religiositeit
- Moraliteit
- Harmonie

5.6.1.5.2. In welke dimensie van zingeving bevinden zich deze levensdoelen?

Levensdoelen	Dimensie
☐	☐
☐ Religiositeit	☐ 1a Verticale zelftranscendentie
☐ Moraliteit	☐ Orde
☐ Harmonie	☐ Welzijn en Verwantschap

Wat opvalt is dat deze drie levensdoelen tot drie verschillende dimensies behoren, te weten de dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie, de dimensie Orde en de dimensie Welzijn en Verwantschap.

5.6.1.6. In hoeverre zijn deze levensdoelen helpend geweest bij de integratie in het persoonlijke levensverhaal?

Respondente geeft aan dat de drie gekozen levensdoelen haar hele leven belangrijk zijn geweest. De levensdoelen hebben de respondente geholpen in het omgaan met het verlies van haar broer (5b; A2.8).

Nu volgt een toelichting van de respondente op de levensdoelen die zij als helpend heeft ervaren bij het overlijden van haar broer:

- *'Mijn geloof geeft mij kracht' - Religiositeit - Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie*

Respondente geeft aan dat haar geloof in God het allerbelangrijkste is in haar leven. Het bepaalt haar keuzes en doelgerichtheid. Zonder haar geloof zou zij doelloos op weg gaan zonder uitzicht op het betere wat haar wacht (5b; 2.1c).

- *'Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden' - Moraliteit - Dimensie Orde*

Respondente stelt dat ieder mens richtlijnen(waarden) nodig heeft die richting geven aan het leven. Deze waarden, zegt zij, moeten stroken met de innerlijke bereidheid om ze na te leven een hoger doel na te streven. Volgens respondente zijn deze waarden gerelateerd aan Bijbelse normen en waarden (5b; 2.1c).

- *'Ik streef naar innerlijke harmonie' - Harmonie - Dimensie Welzijn en Verwantschap*

Respondente kan zich pas richten op de ander wanneer zij innerlijke rust ervaart (5b; 2.1c).

5.6.1.7. In hoeverre zijn de levensdoelen van de respondente gelijk gebleven of veranderd na het overlijden van de broer?

De levensdoelen van de respondente zijn na het overlijden van haar broer onveranderd gebleven. Wel merkt respondente op dat het derde levensdoel Harmonie belangrijker is geworden (5b; A2.9).

5.6.1.8. Conclusie en Schematisch overzicht uitkomsten respondente 5

De respondente heeft betekenis kunnen geven aan het overlijden van haar broer. De gebeurtenis is te kenmerken als een emotionele- en narratieve ervaring van contingentie. Rouwsluiers zijn van invloed geweest op het rouwproces van respondente. De levensdoelen zijn ondersteunend en helpend geweest in het geven van betekenis aan de gebeurtenis als ook bij de integratie van deze gebeurtenis in het leven. In de ervaring van contingentie heeft zij Gods aanwezigheid ervaren en is er nog steeds het gemis. Dit wordt bevestigd met de score 3: soms wel, soms niet, van de Likertschaal.

Respondente gaf verder nog aan dat het zij het interview confronterend vond omdat het opnieuw allerlei emoties bij haar oproepen heeft.

Deelvraag	Data	Analyse
Religieuze spiritualiteit	Ja	Protestant
Ervaring van contingentie	Ja	De gebeurtenis kwam onverwachts
Emotionele ervaring van contingentie	Ja	Het geloof als houvast
Narratieve ervaring van contingentie	Ja	Ontstaan afstand in familierelaties
Rouwsluiers (intern en extern)	Ja	Verlies van verleden, heden en toekomst Niet-erkend verlies door veranderingen in de familierelaties
Betekenisverlening van ervaring van contingentie (ADCL-schema)	<u>Negatief</u> Tragiek Existentieel, passief <u>Positief</u> Geschenk Existentieel, passief <u>Negatief</u> Zonde, verlatenheid Spiritueel, passief	Er zijn veel coderingen in de existentiële dimensie en in de spirituele dimensie
Levensdoelen (SoMeCaM)	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit – 1a • Verticale zelftranscendentie • Moraliteit – Orde • Harmonie – Welzijn en Verwantschap 	Ja, zijn helpend en ondersteunend geweest.
Likertschaal	3, op schaal 1-5	Soms wel, soms niet

5.7. Uitkomst toetsing onderzoekshypothese

In deze paragraaf zal de onderzoekshypothese getoetst worden aan de hand van een vergelijkende analyse van de uitkomsten van de vijf respondenten.

De volgende hypothese is opgesteld ter onderbouwing van de onderzoeksvraag:

Het verliezen van een broer of zus is een niet erkend verlies en is van invloed op de narratieve identiteit en de levensdoelen van broers en zussen.

In de volgende paragraaf zal een vergelijkend overzicht van de uitkomsten van de vijf respondenten worden weergegeven. Waarna in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk de toetsing van de hypothese zal plaatsvinden.

5.7.1. Vergelijkende analyse respondenten

De vergelijkende analyse van de uitkomsten van de vijf respondenten zal geschieden langs de drie thema's zoals deze worden weergegeven in de template A: Thema's (Appendix B).

1. Overzicht 'Beleving van rouw'

Beleving van rouw	Respondent 1	Respondent 2	Respondent 3	Respondent 4	Respondent 5
	Geen religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging
ACDL-schema	<u>Negatief</u> Noodlot, tragiek Existentieel, passief <u>Negatief</u> Plicht/taak Existentieel, passief <u>Negatief</u> Eenzaamheid, verlatenheid Spiritueel, passief	<u>Negatief</u> Noodlot, tragiek Existentieel, passief <u>Positief</u> Geschenk Existentieel, actief <u>Negatief</u> Betrokkenheid God Spiritueel, passief <u>Positief</u> Genade Spiritueel, actief	<u>Negatief</u> Ongeluk, pech Existentieel, passief <u>Positief</u> Genade, barmhartigheid Spiritueel, actief	<u>Negatief</u> Tragiek Existentieel, passief <u>Negatief</u> Zonde Spiritueel, passief	<u>Negatief</u> Tragiek Existentieel, passief <u>Positief</u> Geschenk Existentieel, passief <u>Negatief</u> Zonde, verlatenheid Spiritueel, passief
Rouwsluiers (intern en extern)	Ja, niet-erkend verlies (extern) Geen erkenning voor het feit dat	Ja, de gezinssamentelling is veranderd In 2 ^e instantie ontbrak de maatschappelijke	Ja, de gezinssamentelling is veranderd	Ja, er is sprake van een verlies van verleden en heden Er is sprake van een niet-	Ja, verlies van verleden, heden en toekomst Niet-erkend verlies door veranderinge

	overledene een zus had (intern) Aan de kant schuiven van gevoelens door in actie te komen	ijke omgang		erkend verlies	n in de familierelaties
Likertschaal	4: ja, redelijk	4: ja, redelijk	5: ja, helemaal	3: soms wel, soms niet	3: soms wel, soms niet

In dit overzicht is terug te zien dat alle vijf de respondenten het overlijden van hun broer of zus hebben ervaren als een ervaring van contingentie. Er is sprake van een negatieve betekenisverlening in de existentiële dimensie. Alle respondenten hebben dit als passief ervaren, de gebeurtenis kwam voor hen onverwacht en is hen overkomen. Drie van de vijf respondenten hebben ook op een positieve manier betekenis kunnen verlenen aan het overlijden van hun broer of zus en zo ook deze gebeurtenis kunnen integreren in hun leven na het overlijden van deze broer of zus. Alle respondenten verlenen ook betekenis in de spirituele dimensie, het zij positief en negatief. De respondenten met een religieuze levensovertuiging verlenen naast de existentiële dimensie meer betekenis binnen de spirituele dimensie.

Wat ook opvalt is dat er sprake is sprake van één of meerdere rouwsluiers bij alle vijf de respondenten.

Ook is op te merken dat de respondenten soms wel, soms niet tot helemaal de ervaring van contingentie van het verlies van een broer of zus kunnen integreren in hun leven. Twee respondenten geven een score 3, twee respondenten een score 4 en één respondent een score van 5 op de Likertschaal.

2. Overzicht 'Uitwerking van rouw'

Uitwerking van rouw	Levensdoelen	Dimensie
<u>Respondent 1</u> Geen religieuze overtuiging Vrouw	<ul style="list-style-type: none"> • Zorg • Kracht • Individualisme • Vrijheid • Harmonie 	<ul style="list-style-type: none"> • Welzijn en Verwantschap • Zelfverwerkelijking • Zelfverwerkelijking • Zelfverwerkelijking • Welzijn en Verwantschap
<u>Respondent 2</u> Religieuze overtuiging Vrouw	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit • Harmonie • Moraliteit 	<ul style="list-style-type: none"> • 1a Verticale zelftranscendentie • Welzijn en Verwantschap • Orde
<u>Respondent 3</u> Religieuze overtuiging Vrouw	<ul style="list-style-type: none"> • Harmonie • Religiositeit • Generativiteit 	<ul style="list-style-type: none"> • Welzijn en Verwantschap • 1a Verticale Zelftranscendentie • 1b Horizontale Zelftranscendentie
<u>Respondent 4</u> Religieuze overtuiging	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit - Dimensie • Spiritualiteit 	<ul style="list-style-type: none"> • 1a Verticale Zelftranscendentie • 1a Verticale Zelftranscendentie • Welzijn en Verwantschap

Man	<ul style="list-style-type: none"> • Harmonie • Gemeenschap • Moraliteit 	<ul style="list-style-type: none"> • Welzijn en Verwantschap • Orde
<u>Respondent 5</u> Religieuze overtuiging Vrouw	<ul style="list-style-type: none"> • Religiositeit • Moraliteit • Harmonie 	<ul style="list-style-type: none"> • 1a Verticale Zelftranscendentie • Orde • Welzijn en Verwantschap

De tweede vergelijkende analyse naar de uitwerking van rouw, aan de hand van levensdoelen die helpend of ondersteunend kunnen zijn bij de integratie van de ervaring van contingentie in het leven, valt op dat de respondenten met een religieuze levensovertuiging levensdoelen benoemen die behoren bij de Dimensie 1a Verticale Zelftranscendentie.

Ook valt op dat alle respondenten één of meerdere levensdoelen hebben benoemd in de Dimensie Welzijn en Verwantschap.

Verder hebben de vijf respondenten levensdoelen in twee of drie dimensies.

3. Overzicht 'Achtergrond respondent'

Achtergrond respondenten	Respondent 1	Respondent 2	Respondent 3	Respondent 4	Respondent 5
Geslacht	Vrouw	Vrouw	Vrouw	Man	Vrouw
Leeftijd (huidig)	60 jaar	45 jaar	61 jaar	49 jaar	65 jaar
Leeftijd van de respondent op het moment van overlijden broer of zus	58 jaar	43 jaar	36 jaar	31 jaar	56 jaar
Gezinssituatie	Getrouwd, 3 kinderen (2 zoons en 1 dochter), 1 kleinkind	Getrouwd, 4 kinderen (3 zoons en 1 dochter)	Getrouwd, 5 kinderen (3 zoons en 2 dochters)	Getrouwd, 4 kinderen (3 dochters en 1 zoon). Twee kinderen zijn overleden	Getrouwd, 4 kinderen en 11 kleinkinderen
Levensbeschouwing	Geen religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging	Religieuze levensovertuiging
Opleiding	Mbo	Hbo	Hbo	Mbo	Hbo

De derde en laatste vergelijkende analyse betreft de achtergrond van de respondenten. Vier van de vijf respondenten zijn vrouw. Eén respondent is man. De leeftijd varieert van vijfenveertig jaar tot vijfenzestig jaar. Het overlijden van de broer of zus heeft korter (twee jaar) tot langere tijd geleden (vijfentwintig jaar) plaatsgevonden. Alle respondenten zijn gehuwd en hebben een gezin met meerdere kinderen. Eén van de respondenten heeft geen religieuze levensovertuiging, de overige respondenten hebben wel een religieuze levensovertuiging. Het opleidingsniveau van de respondenten is Mbo- of Hbo-niveau.

5.7.2.Toetsing onderzoekshypothese

Dit onderzoek is erop gericht inzicht te krijgen in het rouwproces van broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Waarbij de hoofdvraag zich

specifiek richt op de vraag of levensdoelen veranderen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus. De volgende doelstelling en de vraagstelling zijn hiervoor geformuleerd:

Doelstelling:

Inzicht krijgen in de wijze waarop een broer of zus, na het overlijden van een broer of zus, betekenis verleent aan zijn/haar huidige leven en de gebeurtenis integreert in het eigen levensverhaal.

Vraagstelling:

Wat is de betekenis van levensdoelen van broers en zussen voor het omgaan met het verlies van een broer of zus? En wat betekent dit voor de geestelijke zorg?

De onderzoekshypothese ter onderbouwing van de onderzoeksvraag is als volgt geformuleerd:

Het verliezen van een broer of zus is een niet erkend verlies en is van invloed op de narratieve identiteit en de levensdoelen van broers en zussen.

Alle respondenten hebben één of meerdere *rouwsluiers* benoemd in hun proces van rouw- en verliesverwerking rondom het overlijden van hun broer of zus. Vanuit de literatuurstudie mogen we rouwsluiers duiden als '*niet-erkend verlies*.' Ook hebben alle respondenten aangegeven dat levensdoelen helpen en ondersteunend zijn geweest, dus van invloed zijn geweest op de narratieve identiteit van broers en zussen.

De onderzoekshypothese: '*Het verliezen van een broer of zus is een niet erkend verlies en is van invloed op de narratieve identiteit en de levensdoelen van broers en zussen*' is door deze conclusie bevestigd.

6. Conclusies, aanbevelingen en reflectie

6.1. Inleiding

In deze scriptie is onderzocht of levensdoelen veranderen door een existentiële, contingente gebeurtenis als het verliezen van een broer of zus. We hebben geprobeerd om inzicht te krijgen in de wijze waarop een broer of zus, na het overlijden van een broer of zus, betekenis verleent aan zijn/haar huidige leven en de gebeurtenis integreert in het eigen levensverhaal. Waarbij er de focus was welke betekenis broers en zussen geven aan levensdoelen in het omgaan met het verlies van een broer of zus. In de volgende paragraaf zal er aan de hand van conclusies een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek (paragraaf 6.2). Ook zullen er aanbevelingen worden gedaan voor eventueel vervolgonderzoek en voor de praktijk van de geestelijke zorg (paragraaf 6.3). En in paragraaf 6.4 zal ik mijzelf een spiegel voorhouden en reflecteren om zo stil te kunnen staan bij mijn werkwijze, waar ik tegenaan ben gelopen en de keuzes die ik daarbinnen heb gemaakt.

6.2. Conclusies

In deze paragraaf zal een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek, die luidde:

Wat is de betekenis van levensdoelen van broers en zussen voor het omgaan met het verlies van een broer of zus?

Deze onderzoeksvraag is aangevuld met een tweede vraag: *'En wat betekent dit voor de geestelijke zorg?'* Deze vraag zal beantwoord worden in paragraaf 6.3
Aanbevelingen.

Als eerste hebben we in de literatuurstudie stilgestaan bij wat specifieke kenmerken zijn van een rouwproces van een broer en zus die een broer of zus hebben verloren (deelvraag a). Om hier een antwoord op te kunnen geven hebben we eerst stilgestaan bij het rouwproces in algemene zin.

Uitgangspunt hierbij was de beschrijving van een rouwproces volgens Paul Boelen (1999):

'Een rouwproces kunnen we zien als een proces van aanpassing. Mensen die het overlijden van een dierbare hebben meegemaakt staan voor de taak om zichzelf, hun opvattingen, verwachtingen en hun verdere leven aan te passen aan het feit dat de dierbare definitief afwezig is.' (Boelen e.a., 1999, pag.21)

In de rouwverwerking is een traditie opgebouwd van theoretische duiding. Er zijn diverse modellen voorhanden met fasen en taken die op rouwenden van toepassing kunnen zijn. Maar we zien ook dat er een ander denkkader ontstaat, gebaseerd op nieuwe inzichten uit wetenschappelijk onderzoek, waarbij er in het rouwproces ruimte komt voor de individuele beleving en betekenisgeving en het eigen verloop van het rouwproces. Dit gedachtegoed komt onder andere tot uitdrukking in het rouwmodel van Maes. De traditionele theoretische duiding en het nieuwe denkkader zorgen in onze cultuur voor opvattingen en beweringen over hoe rouw- en verliesverwerking zou moeten plaatsvinden. Deze opvattingen

en beweringen worden rouwsluiers genoemd die het zicht vertroebelen op wat rouw werkelijk is en het rouwproces voor rouwenden moeilijker maken. Als gevolg van deze rouwsluiers ontstaat bij veel rouwenden het gevoel dat ze anders zijn omdat hun rouwproces niet verloopt zoals het zou moeten verlopen. In de beschikbare literatuur over rouw- en verliesverwerking is weinig te vinden over het rouwproces bij broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Minke Weggemans heeft onderzoek gedaan naar hoe broers en zussen omgaan met het verlies van een broer of zus (Weggemans, 2007, pag.18). Op basis van dit onderzoek en aanvullende literatuurstudie was het mogelijk om specifieke kenmerken te benoemen aan het rouwproces van een broer of zus die een broer of zus hebben verloren.

Met het verlies van een broer of zus komt de dood dichtbij, er is iemand van dezelfde makelij gestorven. De resultaten van het onderzoek onder de vijf respondenten laten zien dat rouwsluiers van invloed zijn geweest op het rouwproces. Tevens hebben we de verschillende specifieke kenmerken aan het rouwproces van broers en zussen die een broer of zus hebben verloren kunnen identificeren.

Deze specifieke kenmerken waren:

- Er was sprake van een confrontatie met levensvragen
- De aanwezigheid van de emotie 'verantwoordelijkheid'
- Het ontbreken van de maatschappelijk omgang
- Uitgestelde rouw waardoor hun rouw naar de achtergrond verdween
- Rouw loopt als een rode draad door hun leven heen.
- Broers en zussen hebben andere rouwverhalen

In de tweede plaats hebben we gekeken naar de manier hoe een ervaring van contingentie geïnterpreteerd kan worden in het levensverhaal en dan specifiek voor broers en zussen die een broer of zus hebben verloren.

'Het verliezen van een broer of zus is een onverwachte, ingrijpende en niet per definitie een noodzakelijke gebeurtenis. Dit noemen we een ervaring van contingentie' (Scherer-Rath, 2013, pag.185).

Op de vraag hoe broers en zussen zou kunnen omgaan met deze ervaring van contingentie in het dagelijkse leven is om erover te praten. We noemen dit de narratieve identiteitstheorie (Scherer-Rath, 2013, pag. 185). Deze theorie gaat ervanuit dat de eigen identiteit wordt gevormd met behulp van verhalen. Door broers en zussen te laten vertellen over het overlijden van hun broer en zus kunnen zij anderen deelgenoot maken van hun verlies en rouw (Weggemans, 2008, pag.17). Echter zijn we ook vanuit de literatuur te weten gekomen dat de narratieve identiteit onderhevig is aan een continue ontwikkeling, het zogenaamde groeiverhaal. Groeiverhalen onthullen een proces van interpretatie van het leven op een manier die bevorderlijk is voor het welzijn (Bauer et al., 2008, pp.81-104).

Dus wanneer een broer of zus het overlijden van zijn of haar broer of zus op een goede manier kan integreren in het levensverhaal door er een volledig verhaal

van te maken kan het emotionele welzijn hersteld worden. Dit is ook terug te vinden in de onderzoeksresultaten en dan met name door de scores 3 tot en met 5 op de Likertschaal. Maar ook dat alle vijf de respondenten de gebeurtenis benoemen als een ervaring van contingentie.

Als derde hebben we geprobeerd een antwoord te zoeken op de vraag hoe broers en zussen betekenis geven aan hun leven nadat zij een broer of zus hebben verloren. Twee diagnostische instrumenten zijn hiervoor ingezet, te weten het ACDL-schema en de SoMeCaM methode. Het ACDL-schema geeft mensen inzicht in de beleving en uitwerking van rouw op het leven door hen de gebeurtenis opnieuw te laten interpreteren en structureren. We zien dan ook dat contingente gebeurtenissen vanuit een spiritueel/religieus perspectief geïnterpreteerd kunnen worden. Dit maakte dat we ook op zoek zijn gegaan naar een antwoord op de vraag 'wat spiritualiteit is'. In dit onderzoek hebben we spiritualiteit gedefinieerd als *'een innerlijke beleving en een zoektocht naar levensdoelen.'* Een verdieping van de levensdoelen is dan ook gemaakt met het tweede diagnostische instrument de SoMeCaM methode. Met deze methode is het mogelijk om inzichtelijk te maken in hoever levensdoelen helpend kunnen zijn bij het integreren van de ervaring van contingentie en de vorming van de narratieve identiteit.

De resultaten uit het onderzoek laten zien dat levensdoelen ondersteunend zijn bij het integreren van de ervaring van contingentie bij broers en zussen. Maar ook dat voor alle respondenten spiritualiteit aan de orde was, het zij negatief of positief, verticaal of horizontaal.

Concluderend kunnen we stellen dat levensdoelen van betekenis zijn voor broers en zussen in het omgaan met het verlies van een broer of zus. Deze levensdoelen helpen en ondersteunen de broers of zussen bij de integratie van de ervaring van contingentie in hun leven.

6.3. Aanbevelingen

De focus in dit onderzoek is smal te noemen gelet op het geringe aantal van vijf broers en zussen die zijn geïnterviewd. En toch wil ik een aantal aanbevelingen doen die misschien aanleiding zouden kunnen zijn tot vervolgonderzoek, maar ook een handvat kunnen zijn voor de praktijk van de geestelijke zorg.

Deze aanbevelingen zijn de volgende:

1. *'Ieder mens wat rouwt mag op geheel eigen wijze rouwen'*

Dit brengt met zich mee dat er in het rouwproces ruimte komt voor individuele beleving en betekenisgeving en het eigen verloop van het rouwproces. Rouwsluiers doen geen recht aan het individuele rouwproces.

2. *Rouwsluiers aanvullen met rouwrituelen*

In onze samenleving bestaan er opvattingen en beweringen over rouw- en verliesverwerking ook wel rouwsluiers genoemd. Rouwsluiers doen geen recht aan het individuele rouwproces. Hoe mooi zou het zijn als deze rouwsluiers plaats

zouden maken voor (h)erkenning van een rouwproces bij broers en zussen en aangevuld zouden worden door rouwrituelen voor broers en zussen.

3. *'Broers en zussen rouwen ook'*

Aandacht vragen voor rouw bij broers en zussen door hen hun verhaal te laten vertellen. De respondenten hebben een meerwaarde ervaren en overgehouden van het gesprek. Voor een tweetal respondenten was het de eerste keer dat zij hun eigen verhaal konden vertellen over het verlies van een broer of zus.

4. *Spirituele levensdoelen*

We hebben gezien dat spirituele levensdoelen helpend en ondersteunend zijn geweest bij het individuele rouwproces van de respondenten. Spiritualiteit kan broers en zussen helpen bij het toelaten, doorleven, dieper bewust worden en het verwerken van allerlei gevoelens.

5. *Maatschappelijke omgang*

De mate van integratie van de ervaring van contingentie in het leven zou een positief effect kunnen hebben op de maatschappelijke omgang met broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Dit doordat broers en zussen hun verhaal gaan vertellen en zo aandacht vragen voor hun verlies waardoor dit verlies beter (h)erkend wordt.

6. Het ADCL-schema

Het ADCL-schema, als diagnostisch instrument, is zeer interessant en bruikbaar voor geestelijk verzorgers. Met dit schema, als intelligent handvat, kunnen geestelijk verzorgers aan de slag om mensen te helpen inzicht te krijgen in de beleving en uitwerking van rouw op het leven door hen de gebeurtenis opnieuw te laten interpreteren en structureren.

7. De SoMeCaM methode

De SoMeCaM methode, als diagnostisch instrument, kan ingezet worden als handvat voor geestelijk verzorgers om in gesprek te gaan met mensen die te maken krijgen of hebben gekregen met rouw en verlies.

8. *'En wat betekent dit voor de geestelijke zorg?'*

Zorgdragen voor een professionele reactie van geestelijk verzorgers bij rouw- en verliesverwerking van broers en zussen na het overlijden van een broer of zus. Dit kan door middel van (bij-)scholing voor deze groep beroepsbeoefenaars op de vier aanbevelingen zoals hierboven omschreven. Met als achterliggende doel om deze specifiek vorm rouw in beeld te krijgen en hierop te kunnen anticiperen.

Maar ook het actief aanbieden van gesprekken aan broers en zussen die een broer of zus hebben verloren. Geen van de respondenten had eerder gesproken met een geestelijk verzorger.

6.4. Reflectie

In deze paragraaf wil ik mijzelf de spiegel voorhouden en vermelden waar ik tijdens het doen van onderzoek tegenaan ben gelopen en hoe ik hierop gereageerd heb.

Gedurende het schrijfproces van deze scriptie was er regelmatig de vraag of het 'wel goed' en 'wetenschappelijk genoeg' geschreven was. Deze vraag richtte ik vooral aan mijzelf en aan de meelezers. Op basis van de ontvangen feedback, de eigen reflectie en in een latere fase van het onderzoek ook de feedback van de scriptiebegeleider ligt er een scriptie die inhoudelijk helder en goed leesbaar is. Dat laatste is voor mij belangrijk omdat ik wil dat deze scriptie te begrijpen moet zijn voor broers en zussen die een broer of zus hebben verloren en die interesse hebben in de uitkomsten van dit onderzoek.

In de tweede plaats heb ik mij tijdens het eerste interview gerealiseerd dat er voldoende ruimte en gelegenheid aanwezig moest zijn tijdens het interview voor de respondent(e) om zijn of haar verhaal te kunnen doen. Dit omdat de respondent vertelde dat het voor haar de eerste keer was dat zij haar verhaal kon vertellen aan een ander. En dan ook aan een ander die hetzelfde meegemaakt had als zij.

Ten derde de persoonlijke benadering van de respondenten. Doordat het respondenten betrof uit de eigen kring hadden vier van de vijf respondenten een christelijke/protestante levensovertuiging. Door te kiezen voor een andere benaderingswijze leidt dit waarschijnlijk tot een grotere diversiteit onder de respondenten.

In de vierde plaats was daar mijn positie als ervaringsdeskundige. Tien jaar geleden is mijn broer overleden aan de gevolgen van een hersentumor op tweeënveertigjarige leeftijd. Ikzelf was toen drieënveertig jaar. Tot op de dag van vandaag loopt zijn overlijden en gemis als een rode draad door mijn leven. Aan de ene kant was het doen van kwalitatief onderzoek en het afnemen van de interviews een positieve aangelegenheid doordat veel kenmerken van rouwen om een overleden broer of zus herkenbaar waren en ik als gevolg daarvan de ander kon erkennen in zijn of haar verdriet. Anderzijds was het soms lastig om mijn mening niet in te brengen maar enkel en alleen maar degene te zijn die vragen stelde en actief luisterde.

Ook had is als ervaringsdeskundige het idee dat iedere broer of zus op dezelfde manier zou 'moeten' reageren op het verlies van een broer of zus zoals ik dat had gedaan (een soort van blauwdruk). Maar ik ontdekte dat mijn ervaring van contingentie een andere was als die van de respondenten. Ik moest erkennen dat iedereen op zijn of haar eigen wijze rouwt en het rouwproces ondergaat.

Als laatste, het schrijven van deze scriptie. Het heeft me gebracht waar ik nu sta. Het schrijven van deze scriptie was voor mij een contingente ervaring en heeft me opnieuw geholpen om het verlies van mijn broer te integreren in mijn levensverhaal waardoor ik in de gelegenheid ben gesteld om een nieuwe dimensie toe te voegen aan het geven van betekenis aan mijn eigen leven.

'We zullen dan nooit meer even oud zijn, maar.... mijn broer is onderdeel van wie ik ben, van mijn levensverhaal en mijn eigen persoonlijke identiteit'.

Literatuurlijst

Bauer, J.J., McAdams, D.P., & Pals, J.L. (2008). Narrative identity and eudaimonic well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 81-104. doi: 10.007/s10902-006-9021-6

Berg van den, M. (2017). *Rouwen in de tijd. Een zoektocht in het landschap van afscheid en verlies*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.

Boelen, P.A., Huisjes, C.J.A.E., Kienhorst, C.W.M. (Ed) (1999). *Rouw en rouwbegeleiding*. Utrecht: NIWZ Uitgeverij.

Boels, V. (2018). *Ultieme levensdoelen en de ervaringen van contingentie rondom het verlies van een kind*. Radboud Universiteit Nijmegen, Nijmegen.

Boom ten, C. (2007). *De stille jaren van Corrie ten Boom*. Hoornaar: Gideon, Stichting Uitgeverij.

Brand van den, J., Hermans, C., Scherer-Rath, M., Verschuren, P. (2014). *An Instrument for reconstructing interpretation in life stories*. Leiden: Brill.

Emmons, R.A. (2000). Is Spirituality an Intelligence? Motivation, Cognition, and the Psychology of Ultimate Concern. *The international Journal for the Psychology of Religion*, 10(1), 3-26.

Emmons, R.A. (2005). Striving for the sacred: Personal Goals, Life Meaning and Religion. *Journal of Social Issues*, 61(4), 731-545.

Emmons, R.A., Cheung, C., Tehrani, K. (1998). Assessing spirituality through personal goals; Implications for research on religion and subjective well-being. *Social Indicators Research*, 45(1-3), 391-422.

Friese, S. (2014). *Qualitatieve Data Analysis with Atlas Ti*. London: SAGE Publications.

Ganzevoort, R., & Visser, J. (2007). *Zorg voor het verhaal*. Zoetermeer: Meinema.

Hartog, I., Scherer-Rath, M., Kruizinga, R., Netjes, J., Henriques, J., Nieuwkerk, P., Sprangers, M., Laarhoven van, H. (2017). Narrative meaning making and integration: Toward a better understanding of the way falling ill influences quality of life. *Journal of Health Psychology*, 1(17), 1359105317731823. doi:10.1080/07481180211274.

Kollar, Mathan R. (1993). *Spiritualities of Suffering and Grief*, in Doka K.J, and John D. Morgan: *Death and Spirituality*. New York: Baywood Publishing company.

Keijser, de, J. en Schut, H. (1991). *Individuele rouwbegeleiding. Een programma voor hulpverleners*. Houten/Zavetem: Uitgeverij Bohn Stafleu Van Loghum.

Kruizinga, R. (2017b). *Out of the blue, Experiences of contingency in advanced cancer patients*. University of Amsterdam, Amsterdam.

Kruizinga, R., Hartog, Den, I., Scherer-Rath, M., Schilderman, H., Laarhoven, van, H. (2017a). Modes of relating to contingency: An exploration of experiences in advanced cancer patients. *Palliative and Supportive Care*, 15(6), 755. doi:10.1017/S1478951517000049.

Kruizinga, R., Scherer-Rath, M., Schilderman, J., Sprangers, M, Laarhoven, van, H. (2013). The life in sight application study (LISA): design of a randomized controlled trial to assess the role of an assisted structured reflection on life events and ultimate life goals to improve quality of life of cancer patients. *BMC Cancer*, 13, 360. doi:10.1186/1471-2407-13-360.

La Cour, P., and Schnell, T. (2016). Presentation of the Sources of Meaning Card Method: The SoMeCaM. *Journal of Humanistic Psychology*. doi:10.1177/0022167816669620

Los, M. (2017). *Rouw op een mijn dak. Een priester, een vader, de dood van zijn kind*. Baarn: Uitgeverij Adveniat b.v..

Maas, F., "Spiritualiteit. Spiritualiteit in het leerproces," *Thijmgenootschap* 97 (2009): 34, geraadpleegd December 23, 2019.

Maes, J. (2009). *Leven met gemis, handboek over rouw, rouwbegeleiding en rouwtherapie*. Terneuzen: ZorgSaam.

Maes, J. & Jansen, E. (2009). *Ze zeggen dat het overgaat: leven met rouw en verdriet*. Antwerpen: Witsand Uitgevers

Maes, J. & Modderman, H. (red.) (2014). *Handboek Rouw. Rouwbegeleiding. Rouwtherapie. Tussen presentie en interventie*. Antwerpen: Witsand Uitgevers.

Moons, J. (2019). *De Kunst van Geestelijke Begeleiding. Een praktijkboek in ignatiaans perspectief*. Berne: Uitgeverij Averbode.

Neimeyer, R. A. (1999). Narrative strategies in grief therapy. *Journal of Constructivist Psychology*, 12(1), 65-85. doi:10.1080/107205399266226.

Polspoel, A.(2003). *Wenen om het verloren ik; over verlies en rouw*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.

Reewijk-Boersma, L. (1989). *Rouw dragen*. Kampen: uitgeverij Kok.

Scherer-Rath, M. (2013). Ervaringen van contingentie en spirituele zorg. *Psyche en Geloof*, 24, 184-195.

Scherer-Rath, M. (2014). Narrative Reconstruction as creative contingency. In R. Ganzevoort, de Haardt, M., Scherer-Rath, M. (Ed.), *Religious Stories We Live By. Narratieve Approaches in Theology and Religious Studies* (pp. 131-142). Leiden: Brill.

Scherer-Rath, M., Brand, J. van den, Straten, C. van, Modderkolk, L., Terlouw, C. en Hoencamp, E. (2012). Experience of Contingency and Congruent Interpretation of Life Events in Clinical Psychiatric Settings: A Qualitative Pilot

Study. *Journal of Empirical Theology*, 25(2), 127-152. doi: 10.1163/15709256-12341242.

Schnell, T. (2003). A framework for the Study of Implicite Religion: the Psychological Theory of Implicit Religiosity. *Implicit Religion*, 6(2&3), 86-104.

Schnell, T. (2009). The Sources of Meaning and Meaning in Life Questionnaire (SoMe): Relations of meaning, their density and diversity. *The Journal of Positive Psychology* 4(6), 483-499. doi:10.1080/17439760903271074.

Schnell, T. (2011a). Individual differences in meaning-making: Considering the variety of sources of meaning, their density and diversity. *Personality and Individual Differences* 51(5), 667-673. doi:10.1016/j.paid.2011.06.006.

Schnell, T., Keenan, W.J.F. (2011b). Meaning Making in an Atheist World. *Archive for the Psychology of Religion-Archiv Fur Religionspsychologie*, 33(1), 55-78. doi:10.1163/157361211x564611.

Sheldrake, P. (2007). *A Brief History of Spirituality*. Malden: Blackwell Publishing.

Sheldrake, P. (2012). *Spirituality. A very short introduction*. Oxford: Oxford Univeristy Press.

Straten van, C., Scherer-Rath, M., Hoencamp, E. (2013). (In)congruente interpretatie an contingente levensgebeurtenissen in de GGZ. *Psyche en Geloof* 24(4), 235-245.

Stroebe, Margaret S. (2009). Voorbij het gebroken hart. Psychische en lichamelijke gevolgen van het verlies van een dierbare. *Psychologie & Gezondheid*, 37(5).

Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Weggemans, M. (2015). *Als je een broer of zus verliest*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum.

Weggemans, M. (2005). *Broederziel alleen? Het verlies van een broer of zus een plaats geven*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum.

Weggemans, M. (2008). *Rouw in de zijlijn: verhalen van zussen over vlies van een broer of zus*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum.

Weggemans, M. (2009). *Broers rouwen ook: verhalen van broers over verlies van een broer of zus*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum.

Westerhof, G.J., Bohlmeijer, E.T. *Psychology van de levenskunst*, pag. 71-74. Hoofddorp: Boom, 2010.

Appendix A Vragenlijst en Hulpmiddelen

Hulpmiddelen bij dit onderzoek

- Opname apparatuur
- Tabel met de omschrijving van ongeluk en falen
- Tabel met de omschrijving van ongeluk, falen, geluk en prestatie
- Tabel met de omschrijving van tragiek en schuld
- Tabel met de omschrijving van tragiek, schuld, cadeau en plicht
- Tabel met de omschrijving van verlatenheid en zonde
- Tabel met de omschrijving van roeping/opdracht, genade, verlatenheid en zonde
- Kaartjes met levensdoelen
- Gebruikte symbolen:
 - ✍ = geschreven tekst
 - ☞ = gesproken woord

Uitleg vooraf

- Jezelf voorstellen
- Uitleg over dit onderzoek: betekenisgeving en rouw
- Het doel van dit onderzoek is om de begeleiding van betekenisgeving en rouw te verbeteren
- Vertellen dat het gesprek ongeveer anderhalf uur duurt en dat er gepauzeerd kan worden en het zelfs afgebroken kan worden
- Vertellen dat gegevens anoniem verwerkt zullen worden
- Eventueel andere vragen vooraf beantwoorden

Vragenlijst deel 1: Het verkennen van de gebeurtenis van het overlijden van een broer of zus

Vraag 1.1

Het overlijden van uw broer of zus zal een hele grote impact gehad hebben (heeft een grote impact op u gemaakt).

- Hoe oud was uw broer/zus toen hij/zij overleed?

Vraag 1.1b

- Hou oud was u toen dit gebeurde?

Vraag 1.1c

- Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

Vraag 1.1d

- Wanneer was dat precies?

Vraag 1.1e

- Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

Vraag 1.2

- Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

Vraag 1.2b

- Kunt u dit uitleggen?

Hier eventueel korte toelichting vooraf: vanuit de literatuur hebben wij geleerd dat het overlijden van een broer/zus kan verschillende gevoelens en gedachten tegelijkertijd oproepen. Zeer negatieve: gemis, verdriet, blijvend ongeloof. En ook positieve: dankbaarheid voor de gezamenlijke tijd, ervaren steun, blijvende verbondenheid. In het vervolg gaan wij u verschillende negatieve en positieve gedachten/gevoelens voorleggen met de vraag in hoeverre u deze ook deels herkent.

Vraag 1.3 \ (Tabel 1 keuzekaartjes: ongeluk en falen)

U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw broer/zus.

- Welk woord geeft het best weer hoe u *toen* dacht over deze gebeurtenis?

Vraag 1.3b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.4 \ (Tabel 2 keuzekaartjes: ongeluk, falen, geluk en prestatie)

Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd.

- Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?

Vraag 1.4b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.5 \ (Tabel 3 keuzekaartjes: tragiek en schuld)

- Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een *beter* woord vindt, schrijft u het op.

Vraag 1.5b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.6 ✎ (Tabel 4 keuzekaartjes: tragiek, schuld, cadeau, plicht)

Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd.

- Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?

Vraag 1.6b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.7 ✎ (Tabel 5 keuzekaartjes: verlatenheid en zonde)

- Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een *beter* woord vindt, schrijft u het op.

Vraag 1.7b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.8 ✎ (Tabel 6 keuzekaartjes: genade, verlatenheid, zonde, roeping/opdracht)

- Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een *beter* woord vindt, schrijft u het op.

Vraag 1.8b ☞

- Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Vraag 1.9 ✎

- Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

1 = helemaal niet

2 = niet goed

3 = soms wel, soms niet

4 = ja, redelijk

5 = ja, helemaal

Vraag 1.10

- Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?

Vragenlijst deel 2: Levensdoelen

Stap 1:

26 kaarten

Kaartjes laten uitzoeken

U ziet hier kaartjes waarop levensdoelen staan vermeld. Ik zou u graag willen vragen in hoeverre deze kaartjes doelen omschrijven die u nastaat.

- Rechts het stapeltje waar de geïnterviewde mee instemt
- Links het stapeltje waar de geïnterviewde niet mee instemt
- In het midden waar geen duidelijke mening over is

→ Doorgaan met het rechterstapeltje:

Welke zijn voor u nu het meest belangrijk? Die mogen op de rechterstapel blijven.

(In max drie ronden vragen tot 5 of minder terugbrengen)

Stap 2:

Elk van de kaarten apart:

Vraag 2.1a

- Waar dacht u aan toen u deze koos? (Interpretatie)

1.
2.
3.

Vraag 2.1b ☺

- Kunt u vertellen waarom deze belangrijk voor u is?

Vraag 2.1c ✍

- Wat is voor het achterliggende doel hiervan? (doel-significantie)

1.
2.
3.

Vraag 2.1d ☺

- Kunt u vertellen waarom deze belangrijk voor u is?

De vragen 2.2 t/m 2.5 een voor een nagaan per doel

Vraag 2.2 ☺

- Waarom vindt u dit leven doel belangrijk?

Vraag 2.3 ☺

- Zou u voor dit doel ook een alternatief doel kunnen noemen dat voor u even belangrijk is?

1.
2.
3.

Vraag 2.4 ☺

- Hoe weet u zeker dat dit doel zo belangrijk voor u is?

1.
2.
3.

Vraag 2.5 ☺

- Waar verlangt u naar dat u dit tot doel hebt gekozen?

1.

2.
3.

Vraag 2.6 ☞

- Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid?

1.
2.
3.

Vraag 2.7 ☞

- Had u dit levensdoel ook voordat uw broer/zus overleed?

Zo ja, ga door naar vraag 2.8

Zo nee, ga door naar vraag 2.11

Vraag 2.8 ☞

- Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of wisselde dat?

1.
2.
3.

Vraag 2.9 ☞

- Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het verlies van uw broer/zus?

1.
2.
3.

Vraag 2.10 ☞

- Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

(Laat de respondent(e) zijn/haar eigen bronnen zien en Ga door naar vragenlijst 3)

Zo nee -> vraag 2.11

Vraag 2.11 ✎

- Wat waren uw levensdoelen voordat uw broer/zus overleed? Wilt u misschien weer in de stapel kijken?

1.
2.
3.

Vraag 2.12 ☺

- Is er volgens u een verband tussen het overlijden van uw broer of zus en het veranderen van deze levensdoelen?
- Zo ja, kunt u aangeven waarom u dit veronderstelt?

Vraag 2.13 ☺

- Wat is volgens u de rol van uw huidige levensfase op uw huidige levensdoelen?

(Laat de respondent(e) zijn/haar eigen bronnen zien en Ga door naar vragenlijst 3)

Vragenlijst deel 3. Achtergrond respondent

Vraag 3.1 ✎

U bent (aankruisen)

- 1) Man 0
2) Vrouw 0

Vraag 3.2 (invullen) ✎

U bent geboren in 19..

Vraag 3.3 ✎

Wat is uw gezinssituatie? (Getrouwd, broer(s), zus(sen), kinderen, enz.)

Beschrijf:

Vraag 3.4 ✎

Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

Lagere school	0	(tot klas...)	MBO	0
VMBO	0		HBO	0
Mavo	0		Univers	0
Havo	0		Evt. toelichting	
Atheneum	0			

Vraag 3.5 ✎

Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

Ja 0 -> vraag 3.6

Nee 0 -> vraag 3.7

Vraag 3.6 ✎ (indien bij vraag 3.5 'ja')

Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

Ja 0

Nee 0

Vraag 3.7 ✎

Hoe zou u zichzelf noemen? (aankruisen)

Christelijk 0

Protestant 0

Katholiek 0

Moslim 0

Hindoestaans 0

Boeddist 0

Een niet godsdienstige levensovertuiging 0

Anders te weten..... 0

Vraag 3.8 ⇨

Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt. Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?

Vraag 3.9 ⇨

Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

Afsluiting interview

1. Hoe was het voor u om dit interview te doen?
2. Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?
3. Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?

Tabel 1a: omschrijving ongeluk en falen

Ongeluk / Pech / ...	De gebeurtenis is een <i>ongunstige</i> loop van de omstandigheden
Falen / Tekortkomen / ...	De <i>negatieve</i> gebeurtenis is door mij tot stand gebracht, of heeft door mijn falen plaats kunnen vinden

Tabel 1b: omschrijving van ongeluk, falen, geluk en prestatie

Geluk / Kans / ...	De gebeurtenis is een <i>gunstige</i> loop van de omstandigheden
Ongeluk / Pech / ...	De gebeurtenis is een <i>ongunstige</i> loop van de omstandigheden
Prestatie / Verdienste / ...	De <i>positieve</i> gebeurtenis is door mij tot stand gebracht
Falen / Tekortkomen / ...	De <i>negatieve</i> gebeurtenis is door mij tot stand gebracht, of heeft door mijn falen plaats kunnen vinden

Tabel 2a: omschrijving van tragiek en schuld

Tragiek / Noodlot / ...	De gebeurtenis is mij overkomen en ik ben <i>negatief</i> over wat deze mij heeft aangedaan of aan mogelijkheden heeft ontnomen
Schuld / Eigen verantwoorde lijkheid / ...	Ik ben zelf verantwoordelijk voor wat verkeerd is gegaan of nagelaten

Tabel 2b: omschrijving van tragiek, schuld, cadeau en plicht

Geschenk / Cadeau / ...	De gebeurtenis is mij overkomen en ik ben <i>positief</i> over de nieuwe, betere mogelijkheden die hierdoor zijn ontstaan voor mij
Tragiek / Noodlot / ...	De gebeurtenis is mij overkomen en ik ben <i>negatief</i> over wat deze mij heeft aangedaan of aan mogelijkheden heeft ontnomen
Taak / Plicht / ...	Dit hoor ik te doen, dit wordt van mij verwacht
Schuld / Eigen verantwoordelijkheid / ...	Ik ben zelf verantwoordelijk voor wat verkeerd is gegaan of nagelaten

Tabel 3a: omschrijving van verlatenheid en zonde

Verlatenheid / Eenzaamheid / ...	De gebeurtenis is mij overkomen en ik ben <i>negatief</i> wat deze mij heeft aangedaan of aan mogelijkheden heeft ontnomen. <i>Ik mis hierin de aanwezigheid of ondersteuning van God / iets Hogers</i>
Zonde / Dwaling / ...	Ik ben <i>ten overstaan van God / iets Hogers</i> , verantwoordelijk voor wat verkeerd is gegaan of nagelaten

Tabel 3b: met de omschrijving van roeping/opdracht, genade, verlatenheid en zonde

Genade / Barmhartigheid / ...	De gebeurtenis is mij overkomen <i>door toedoen van God / iets Hogers</i> en ik ben <i>positief</i> over de nieuwe, betere mogelijkheden die hierdoor zijn ontstaan voor mij
Verlatenheid / Eenzaamheid / ...	De gebeurtenis is mij overkomen en ik ben <i>negatief</i> wat deze mij heeft aangedaan of aan mogelijkheden heeft ontnomen. <i>Ik mis hierin de aanwezigheid of ondersteuning van God / iets Hogers</i>
Roeping / Opdracht / ...	Dit hoor ik te doen, dit wordt van mij verwacht door God / iets Hogers
Zonde / Dwaling / ...	Ik ben <i>ten overstaan van God / iets Hogers</i> , verantwoordelijk voor wat

	verkeerd is gegaan of nagelaten
--	------------------------------------

Kaartjes met levensdoelen

Nr.	Quote	Bron van betekenis
1.	Ik grijp in als ik onrechtvaardigheid zie	Sociale betrokkenheid
2.	Mijn geloof geeft me kracht	Religiositeit
3.	Mijn doel is om in harmonie met de natuur te leven	Eenheid met de natuur
4.	Het is belangrijk voor me om mijzelf en mijn gedrag te begrijpen	Zelfkennis
5.	Ik denk dat een gezond dieet erg belangrijk is.	Gezondheid
6.	Ik probeer van de wereld een betere plaats te maken om te leven	Generativiteit (het doorgeven aan je kinderen)
7.	Er zijn zeker dingen in het leven die ik als heilig ervaar	Spiritualiteit
8.	Ik zoek altijd uitdagingen	Uitdaging
9.	Onafhankelijkheid is bijzonder belangrijk voor me	Individualisme
10.	Als ik de kans krijg, laat ik mijn sterke kanten zien	Kracht
11.	Ik zoek altijd naar opdrachten waar ik iets van kan leren	Ontwikkeling
12.	Het is belangrijk voor me om excellente resultaten te behalen	Succes/Prestatie
13.	Vrijheid is het belangrijkste voor me	Vrijheid
14.	Ik hou ervan om alles ter discussie te stellen	Kennis
15.	Picasso had gelijk toen hij zei dat de belangrijkste dingen in het leven zijn om creatief en fantasierijk te blijven	Creativiteit
16.	Je moet oude gebruiken en tradities niet ter discussie stellen	Traditie
17.	Je moet altijd realistisch zijn	Praktisch bezig zijn/Bruikbaarheid
18.	Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden	Moraliteit
19.	Redelijkheid is de maatstaf voor alle dingen	Reden/Oorzaak
20.	Het is belangrijk voor me om onder de mensen te zijn	Gemeenschap
21.	Het is voor mij belangrijk dat ik op zijn minst elke dag, heel hard kan lachen	Plezier
22.	Ik hou me voor een groot deel van mijn tijd bezig met liefde en romantiek	Liefde
23.	Mensen zouden zichzelf regelmatig moeten verwennen	Comfort (luxe)
24.	Ik probeer altijd andere mensen gelukkig te	Zorg

	maken	
25.	Ik wil elk moment in mijn leven maximaal ervaren	Behulpzaamheid
26.	Ik streef naar innerlijke harmonie	Harmonie

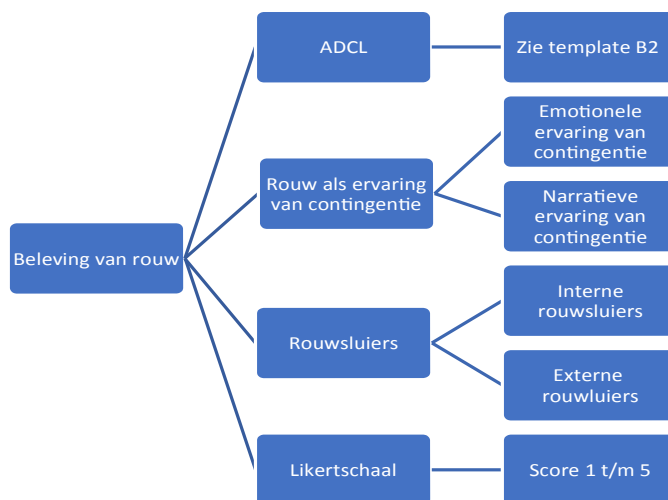
Appendix B Templates

1. Template A: Thema's

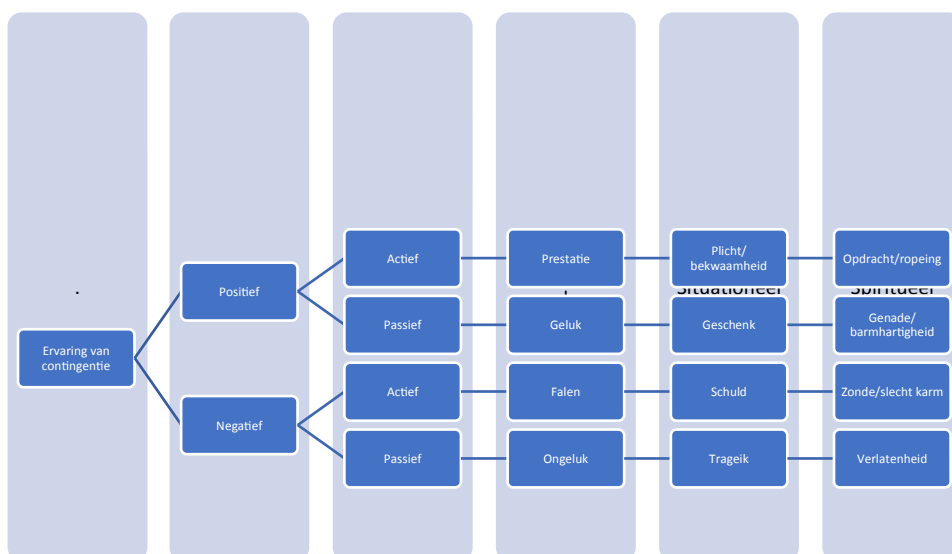

2. Template B: Uitwerking thema's in codes

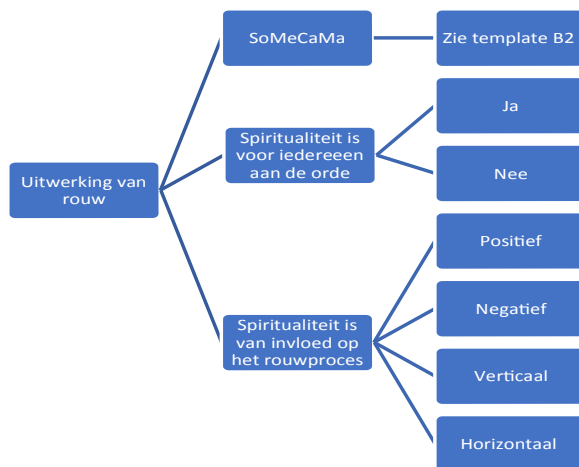
1a: Uitwerking thema 'Beleving van rouw'

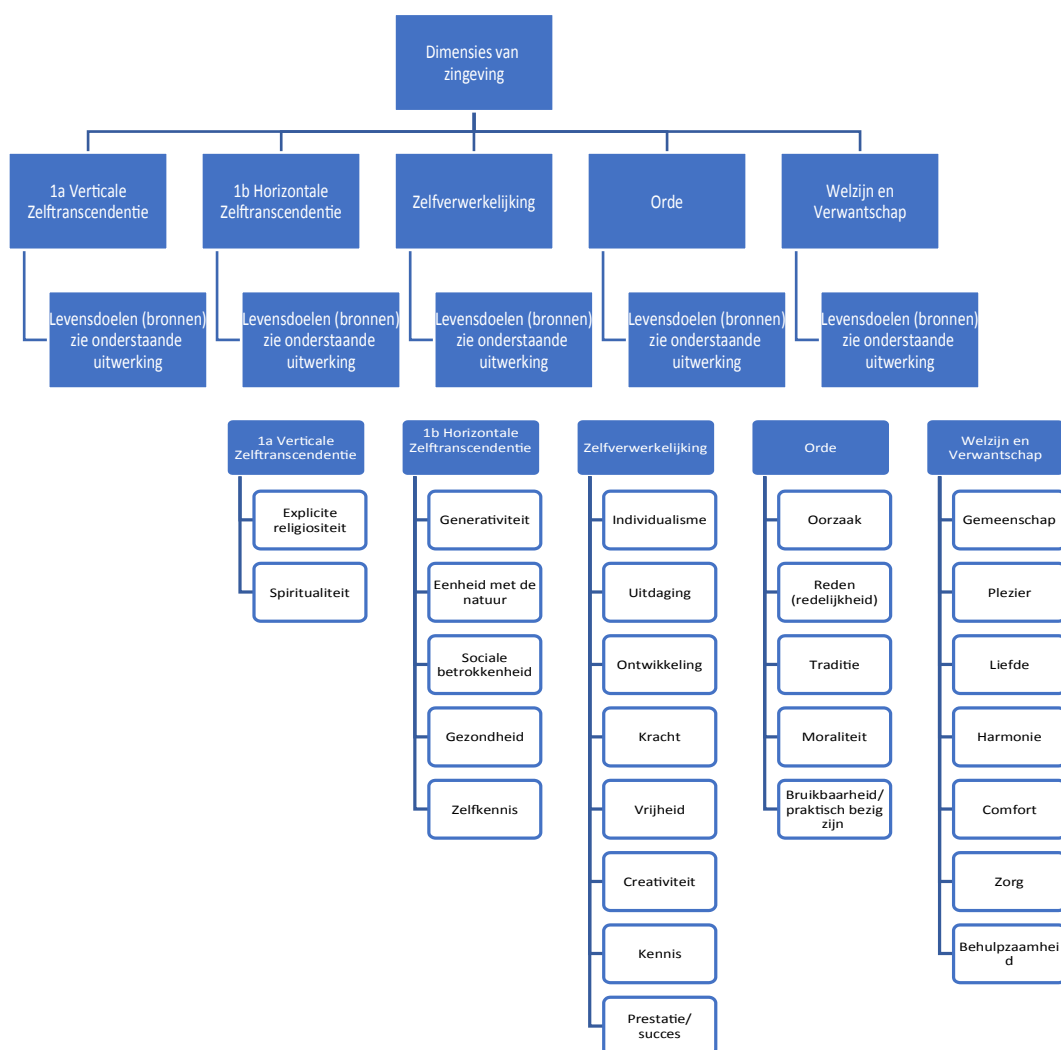
1b: ADCL

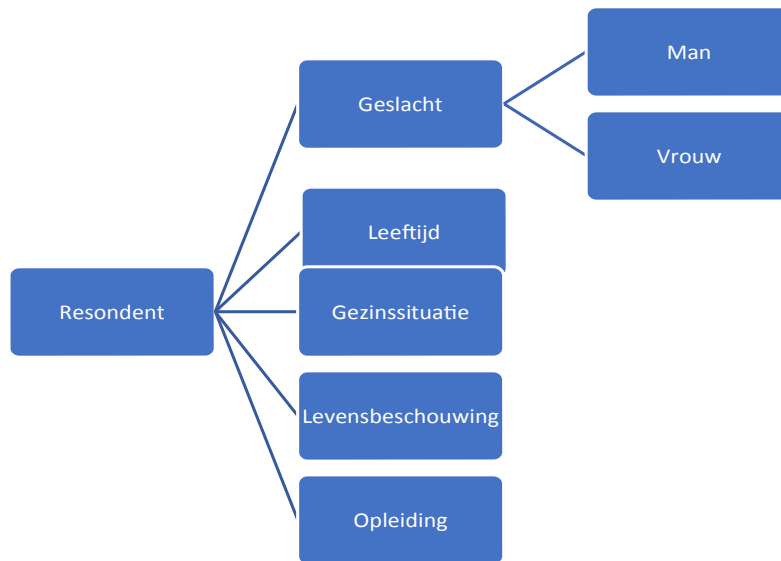
2a: Uitwerking thema 'Uitwerking van rouw'

2b: SoMeCaM (Dimensies en bronnen van betekenisgeving en zingeving)

3: Achtergrond respondent

Appendix C Uitgewerkte interviews

Respondent 1

Deel a

Geïnterviewde: Respondente 1

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 21 juli 2020 om 10.00 uur

Locatie: Werkplek respondente 1

V1.1: Hoe oud was uw broer toen hij/zij overleed?

A1.1: 62 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 58 jaar

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: 8 april 2015

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Zijn ziekte

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

A1.9: 4 = ja, redelijk

V3.1: U bent

A3.1: Vrouw

V3.2: U bent geboren in 1956

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: Getrouwd, 3 kinderen (2 zoons, 1 dochter), 1 kleinkind. Ouders, twee kinderen (1 zoon, 1 dochter). Respondent had 1 broer

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

A3.4: MBO

V3.5: Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Een niet godsdienstige levensovertuiging

Deel b

Geïnterviewde: Respondente 1

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 21 juli 2020 om 10.00 uur

Locatie: Werkplek respondente 1

V1: Het overlijden van uw broer zal een hele grote impact gehad hebben op uw leven? Hoe oud was uw broer toen hij overleed?

A1.1: 62 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 58 jaar

V1.1c: Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

A1.1c: Ja, je wil de hele omschrijving van zijn, waar hij aan is overleden weten. Hij was aan het klussen in huis en aan het verven en dat soort dingen allemaal en hij werd heel erg moe. Hij had zoiets van we zijn erg druk bezig weet je wel en hij is toe vitaminen pillen gaan slikken. Om te denken dat pept een beetje op. Dat waren gele pillen. En toen ging hij naar het toilet en toen was zijn urine heel erg geeloranje achtig. Dus in eerste instantie het idee dat dit door de pillen zou komen gelet op de kleur. Toch maar naar de dokter gegaan en de dokter heeft bloed geprikt. En toen werden ze de andere dag gelijk gebeld dat hij moest komen want ze waarden waren veel te hoog. En dat was vooral van zijn lever. Toen is het onderzoek gestart en eigenlijk wisten ze heel snel, binnen een week, dat het galblaaskanker was. En dat het al niet meer te genezen was. Toen is hij het hele traject in te gaan om toch levensverlengende chemo te ondergaan. Dat heeft hij gedaan. Dat heeft waarschijnlijk zijn leven een maand of drie kunnen verlengen. En toen is hij eigenlijk langzaam achteruitgegaan en overleden. Hij is ook thuis overleden. Hij is constant thuisgebleven. Eigenlijk in een hele korte tijd. Hij hoorde, in mei had hij zijn verjaardag gevierd en toen was er nog niets aan de hand. Begin juni wist hij dus ik ben ziek en ik word niet meer beter. Hij is op 8 april van het jaar daarop overleden.

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: 8 april 2015

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Zijn ziekte

V1.2b: Kunt u dit uitleggen?

A1.2b: Het is ons overkomen

V1.3: U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw broer. Welk woord geeft het best weer hoe u toen dacht over deze gebeurtenis?

A1.3: Ongeluk/pech

V1.3b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.3b: Het is niet door iets of iemand gekomen

V1.4: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?

A1.4: Nee, blijft ongeluk/pech

V1.4b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.4b: Ik zie er niets positiefs aan. Dus ik blijf bij mijn keuze.

- V1.5: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.5: Noodlot/tragiek
- V1.5b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.5b: Als ik kijk naar voor wat verkeerd gegaan is of nagelaten, denk ik dat ik voor mijzelf wel het een en ander heb nagelaten. Omdat ik altijd sterk moet zijn voor een ander. Ik weet niet of je dit hiermee bedoeld. Over de gebeurtenis zelf denk ik het is gewoon noodlot/tragiek.
- V1.6: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
- A1.6: Noodlot/tragiek, maar ook taak/plicht
- V1.6b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen? Met de aanvulling dat dat laatste is hoe de respondente zich voelde
- A1.6b: Ik blijf bij het lot. Maar taak en plicht komen hier wel bij. De toegevoegde woorden vullen wel aan hoe ik mij achteraf voelde. Dit hoorde ik te doen. Dit wordt van mij verwacht.
- V1.7: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.7: Verlatenheid/eenzaamheid
- V1.7b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen? Er is sprak van boosheid bij de respondente
- V1.7b: Ik ben verder niet gelovig, niet kerkelijk. En ik had wel een soort van boosheid hierin. Ik ben wel zo van er zal wel iets zijn. Ik doe bijvoorbeeld wel een kaarsje branden voor mijn broer. Ik eerwaarde hier wel een stukje boosheid in. Iedereen probeert van alles om hem beter te maken, en ik had ook iets van ik vraag ook nooit wat aan een God of iets anders wat er is. Ik heb daarna nooit meer een kaarsje gebrand. Ik heb wel zoiets het helpt toch niet. Ik ben hier erg in teleurgesteld. Ik ben niet gelovig opgevoed, mijn moeder gelooft wel en ik ben met respect voor het geloof opgevoed. Maar ik heb ervaren dat het niets uitmaakt.
- V1.8: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.8: Nee, hetzelfde wel met de aanvulling van opdracht/roeping in relatie tot de verantwoordelijkheid van na de gebeurtenis
- V1.8b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.8b: Die roeping, maar dat is ook weer achteraf. Verlatenheid en eenzaamheid blijft wel staan. En het is een keer tot uiting gekomen. Ik had altijd het idee ik moet sterk zijn, ik moet mijn moeder opvangen, mijn vader was drie jaar daarvoor overleden, daarna mijn broer dan. Mijn broer had ook gevraagd wil je goed voor ze zorgen, dat had ik beloofd. Voor mijn moeder zorg ik sowieso, maar ik probeer er ook te zijn voor mijn neven en mijn schoonzus. Bij de ene die accepteert dit wel en die maakt er gebruik van, de ander niet zo en mijn schoonzus helemaal niet. Toen werd mijn schoonzus zestig, en dat hebben ze groot gevierd, dat hadden ze bij mijn broer ook gedaan. Toen is mijn broer ook genoemd tijdens een toespraak en ook het lied wat tijdens zijn crematie gespeeld werd, ja en het is heel raar toen ja mijn moeder moest natuurlijk huilen en bij mij lopen de tranen zonder te huilen over de wangen, iedereen de tranen gedroogd en een saté gehaald en toen stortte ik eigenlijk in. Echt heel erg hard huilen en

toen kwam die neef die afstand had naar me toe en zei ik moet hier even ingrijpen en ik zei dat klopt, ik moet altijd maar voor iedereen klaar staan, weet je wel, maar ik mis hem ook. Dus ja kwam dat eruit. Maar daarna draai ik weer die sleutel om en dan gaat het wel weer. En dan denk ik: ik ben er ook nog. Dat idee ja dat had ik niet zo. Ik stond ook niet op zijn rouwkaart, dat vond ik zo erg, dat vond ik echt heel erg. En ik weet ook niet hoe dat gekomen is. De ene neef waar ik het dan steeds over heb, die, op de een of andere manier was er iets gebeurd op het werk van mijn man en schoonzus en hij gaf mijn man daar de schuld van en die spraken niet meer met ons. En toe kreeg ik een appje in verband met mijn vader, zullen we alles maar laten rusten. Ik vond dat oké maar ik wil het er nog wel over hebben. Is ook niet gebeurd. Dus of dat nou daardoor komt, hij was liefhebbende vader, zoon etc. Maar zus of broer was hij niet. Dat vind ik zo raar. Dat vond ik wel heel erg. Zie je dus ergens, je bent je broer kwijt, ik heb het wel in mijn speech op de crematie benoemd. Ik ben wel een kat, maar ik heb wel gezegd je bent een liefhebbende vader, zoon, opa maar je was ook mijn broer. Ik heb het netjes verwoord maar dat weten jullie het in ieder geval. Ik vond het echt heel erg. Maar het zei zo, je kan het nooit meer terugdraaien, Ja, dat vond ik heel erg. En het is gewoon goed hoor, het is veel meer afstand, veel meer afstand. Op die ene neef dan na.

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan

A1.9: 4 = ja, redelijk

V1.10: Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?

A1.10: Kaarsje branden en daarna niet meer. Ja, ik deed dat altijd een kaarsje branden. Mijn familie komt uit Brabant en zijn katholiek. Ja op vakanties, bezochten we altijd kerken, en dat had toch altijd iets van dat ik dacht er komt een bepaalde rust over me heen als ik in een kerk ben. En vooral Maria spreekt mij heel erg aan, dat is misschien raar, maar als kind vond ik haar al heel erg mooi. Dus meestal als ik dan, ik deed altijd wel een kaarsje branden, samen met mijn moeder als kind zijnde, toen voor mijn vader en na het overlijden van mijn vader en altijd wel bij Maria. En toen in die periode van mijn broer deed ik niet alleen voor mijn vader maar ook voor mijn broer een kaarsje branden. En toen had ik, ik was daar wel in teleurgesteld. En eigenlijk dacht ik wel stom dan zou onze lieve heer iedereen beter kunnen maken. Maar ik had zoiets van mijn broer was een heel zachtaardig type, die kun je niet met mij vergelijken. Ik ben ook wel zachtaardig maar ik ben ook meer van dat zullen we wel even regelen, een kattenkop en een meisje. Hij helemaal niet, hij was altijd rustig, maar ik dacht wel waarom overkomt hem dat, niet zozeer waarom hij en niet ik, maar dat heeft hij helemaal niet verdiend. Maar wie wel, niemand natuurlijk. Maar mijn broer, dit is wel mijn broer en hij verdiend dit niet. Toen was ik wel teleurgesteld en boos en vroeg ik mij af waar doe ik dit voor. Ik ga nog steeds een kerk in maar een kaarsje brand ik echt niet mee. Ik ben nog steeds een beetje boos. Mijn moeder is er echt van overtuigd dat ze bij elkaar zijn, en eigenlijk ik ook wel een beetje. Maar zo'n klein kaarsje is voor mij een hele grote kaars geworden. Het is voor mij een soort van teken van waar doe ik het voor. Toen dacht ik dat het wel zou helpen, stom. Maar wonderen zijn de wereld nog niet uit.

V2: Welke zijn voor u nu het meest belangrijk?

A2: 24. Ik probeer altijd andere mensen gelukkig te maken (zorg)

10. Als ik de kans krijg, laat ik mijn sterke kanten zien (kracht)

9. Onafhankelijkheid is bijzonder belangrijk voor me (individualisme)

13. Vrijheid is het belangrijkste voor mij (vrijheid)

26. Ik streef naar innerlijke harmonie (harmonie)

V2.1a: Waar dacht u aan toen u deze koos?

A2.1a: Ik probeer altijd andere mensen gelukkig te maken: ik koos die omdat als ik dan kijk naar het overlijden van mijn broer, om te kijken om het de anderen zo fijn mogelijk en zo goed mogelijk naar de zin te maken en vooral mijn moeder, dat het verdriet wat minder zou zijn voor haar. En daarom probeer ik ook voor haar er te zijn en ze wilde ja toen mijn vader is overleden wilde ze altijd veel weg, niet zozeer altijd heel lang weg, maar naar het winkelcentrum. Ik heb kilometers op het winkelcentrum gelopen. Zo van dan is ze er even uit, dan doen we dat maar. En eigenlijk kwam dat met mijn broer zijn overlijden ook weer dat ze heel erg toch een beetje aan mij liet hangen wat we gingen doen. Dus dan dacht ik altijd we gaan maar weer ergens koffiedrinken of ergens op bezoek, dat soort dingen allemaal. Dat ik dacht van ja dan ben ik er voor haar. En mijn schoonzus had de behoefte niet heel erg aan mij. We zijn eigenlijk oude schoolvriendinnetjes, dus we kennen elkaar heel lang en ook ging ik wat meer naar mijn neven toe om te kijken hoe het was, hoe het ging en of ik iets kon doen. Niet alleen ik hoor, mijn man ook.

Waarom vind je dit doel in jouw leven belangrijk? Ja ik vind dat fijn als andere mensen ook gelukkig zijn. Dat vind ik fijn als je het andere mensen naar hun zin kunt maken.

Is er een alternatief doel te benoemen: tevreden, dat mensen tevreden kunnen zijn. Dat ze rust kunnen ervaren, maar ook dat ze weten dat ze bij me terecht kunnen.

Als ik de kans krijg laat ik mijn sterke kant zien: deze twee horen bij elkaar. Er ligt een relatie tussen deze twee kaartjes. Zolang dat ik sterk blijf kan ik voor hun zorgen.

Het achterliggende doel is, doordat ik sterk blijf kan ik anderen opvangen. En als ik natuurlijk zelf instort of inderdaad heel erg verdrietig ben of wat dan ook dan kan ik er niet zijn voor de ander. Ik voel me ook heel erg verantwoordelijk. Door ook de vraag van mijn broer wil je voor ze zorgen. Ik voel me ook heel erg verantwoordelijk voor mijn moeder. Daarvoor dacht ik zolang ik sterk blijf kan zij op mij leunen. Maar daardoor ondervind ik nu wel momenten dat ik denk van ik ben er ook nog, wie zorgt er voor mij. Daar voel je dan weleens alleen in staan. En natuurlijk is mijn man er en mijn kinderen, maar dat is toch anders dan dat je ook zegt wie zorgt er voor jou. Want ik ben niet een type wat met haar gevoelens gevraagd wordt. Eigenlijk wordt er ook al niet meer zoveel over gepraat. Dat mis ik wel. Niet zozeer van hoe gaat het met je moeder, maar wel meer misschien ook wel, weet ik eigenlijk niet. Ja, ik mis dat wel, die belangstelling moet wel blijven bestaan, het gaat nooit weg, maar iedereen gaat verder. Toen hij gecremeerd werd ga je in zo'n stoet en dan kijk je om je heen, iedereen gaat verder. Niemand weet dat ik in die auto zit om mijn broer, iedereen gaat door. En dat merk je ook na verloop van tijd. Ik zou ook niet weten met wie ik het erover zou moeten hebben. Met m'n moeder zou dat wel kunnen denk ik, maar dat wil ik niet bij haar neerleggen.

Onafhankelijk is bijzonder belangrijk voor me: ik vind het heel belangrijk dat ik voor mij zelf kan zorgen. Ik weet niet of ik dat altijd goed doet. Maar ik heb wel zoiets, mocht ik alleen komen te staan, mocht mijn man iets overkomen, dat ik wel door kan. Dat ik wel weet hoe ik voor mijzelf kan zorgen, wat ik kan doen en hoe ik het kan doen. Mocht het ooit gebeuren dan weet ik dat niet, maar ik heb wel dingen gezien, zien gebeuren bij mijn

schoonzus, dat zou ik nooit zo doen. IK heb wel nagedacht, ik moet wel voor mijzelf kunnen zorgen en niet afhankelijk worden van iemand en zeker niet van mijn kinderen.

Ik denk wel als ik onafhankelijk ben en goed voor mijzelf kan zorgen dan ben ik ook weer sterk. En door mijn sterke kant kan ik ook weer voor een ander opvangen. Stel dat ik in mijn eigen relatie gebeurd, zolang als ik sterk ben kan ik ook weer mijn eigen kinderen opvangen. Ik denk dat dit scheelt.

Vrijheid is het belangrijkste voor mij: ik vind het belangrijk om je eigen vrijheid te behouden binnen je gezin, je blijft altijd een individu. En dat moet ook kunnen, je moet altijd een stukje vrijheid hebben om jezelf een kans te geven, te ontplooien, jezelf altijd te verwennen. Je blijft altijd jezelf en je moet niet verdwijnen in een ander. En dat is een stukje vrijheid binnen je relatie is heel belangrijk. Ook de vrijheid om te bepalen wat doe ik voor bijvoorbeeld om de ander op te vangen. Of iemand het er nu mee eens is of niet dat is mijn keus. Dat is voor mij vrijheid wat ik zelf wil bepalen. Hoe vul ik mijn tijd in, mijn leven in, ik vind dat heel belangrijk. Dat zie je ook weer terug bij onafhankelijkheid. Je moet altijd jezelf kunnen blijven.

Ik streef naar innerlijke harmonie: ik ben nogal een druk type. Ik ben altijd met honderdduizend dingen tegelijk blijven. Ik zou weleens helemaal rustig, helemaal zen willen zijn. Dat lijkt me heerlijk. Als je gewoon denkt het komt, wat vandaag niet komt kom morgen wel. Nee, bij moet het allemaal. Dit is een wens om dit ooit eens te beleven. Weet je waar ik het weleens kan vinden - zo'n dag in de sauna. Dan kom je helemaal tot rust en dan kan ik dingen loslaten. Dat vindt het wel. Maar als ik dan weer richting huis gaat dan komt het wel weer

V2.6: Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid?

A2.6: Nee, geen van allen

V2.7: Had u dit levensdoel ook voordat uw broer/zus overleed?

R2.7: Ja. Het sterk zijn wel. En dat komt eigenlijk ik denk door heel mijn jeugd, respondente komt er wel werd er veel gezegd. Dat denk ik wel dat dat daardoor komt. Iedereen tevreden maken, ik denk dat dat er ook altijd wel een beetje is. Ik denk eigenlijk alles wel, ik heb dat eigenlijk altijd wel gehad. Het heeft zich versterkt door het overlijden van mijn broer en het klopt ook ik ga altijd wel op mijn doel af. En hoe dan ook kom ik er meestal wel. En dat is denk ik ook wel een stukje, wat in heel dat gebeuren rondom mijn broer zat, de onmacht die ik voelde dat ik hem niet kon helpen, ik kon hem niet van die ziekte afhelfen. Ik had wel zoiets kan ik een stukje transplanteren, hem helpen en bijstaan in zijn ziekte. Ik wist natuurlijk ook wel dat zijn vrouw dat moest doen. Maar ik wilde zo graag dingen voor hem doen en er voor hem zijn. Ik heb hem ook de laatste verzorging gegeven. Dat heb ik ook gevraagd of dat mocht, ik denk dan kan ik tenminste iets voor je doen. Bijvoorbeeld hij wilde graag naar buiten, nou dan regel ik gewoon een rolstoel voor je. Dat heb ik met een collega geregeld. Hij is geloof ik 1 of 2 x keer daarbuiten geweest. Dan kan ik tenminste is voor je doen, iets voor je regelen

V2.8: Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of wisselde dat?

A2.8: 10, 9 en 13 altijd al. 24 is later gekomen en 26 naarmate je ouder wordt. Dat wisselde wel, dat andere gelukkig maken (24) is eigenlijk iets later gekomen. Deze drie heb ik altijd wel gehad hoor (10, 9, 13). 26 naar mate je wat ouder werd. Die drie is een soort rode draad door mijn leven.

- V2.9: Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het verlies van uw broer/zus?
- A2.9: Het sterk zijn wel. En dat komt eigenlijk ik denk door heel mijn jeugd, respondente komt er wel werd er veel gezegd. Dat denk ik wel dat dat daardoor komt. Iedereen tevreden maken, ik denk dat dat er ook altijd wel een beetje is. Ik denk eigenlijk alles wel, ik heb dat eigenlijk altijd wel gehad. Het heeft zich versterkt door het overlijden van mijn broer en het klopt ook ik ga altijd wel op mijn doel af. En hoe dan ook kom ik er meestal wel. En dat is denk ik ook wel een stukje, wat in heel dat gebeuren rondom mijn broer zat, de onmacht die ik voelde dat ik hem niet kon helpen, ik kon hem niet van die ziekte afhelpen. Ik had wel zoiets kan ik een stukje transplanteren, hem helpen en bijstaan in zijn ziekte. Ik wist natuurlijk ook wel dat zijn vrouw dat moest doen. Maar ik wilde zo graag dingen voor hem doen en er voor hem zijn. Ik heb hem ook de laatste verzorging gegeven. Dat heb ik ook gevraagd of dat mocht, ik denk dan kan ik tenminste iets voor je doen. Bijvoorbeeld hij wilde graag naar buiten, nou dan regel ik gewoon een rolstoel voor je. Dat heb ik met een collega geregeld. Hij is geloof ik 1 of 2 x keer daarbuiten geweest. Dan kan ik tenminste is voor je doen, iets voor je regelen
- V2.10: Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
- A2.10: Onbekend, soort van lot
Dat weet ik niet. Ik denk wel dat je een soort van lot hebt, maar of dat van tevoren bepaald is dat weet ik niet. Ik denk ook wel dat je een soort van gevormd wordt door je opvoeding, door een karakter wat je hebt. Hoe je eraan komt, ik denk dat dit eigenlijk meer te maken hebt met je eigen ontwikkeling.
- V2.11: Wat waren uw levensdoelen voordat uw broer overleed? Wilt u misschien weer in de stapel kijken?
- A2.11: Er zijn geen andere levensdoelen die een belangrijke rol speelden voordat mijn broer overleed.
- V2.12: Is er volgens u een verband tussen het overlijden van uw broer en het veranderen van deze levensdoelen?
Zo ja, kunt u aangeven waarom u dit veronderstelt?
- A2.12: Het sterk zijn wel. En dat komt eigenlijk ik denk door heel mijn jeugd, respondente komt er wel werd er veel gezegd. Dat denk ik wel dat dat daardoor komt. Iedereen tevreden maken, ik denk dat dat er ook altijd wel een beetje is. Ik denk eigenlijk alles wel, ik heb dat eigenlijk altijd wel gehad. Het heeft zich versterkt door het overlijden van mijn broer en het klopt ook ik ga altijd wel op mijn doel af. En hoe dan ook kom ik er meestal wel. En dat is denk ik ook wel een stukje, wat in heel dat gebeuren rondom mijn broer zat, de onmacht die ik voelde dat ik hem niet kon helpen, ik kon hem niet van die ziekte afhelpen. Ik had wel zoiets kan ik een stukje transplanteren, hem helpen en bijstaan in zijn ziekte. Ik wist natuurlijk ook wel dat zijn vrouw dat moest doen. Maar ik wilde zo graag dingen voor hem doen en er voor hem zijn. Ik heb hem ook de laatste verzorging gegeven. Dat heb ik ook gevraagd of dat mocht, ik denk dan kan ik tenminste iets voor je doen. Bijvoorbeeld hij wilde graag naar buiten, nou dan regel ik gewoon een rolstoel voor je. Dat heb ik met een collega geregeld. Hij is geloof ik 1 of 2 x keer daarbuiten geweest. Dan kan ik tenminste is voor je doen, iets voor je regelen.

Er wordt nu een gedeelte van de vragenlijst ingevuld.

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: ik ben getrouwd en heb drie kinderen, twee zoons en 1 dochter, en een kleinkind. Respondente had een broer

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding?

A3.4: MBO

V3.5: Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Ik heb geen godsdienstige levensovertuiging

V3.8: Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt. Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?

A3.8: Bezoek kerk/kerkhof -> dit brengt rust

Een bezoek aan een kerk of kerkhof brengt rust. Ik vind de schildering en glas in lood er mooi. Ik kan best wel een uurtje alleen in een kerk willen zitten.

Ik probeer zo netjes mogelijk te leven.

V3.9: Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

A3.9: Ja, dat weet ik niet. Weet je tuurlijk als het je tijd is dan ga je, maar ik weet niet of het zo is.

Afsluiting interview

V1: Hoe was het voor u om dit interview te doen?

A1: Misschien had ik nog wel een klein stukje toe kan voegen van mijzelf. Dat ik de persoon was die zowel met mijn vader als met mijn broer alles moest vertellen tegen mijn moeder. En dat is keihard, dan moet je tegen je moeder vertellen dat je kind doodgaat. Dit stukje miste ik er eigenlijk in. Dit zijn wel de dingen die er ook toedoen. Dat geef ik je terug. Dat je tegen je moeder moet gaan vertellen dat haar zoon ziek is, en dat je op het punt komt dat je moet vertellen dat hij overleden is. De eerste keer dat mijn moeder haar zoon zag na de boodschap, die omhelzing van moeder en kind dat is afschuwelijk. We zijn nog met de stichting ambulance wens naar de dierentuin geweest toen ik hem toen zag schrok ik enorm en toen stortte ik in, heel eventjes maar, maar dat moment. Dat soort dingen blijven mij bij.

V2: Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?

A2: Meer inzoomen op de gebeurtenis. Hier niet te snel aan voorbij gaan. Wat met name de gebeurtenis voor de respondente betekende.

V3: Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?

A3: Nee, wel graag het rapport als het klaar is

Respondent 2

Deel a

Geïnterviewde: Respondente 2
Interviewer: Janet van Dordrecht
Datum: 21 juli 2020, 14.00 uur
Locatie: Bij interviewer thuis

V1.1: Hoe oud was uw broer toen hij/zij overleed?

A1.1: 39 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 43 jaar

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: 24 augustus 2018

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Niemand

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

A1.9: 4 = ja, redelijk

V3.1: U bent

A3.1: Vrouw

V3.2: U bent geboren in 1975

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: Getrouwd, 4 kinderen (3 zoons, 1 dochter). Ouders, 6 kinderen (4 zoons, 2 dochters)

Respondent is de oudste

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

A3.4: HBO

V3.5: Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Christelijk

Deel b

Geïnterviewde: Respondente 2

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 21 juli 2020, 14.00 uur

Locatie: Bij interviewer thuis

V1.1: Het overlijden van uw broer zal een hele grote impact gehad hebben op uw leven?

Hoe oud was uw broer toen hij overleed?

A1.1: 39 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 43 jaar

V1.1c: Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

A1.1c: Twee jaar geleden bijna ondertussen. 22 augustus ben ik zelf jarig. Toen is mijn schoonzus nog geweest, mijn broer is niet geweest, Jasper. Toe zie ze we gaan zijn verjaardag niet vieren in september. Hij wordt 40 en ik word volgend jaar 40 en dat vieren we het samen. Twee dagen later is Jasper overleden. Dus dat is iets wat bij mij heel erg blijft rond die datum. Ik heb het niet gehoord. Het is hier in Krimpen gebeurd aan de dijk. Trauma's en ambulances, en ik was thuis en weet ik waarom ik het niet gehoord heb. Gewoonlijk ben ik er heel erg alert op eigenlijk door eerdere dingen heb ik, maar. En 's middags om half zes belde mijn vader op met de opmerking Jasper is verongelukt. Oh nee, hij zie eigenlijk eerst ik heb een hele moeilijke mededeling. Op zo'n moment een ongeluk gehad, maar verongelukt is zo ver buiten wat je verwacht dat het gewoon niet doordringt. En ja ik was aan het koken en de kinderen om mij heen en daarna echt gewoon stuk, gelijk heel erg verdrietig, huilen omdat er wel iets is gebeurd. De kinderen, de jongste had zoiets van mam ga maar even op de bank zitten, ga maar even zitten dan hoef je niet zo te huilen. Als die eerste reacties. Bas was beneden aan het werk in de winkel, dus ik liep naar hem toe maar er was een klant dus dan kun je het ook niet kwijt. Ik ben weer naar boven gegaan en ik heb wel gezegd kom je zo even naar boven. Ja, langzamerhand, ik ben gelijk gaan zoeken op internet, dat is ook heel stom misschien, je ziet een fiets liggen, dat was Jaspers fiets, dus dat zie je dan via de sociale media en dat is achteraf niet handig geweest. Dat moet je eigenlijk niet doen. Die avond ben ik naar de dijk toegegaan, ik ben gelijk naar die plek gegaan. Ik wist toen heel weinig over wat er gebeurd was, ja dat die dood was meer niet. En toen staat er precies op die plek een paaltje en ik had het idee dat hij is gewoon daartegen aangekomen. Een surrealistische boosheid op zo'n paaltje. Dat komt dan dus gewoon eruit. Daarna, 's avonds zijn we naar een andere broer geweest. Ik heb vijf broers en zussen. Ik had vijf broers en zussen. Daar zijn we allemaal geweest. Bas is bij de kinderen gebleven. Het is eigenlijk gewoon een hele rare avond. Ik weet het eigenlijk nog heel goed. Maar is het is zo buiten wat normaal is, het klopt gewoon niet. En als ik er nu nog overdenkt. Weet je, ik ben toen teruggekomen met de Tomtom, bij hem vandaag. Ik wist gewoon niet hoe ik moest rijden. Dat. Dus dat is eigenlijk de eerste dag in notendop wat mij het meeste is bij gebleven. Dat mijn ouders daarna nog even langskwamen. Wat bizar, dat mijn schoonzus belde, het was al laat, half twaalf of zo dat ze onderweg waren dat ze belde is het goed dat wij ook nog even komen. Dat mijn schoonzus zie als is het vier uur het maakt niet uit. Zij waren dus naar de plek, hoe heet dat, de plek waar ze naar gebracht worden. Het mortuarium. Daar waren ze

geweest met mijn schoonzus en de kinderen. Die hebben daar moeten kijken of hij het was. En die zijn verschrikkelijk slecht behandeld daar, geen koffie, mijn ouders, gewoon geen vriendelijk woord. Ze kwamen echt heel aangeslagen bij ons. Het is gewoon, zo'n eerste dag, er gebeurt van alles maar het dringt niet echt door. Je weet gewoon niet wat je kan verwachten. Weet je, ik had heel sterk het gevoel, dit is dus dit is dus wat je weet wat een keer kan gebeuren waar ik me eigenlijk, ik ben altijd best wel een beetje angstig geweest, en dat ben ik nu niet meer als er dit maar niet gebeurt met de kinderen, als me dat maar niet gebeurt met de kinderen, toen was het mijn broer, het overkomt je en je doet het op dat moment toch heel anders dan wat je in je grootste angst kunt bedenken. Daardoor heb ik de angst ook los kunnen laten.

Ja, tegen een auto aan. Achteraf is die man, ik denk niet dat hij nog leeft maar dat weet ik niet zeker, die had een tumor in zijn hoofd. Dus het is niet verwijtbaar, ook niet Jasper. Die heeft aan de goede kant gereden, hij reedt wel heel hard op zijn racefiets. Het is niet verwijtbaar maar het gebeurt wel.

Die week, die eerste week, weet ik eigenlijk niet meer zo heel veel meer, kijk ik was toen heel veel met onze kinderen bezig, hoe was het met onze kinderen en hun kinderen, ze hebben drie kinderen. Dus het is vrijdag gebeurt, zaterdag zijn we wezen kijken en toen zijn we ook even bij mijn schoonzusje geweest, zijn vrouw en toe heb ik tegen hun kinderen gezegd als je even iets anders wil kom maar gerust even. Die zondag zijn zij op de plek geweest aan de dijk om even te kijken en toen zijn ze bij ons gekomen. Dit hielp mij eigenlijk omdat ik mij daardoor kon focussen op de kinderen. Daar ben ik heel veel mee bezig geweest, ik ben bijna iedere dag naar de plek toegewenst. Dat gaf mij zelf h een veel, ik ben nog steeds de enige in de familie die dat nog steeds doet, behalve een van mijn neefjes die vind het ook fijn. Het is een mooie plek een rustgevende plek. Jasper was depressief op het moment dat het gebeurde, daar worstelde hij wel vaker mee. Weet je, voor mij is het ook een soort van hij. Ik ga een beetje van de hak op de tak nu. Die keer dat jij mij die lieve kaart stuurde toen drong ook heel erg bij mij door ik ben nu nog hier en Jasper is bij goed. Die overtuiging heb ik heel erg, dat hij het daar goed heeft. Hij had het heel erg goed met zijn vrouw en kinderen, maar hij worstelde heel erg met depressiviteit en dat maakte het leven wel heel erg zwaar. En dat hoeft nu niet meer. En dat is een stukje wat mij helpt, voor hem is het goed. Ik weet niet of ik dat toen al had, maar ik was ook niet heel boos of zo. Het was ook een hele rustige week, ik heb gewoon heel veel alleen op de bank gezeten en gewoon maar zitten staren en zitten denken wat gebeurt er nu allemaal. Als familie hebben we het heel goed, mijn jongste broertje was in Alaska, die hebben ze kunnen bereiken en die was zondag terug. Die was bij het uitvaartcentrum wezen kijken, die zondag zouden mijn broers en zussen een advertentie opstellen. Bas zou gaan want de kinderen hadden het nodig dat ik thuisbleef en mijn nichtjes en neefjes ook. En toen belde hij op mag ik even langskomen en weet je we hebben ons ook aan elkaar vastgeklampt in die tijd. De begrafenis heb ik woorden voor geschreven, mijn vader vroeg mij dat, mijn ouders, mijn schoonzus en haar ouders hebben samen heel erg samen alles gedaan. En dat ging heel goed, ze konden heel goed met elkaar. En hij vroeg van wil jij iets zeggen in de dienst, ik ben de oudste en dat heb ik gedaan. Ik heb input gevraagd van iedereen en dan komt er een traan en een lach, dan komen de mooie dingen ook, de grijs die hij altijd had. Ik ben begonnen met schrijven op de woensdagmorgen met de input die ik had, maar dat ging helemaal niet, ik

ben toen eerst naar de plek geweest met mijn oudste, hij praatte er helemaal niet over, hij op de fiets en ik lopend, toen kwam ik terug, ik heb hem alleen daargelaten en toen had ik wel de rust om te schrijven en heb ik het in een keer uitgeschreven. Het was ook namens mijn ouders en die heb ik gevraagd om mee te lezen en er hoefde niets meer veranderd te worden. En dan merk je, wij waren wel heel erg een in onze herinneringen zeg maar. De mooie en ik denk dat de warmte van de familie, dat het goed was en dat blijft tot op de dag van vandaag. Het is nu twee jaar geleden, geholpen heeft om die eerste week gewoon door te maken. Je moet het toch beleven. En dat was ook op de begrafenis. Liederen als Tienduizend redenen van dankbaarheid dat heeft een neef van mij gevraagd. Ze mochten allemaal een lied kiezen. Mijn moeder stil mijn ziel wees stil. Dat soort liederen die wel heel veel zeggen over de hoop voor Jasper en ook een stukje, voor mezelf is het heel erg sterk zo geweest dat ik heb totaal niet gedacht waarom doet God dit, of waarom, wel waarom gebeurt dit maar dat kanis toch niet duiden, maar heel sterk dit is gebeurd ik weet niet waar het goed voor is, het zal misschien wel ergens goed voor zijn, maar God was er toen op dat moment bij toen Jasper overleed en ook bij ons nu. En dat is wat ik ook deel met mijn schoonzus, heel sterk, en door dat te delen is er denk ik heel veel rust gebleven en die is ook nooit weggegaan. Alleen die eerste avond wat ik je net vertelde dat tegen dat paaltje toen was ik echt heel erg boos en dat heb ik nooit teruggekregen. Voor mij scheelt het denk ik dat het hier gebeurd is, hier in Krimpen, heel veel mensen hebben het gehoord en ik kreeg 's avonds gelijk al heel veel reacties. Mensen hadden gehoord dat er een heel ernstig ongeluk gebeurd was, en dan ben je al van tjonge en als ze dan mij kennen koppelen ze het aan mij en dan weet je. Als het gaat om beleving ik heb daardoor heel veel meeleven gehad denk ik. Ik had het met mijn zusje over, vorige week en die had dat heel niet. Ze zegt het leek wel of ik ziek was mensen durfden me gewoon niet aan te spreken. en hier spraken mensen me wel aan. Mijn zusje woont bij mijn ouders in de woonplaats waar we opgeroeid zijn, Jasper ook, en mijn ouders waren hun kind verloren en dat lag in de picture en dat Janneke haar broer was verloren was minder aanwezig. En hier in Krimpen was dat erge ongeluk gebeurd en ik was mijn broer daarmee verloren. Ik ben het ook wel ontvlucht hoor al die aandacht, ik kon niet naar de supermarkt. Maandag daarna ben ik met Bas naar de supermarkt gegaan en ik ben weggelopen, ik kon het echt niet. Ik had iemand gesproken in de winkel, ik stond letterlijk te trillen op mijn benen, zoveel kostte dat.

Het is bij het gemaal gebeurt. Die maandag denk ik, het doet er ook niet zoveel toe ging het naar die plek. En toen liep daar een schilder en die was daar aan het werk. Ik wist dat hij een rol had gespeeld bij de eerste hulp. Dus is sprak hem aan en vertelde wie ik was. Met hem heb ik niet zo'n uitgebreid gesprek gehad toen. Maar de man van het gemaal die heeft echt eerste hulpverleend en daar stond ik echt tegenover, zo van joh we waren allebei, maar hij heeft mijn broer gezien in zijn laatste levende momenten. En ik weet Jasper heeft niets meer gezegd, maar hij heeft wel eerste hulpverleend. En ik vind dat gewoon zo fijn dat er iemand is geweest die dat gedaan heeft. En ik vroeg mag ik je een knuffel geven, ja graag zegt hij dan. Je hebt allebei gewoon je eigen emotie en dan, dat was een heel bijzonder moment. Hij is later ook nog bij ons geweest. In die zin heb ik als zus ook en bepaald stukje leiding genomen denk ik, ik ben de oudste, zo van is het niet fijn nog te weten wat er precies zich afgespeeld heeft aan het eind. Er reedt een vrouw achter de auto die Jasper dan

geschept heeft en die vrouw was in contact met de eigenaar van het gemaal en dat wist ik en die twee, die eigenaar en die vrouw, zijn dus bij mij thuis geweest. Een broer van mij en mijn vader en twee broers van Linda ook zijn er bij geweest. En zou hebben we de dingen, op die manier ben ik ook wel bezig geweest. Verzamelen wat er was aan feiten, dat vond ik ook wel moeilijk. Hij had bijvoorbeeld ook gekreund en zijn eerste reactie was overeind komen en dat ging niet meer, hij lag over de vangrail. Van dat soort beelden ga je dus ook een beeld maken en dat komt wel confronterend over maar ik ben wel blij dat ik dat weet. Ik had wel erg de behoefte om het plaatje compleet te maken. Ik wilde weten wat er gebeurd was en of er nog iets gezegd was.

Als broer en zus ben je een directe link met degene die overleden is. En als oudste heb je een andere positie. Je hebt een groot verantwoordelijkheidsgevoel.

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: 24 augustus 2018

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Niemand

V1.2b: Kunt u dit uitleggen?

A1.2b: Ik heb hier geen invloed in gehad. Mijn broer ging fietsen, ik was thuis. Hij ging ook niet naar mij toe volgens mijn schoonzus. Dat had gekund maar hij ging gewoon een rondje fietsen.

V1.3: U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw broer. Welk woord geeft het best weer hoe u toen dacht over deze gebeurtenis?

A1.3: Ongeluk/pech

V1.3b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.3b: Geen invloed op gehad

V1.4: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?

A1.4: Nee, blijft ongeluk/pech

V1.4b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.4b: De keuze blijft hetzelfde. Er is niets positiefs aan.

V1.5: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.

A1.5: Noodlot/tragiek

V1.5b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.5b: Ik ben niet zelf verantwoordelijk maar wel hoe ik met het verlies omga.

V1.6: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?

A1.6: Noodlot/tragiek

V1.6b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

Met de aanvulling dat dat laatste is hoe de respondente zich voelde

A1.6b: Weet je dit is een hele lastige. Ik kan niet zeggen dat door het positieve element het negatieve wegvalt. Het staat naast elkaar. Het blijft

verdrietig. Aan de andere kant als ik kijk naar de relatie met mijn schoonzus is deze relatie erg verbeterd. Nu heb ik goede gesprekken met mijn schoonzus, nu heb ik die goede relatie met die ene neef. Dit was anders niet gebeurt. De gebeurtenis blijft tragiek met positieve gevolgen en nieuwe mogelijkheden.

V1.7: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.

A1.7: Geen van beiden

V1.7b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.7b: Kan me in geen van beiden vinden. Ik ben niet verantwoordelijk tegenover God voor wat er is misgegaan. Negatief over het feit dat Jasper er niet meer is. Maar ik mis niet de afwezigheid van God, eerder tegenovergesteld. Ik ervaar God heel erg.

V1.8: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.

A1.8: Geen van beiden

V1.8b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?

A1.8b: Door toedoen is het niet. God was erbij en hoe dit precies zit is mysterie. Ik geloof dat hij erbij is. Het is voor mij een mysterie en ik heb ook niet de behoefte omdat te verklaren. God is veel groter. Je kan er iets van genade is zien voor wat eruit voorgekomen is

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan

A1.9: 4, ja, redelijk

V1.10: Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?

A1.10: Ja, God is erbij betrokken, maar ik weet niet hoe.

V2: Welke zijn voor u nu het meest belangrijk?

A2: 2. Mijn geloof geeft me kracht (religiositeit)

26. Ik streef naar innerlijke harmonie (harmonie)

18. Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden

(moraliteit)

V2.1a: Waar dacht u aan toen u deze koos?

A2.1a: 2. Mijn geloof geeft me kracht

Eigenlijk voor mij zonder mijn geloof zou ik echt stuurloos zijn zeg maar. Ik moet er ook niet aandenken dat ik dat niet meer zou hebben. Niet dat ik altijd alles weet door het geloof. Maar het scheidt wel rust en vertrouwen. Geloof is voor mij ok verbonden met vertrouwen. Dat wat er ook gebeurt, ja, God er is. Of het nu moeilijk is of makkelijk.

26. Ik streef naar innerlijke harmonie

Dit heeft te maken met de depressie waar Jasper last van had is familiair bij ons. Ik ben zelf ook twee jaar geleden depressief geweest. En dan ben je helemaal niet in harmonie met jezelf. En innerlijke harmonie is voor mij ook weer, kom ik ook weer bij die rust die ik in het geloof ervaar, waardoor ik als ik merk dat ik van binnen in harmonie ben als ik gewoon rustig ben dan kan ik gewoon, hoe zeg je dat, dan leef ik mijn leven met alles wat er op die dag gebeurt. Dan kan ik er voor onze kinderen zijn, dan kan ik hun genieten van wat zij doen en daar hoef ik dan verder niets uit te halen of mee te doen. Dan is gewoon het zijn, misschien is dat wel het beste, het zijn is voldoende. Het zijn op de plek waar je op dat moment, op dat

moment sta. En of dat nu in mijn werk is of thuis, of het moeilijk is of makkelijk dat is dan van minder belang. Dus die innerlijke harmonie ervaar is soms heel sterk en soms ook niet maar dat is wat ik heel belangrijk vind. 18. Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden. Dat gaat meer over voor wat ik voor anderen zien. Hier zit ook een link naar innerlijke harmonie. Ik geloof, dat is ook een stukje geestelijke zorg, als je met andere op weg kan gaan naar een stukje zien in hun leven ervaren ook al is er veel weggevallen voor je. Wat is belangrijk voor je, waar kun je nog houvast in vinden, voor anderen is het geloof niet belangrijk, je gezien. Die waardes die voor mensen echt blijven staan zijn ook dingen waar je op terug kunt grijpen als het moeilijk is. Dit heeft ook vooral met mijn werk te maken waar je dit ook heel duidelijk zie.

V2.2: Waarom zijn deze levensdoelen belangrijk?

A2.2: 2. Ik denk dat voor mij het geloven ook te maken heb met eeuwigheid. Leven, dit is niet alleen het leven van nu, het overstijgt het leven van nu. 26. Het is voor mij een manier om het leven aan te kunnen en er voor anderen te kunnen zijn. Tweeledig wel. 18. Dat geeft houvast.

V2.4: Hoe weet u zeker dat deze doelen belangrijk zijn?

A2.4: 2. Ik denk doordat wat ik beschrijf als met de Twin Towers. Ik heb me nog nooit zo verloren gevoeld als toen. OP moment dat die grond weValt, bij een overlijden, als je dan merkt dat het geloof blijft bestaan en dat God goed is dan val je niet. 26. Omdat ik toen uit balans was het leven gewoon heel moeilijk was. Kon ik ook niet goed voor mijn kinderen zorgen bijvoorbeeld. 18. Ik zie deze vooral naar buiten/werk/breder dan jezelf.

V2.5: Waar verlangt u na dat u dit tot doel hebt gekozen?

A2.5: 2. Rust, vertrouwen, een stuk basis, fundament voor het leven. In alle situaties. 26. Stabiliteit.

18. Mensen zin in het leven kunnen ervaren

V2.6: Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid?

A2.6: Ja

V2.7: Had u dit levensdoel ook voordat uw broer overleed?

A2.7: Ja

V2.8: Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of wisselde dat?

A2.8: Nou weet je, ze zitten voor mij wel verweven door elkaar. En die eerste twee zijn voor mezelf heel belangrijk geweest. En die heeft niet zozeer met mijn broer te maken in mijn beleving met of dat ervoor of erna belangrijk was. Hier ligt vooral de relatie met werk, externe wereld. Hier was ik altijd wel meebuig, ook door opleiding.

V2.9: Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het verlies van uw broer?

A2.9: Mijn geloof was de zekerheid dat er een hogere iets wat buiten ons is, wat buiten de wereld is, ervan weet van het verdriet, zou kunnen ingrijpen daar ben ik ook van overtuigd. En dat Hij dit niet heeft gedaan. Gewoon de wetenschap dat God erbij is, ook al is het een donker dal, dan moet ik altijd aan psalm 23 denken, die wetenschap hoe dan ook heeft me wel veel kracht gegeven om door te gaan. Die innerlijke harmonie daar ben ik best wel heel erg naar opzoek geweest. Een boek van An Voskamp, een boek over dankbaarheid. Ik ben best wel op zoek geweest naar hoe kan ik rust ervaren daarin. Daar heb ik veel van

geleerd. Daar ben ik ook stabiel van geworden. Als ik nu moeilijke momenten heb probeer ik echt wel om me heen te kijken. Dan niet zo in de negatieve kant. Ik ben niet zo iemand van uiterste emoties. Het kan wel opgeroepen worden, ik ben niet continue aan het huilen geweest. Een stuk van innerlijk rust was al aanwezig in dat moment waardoor ik er ook kon zijn voor hun kinderen. Maar ook de praktische kant.

De laatste speelt daar geen rol in

- V2.10: Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
- A2.10: Kun je een heel werkstuk over schrijven. Nee, dat denk ik niet. Dan zou je de hele menselijke verantwoordelijkheid weg moeten schrappen.
- V2.11: Wat waren uw levensdoelen voordat uw broer overleed? Wilt u misschien weer in de stapel kijken?
- A2.11: Nee, het waren dezelfde
- V2.12: Is er volgens u een verband tussen het overlijden van uw broer en het veranderen van deze levensdoelen?
- A2.12: Nee

Er wordt nu een gedeelte van de vragenlijst ingevuld.

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: Ik ben getrouwd en moeder van vier kinderen

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding?

A3.4: HBO

V3.5: Geloof u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Geloof u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Christelijk

V3.8: Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt. Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?

A3.8: Hoe ik met mensen omga in mijn werk en gezin

V3.9: Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

A3.9: Nee, is ingewikkeld en complex. Je komt hiermee op het theologische vlak. Het is echt een theologische vraag waar ik over nagedacht heb. Hoe zich dat verhoud ik kom er niet helemaal uit

Afsluiting interview

V1: Hoe was het voor u om dit interview te doen?

A1: Wel goed, maar vooral door het persoonlijke. Ik ken je alleen van gezicht en ik vond het leuk om elkaar beter te leren kennen. Ik denk dat dat wel een rol speelt hierin. Ik vind dit ook leuk om het van de andere kant mee te maken en er over na te denken. En over Jasper praten vind ik gewoon fijn, het roep emoties op maar dat wist ik vooraf. Ik vind het fijn dat je hier aandacht voor vraagt. Het is gewoon zo dat er weinig aandacht is voor broer/zussen.

V2: Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?

A2: Niet direct

V3: Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?

A3: Ik heb wel interesse om straks de scriptie te lezen

Respondent 3

Deel a

Geïnterviewde: Respondente 3

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 4 augustus 2020, 14.00 uur

Locatie: Bij interviewer thuis

V1.1: Hoe oud was uw broer toen hij/zij overleed?

A1.1: 35 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 36 jaar

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: September 1995

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Niemand

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

A1.9: 5 = ja, helemaal

V3.1: U bent

A3.1: Vrouw

V3.2: U bent geboren in 1959

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: Getrouwd, 5 kinderen (3 zoons, 2 dochters). Ouders, 5 kinderen (2 zoons, 3 dochters) Respondent is de oudste

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

A3.4: HBO

V3.5: Geloof u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Geloof u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Christelijk

Deel b

Geïnterviewde: Respondente 3

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 4 augustus 2020, 14.00 uur

Locatie: Bij interviewer thuis

V1.1: Het overlijden van uw broer zal een hele grote impact gehad hebben op uw leven?

Hoe oud was uw broer toen hij overleed?

A1.1: 35 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 36 jaar

V1.1c: Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

A1.1c: Hij is ziek geworden toen die 29 was. En dat was natuurlijk ook toen al een schok zeg maar. En had hij een hersentumor. Dat verhaal dat herken jij wel. Toen is hij geopereerd, toen bleek het na de chemo en na de bestraling wat beter te gaan. Maar na een jaar of twee kwam het weer terug. Toen is hij nog een keer geopereerd. Nou toen hadden ze weer goede hoop dat het, maar je weet dat het toch weer terug komt en toen ja was het op een gegeven moment zeiden ze het is weg maar drie weken later is hij overleden. Het is een weg geweest van vijf jaar. En het bijzondere aan het verhaal was. Hij zie toen hij ziek werd en wist wat hij had, ja het sloeg bij hem ook als een bom binnen, hij was wat zou ik zeggen, hij leefde helemaal niet met God, hij was een vrijbouter en hij zag dit wel als dat God ingreep in zijn leven. En toen hij heeft aan God gevraagd of hij nog vijf jaar mocht blijven leven. En die heeft hij gekregen en toen was het na vijf jaar over. Dus dat was heel bijzonder. Ik heb het ook altijd gezien als een weg met God met hem. En dat maakt ook het rouwproces anders. Stel nou dachten wij altijd, ook mijn ouders, als die niet gebeurd was het heel anders gegaan. Dan waren ze gescheiden en was het een groot drama geworden. Wij hebben het ook gezien als de weg die God met hem ging. Dat het uiteindelijk tot zijn behoud is geweest. En dat zag hij zelf ook, daar heeft hij ook van getuigd. Dus dat maakt ook het hele proces anders. Ik heb heel veel geleden wel om die kinderen. Ze kregen ook in vijf jaar tijd nog een kindje wat ik nooit begreep. Maar goed die kinderen hebben daar ook enorm onder geleden. Ze waren in de leeftijd van vijf, zes jaar. Dus ik ben die hele periode elke maandagavond daar geweest. Van het begin tot het eind maar ook daarna nog. Toen Ella is verhuis naar Ouderkerk, het dorp. Tot een jaar later, toen is Roos geboren, zij was voor ons een soort van verrassing, toen ben ik ermee gestopt. Dus het heeft zes jaar geduurd. Ik ben er dus zes van heel dichtbij betrokken geweest. Dit was pittig, eerst had ik gesprekken met hun over, dat was eigenlijk als een beetje daarvoor begonnen toen het met hun helemaal niet goed ging. Toen las ik een boek met ze, dat had ik gevraagd of ze dat wilde lezen, en dat bespraken we dan. Dat was al wel een soort van, Piet was niet zoals ik, wij moesten echt zoeken naar elkaar. Vroeger hadden we altijd ruzie. Maar je wordt volwassen en hij werd ook volwassen en dan ga je anders met elkaar om. Ik vond het heel erg dat het met hen niet goed ging en ik vroeg of ik ze kon helpen en op die manier ben ik zeg maar een soort van binnengekomen. En ik kon, Ella die vertrouwde mij ook wel, dus dat ging verder prima. Dus daar waren we al mee bezig en toen werd hij ziek, dus we zijn daar toen mee doorgedaan. En op een gegeven ging het Ella ook heel zwaar wegen en toen zei ik als ik iedere week een avondje

kom dan leg ik de kinderen op bed en ben jij een avondje vrij. Dus dan had zij een soort van vrije avond en zorgde ik voor de kinderen. Daardoor heb ik ook een band met de kinderen gekregen, meer dan ik al had. Dus we probeerde dat toch met elkaar op te vangen, ik was de enige die getrouwd was, de anderen waren een stuk jonger en woonde nog thuis en die waren aan het werk. Ja, dus ja. Toen het zeg maar allemaal achter de rug was. Ik vond het aan de ene kant moeilijk maar aan de andere kant ook mooi hoe het gelopen was. Daar ben ik God heel dankbaar voor. Dat het gewoon, ze hebben belijdenis gedaan in die tijd, ze hebben echt geprobeerd om er samen toch wel weer door heen te komen als was het niet wat het hoort te zijn, maar het is op zich goed gegaan. Ik was er alleen maar dankbaar voor. Maar wel, je houdt wel altijd een rouwrandje natuurlijk, het is niet meer compleet, dus ik bleef wel naar Ella gaan maar Piet was er niet meer, ja, wat zal ik zeggen daarover, ik deed dat echt uit een stukje plichtsbesef en trouw. Daar koos ik voor om dat te doen. En dat was eigenlijk wel het hele proces. Nou ja nog steeds zijn we trouw aan Ella, zij is op een gegeven moment getrouwd, zij hoort er altijd bij. En dat vind ik ook mooi van mijn vader en moeder. Ze trouwde op een gegeven moment met Jaap. De trouwfoto van Piet en Ella hangt op, maar ook de trouwfoto van Ella en Jaap hangt ernaast. En op ieder feestje en bij alles wat we vieren is er altijd een minuut aandacht voor Piet. Het is nooit weggepoetst, het is altijd besproken, het is altijd natuurlijk aanwezig geweest. Het is niet iets wat niet besproken mag worden. Mijn vader en moeder konden er altijd goed over praten. Ze waren er wel verdrietig onder maar die hadden eigenlijk wel hetzelfde, het had eigenlijk alleen maar op deze manier goed kunnen komen. Het is natuurlijk wel heel moeilijk, maar dan had je misschien gehoopt dat hij beter zou worden, maar dat zat er niet in. Nee, nee. Ja en met mij? Ja, nou ja ik heb daar eigenlijk nooit zo over nagedacht. Ik heb gedaan, ik ben een doener. Ik geprobeerd er altijd voor ze te zijn. Ik dacht heb ik er nu om gehuild? Nee. Ik heb ik nou er niet van geslapen? Nee. Maar dat heb ik ook niet gehad toen mijn moeder overleden was. Ik denk ook dat het heel erg met je karakter te maken hebt. Ik ben er heel eerlijk in, nee, ik heb dat niet gehad. Ik kon het altijd wel met God bespreken. Wij zijn later, is dat zoontje van familie overleden, en dat heeft wel veel mee impact gehad op de manier dit is een kind, hier zie ik het nut niet van in. Er is een groot verschil in hoe dingen gaan en gebeuren. Maar ja, wat het dan met mij gedaan zou hebben als het ander was, ja, ik heb een bepaalde persoonlijkheid, een bepaald karakter en ik denk dat ik, ik ben niet iemand die ergens in blijft hangen of zo. Maar ja, als het heel dichtbij komt, weet ik het ook niet. Mijn rouwen was eigenlijk helpen, doen, er zijn. Ik denk dat ik op die manier dit hele proces, ja. Je staat er eigenlijk ook niet zo bij stil, en als je erover na denkt, dan was het ook zo. Ik probeer te helpen en er te zijn, bezig te zijn en op die manieren beetje steun te geven zeg maar zonder, een ander gaat ernaast zitten en gaat meehuilen, dat is ook een manier. Dus ja, verder kan ik er eigenlijk niet veel overzeggen.

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: September 1995

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Verwacht en onverwacht

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Niemand, het kan ons allemaal overkomen

V1.2b: Kunt u dit uitleggen?

- A1.2b: Het overlijden was verwacht, maar de boodschap van het ziek-zijn is onverwacht. Maar dan is iemand er nog wel een tijd waarin je veel kunt doen.
- V1.3: U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw broer. Welk woord geeft het best weer hoe u toen dacht over deze gebeurtenis?
- A1.3: Ongeluk/pech
- V1.3b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.3b: Nou ja, wat erachter staat het is een ongunstige loop van de omstandigheden, je zou willen dat dingen anders zouden lopen. Een gunstige loop.
- V1.4: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
- A1.4: Nee, blijft ongeluk/pech. Maar het gaf geluk en kansen
- V1.4b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.4b: Het gaf geluk kansen. Het was en ongunstige loop, maar het veranderde toch. Nee het blijft het bovenste.
- V1.5: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.5: Nee, deze woorden passen niet
- V1.6: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
- A1.6: Positief over nieuwe mogelijkheden die het bood
- V1.6b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- Met de aanvulling dat dat laatste is hoe de respondente zich voelde
- A1.6b: Ja, dit is heel erg naar mij gericht. En ik kijk naar de gebeurtenis op zich. Ik ben positief over de nieuwe mogelijk die zijn ontstaan. Maar dit wat bracht het voor mij, dan zag ik daar weer een taak in zo van wat kan ik hierin doen.
- Er zitten twee delen in: ongeluk pech zit erin, maar het heeft ook nieuwe mogelijkheden gebracht. En tevens heb ik een taak/plicht ervaren.
- V1.7: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.7: Geen van beiden
- V1.8: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.8: Genade
- V1.8b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.8b: Ja, dat vind ik mooi de bovenste: genade. Omdat er uiteindelijk iets moois uit voort gekomen. Ik heb er duidelijk Gods Hand in gezien, dat Hij genadig is.
- V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan
- A1.9: 5, ja helemaal
- V1.10: Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?

- A1.10: Ja, Gods Hand, dat is duidelijk
- V2.1: Welke zijn voor u nu het meest belangrijk?
- A2.1: Ik streef naar innerlijke harmonie (26)
Tijd met God, met als achterliggende doel: als je tijd met God doorbrengt
ervaar je rust en vrede
Mijn geloof geeft me kracht (2)
Ik leef uit geloof, anders lukt het me niet. Ook toen niet. Ik heb op jonge
leeftijd voor Jezus gekozen en zonder Hem zou ik niet weten hoe ik zou
leven. Met als achterliggende doel: het doel is om in die zoektocht kracht
te ervaren en dat God dichtbij is. Hij is er iedere dag voor mij.
Ik probeer van de wereld een betere plaats te maken om te leven (6)
Met wereld zie ik dan mijn kleine wereld, de mensen om mij heen. Mijn
collega's, gezin, de buurt, de groepjes waar ik mee optrekt. De mensen te
helpen, waar ze terecht kunnen. Het achterliggende doel is omdat je veel
gebrokenheid ziet, mensen hebben veel ellende, probeer je tot steun te
zijn en te wijzen op een toekomst die beter is. Het beste komt nog.
- V2.6: Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een
hogere werkelijkheid?
- A2.6: Ja
- V2.7: Had u dit levensdoel ook voordat uw broer overleed?
- A2.7: Ja. Het hangt samen met het moment dat ik al op jonge leeftijd mijn leven
aan Jezus heb gegeven.
- V2.8: Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of
wisselde dat?
- A2.8: Nou het is altijd belangrijk geweest en het doel van mijn leven. Het doel
van mijn leven is God dienen en hem loven en uiteindelijk bij Hem mogen
zijn en zoveel mogelijk andere meenemen. Maar er zijn ook tijden dat je
minder scherp bent, daarom is iedere dag stille tijd met God
- V2.9: Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het
verlies van uw broer?
- A2.9: Ja
- V2.10: Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of
andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
- V2.10: Nee, denk ik. Misschien wel. Achteraf kun je dit zeggen, nooit van
tevorens. Dingen kunnen een andere loop krijgen. Het hangt sterk van onze
keuze af, keuzes hebben gevolgen en het kan niet altijd zijn dat dit Gods
weg is.

Er wordt nu een gedeelte van de vragenlijst ingevuld.

- V3.3: Wat is uw gezinssituatie?
- A3.3: Ik ben getrouwd, heb vijf kinderen
- V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding?
- A3.4: HBO
- V3.5: Geloof u in een religieuze of hogere werkelijkheid?
- A3.5: Ja
- V3.6: Geloof u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven
beïnvloedt?
- A3.6: Ja
- V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?
- A3.7: Christelijk
- V3.8: Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt.
Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?
- A3.8: Door mijn houding en gedrag

V3.9: Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

A3.9: Nee, achteraf. Borduurwerk Corrie ten Boom.

'Mijn leven is een weefsel
tussen mijn God en mij.
Niet ik kies uit de kleuren;
heel doelbewust werkt Hij.
Soms weeft Hij er verdriet in
en ik, door onverstand,
vergeet; Hij ziet de boven-
en ik de onderkant.

'Als 't weefgetouw zal rusten
en de spoel niet meer schiet om,
zal God het doek ontvouwen
en verklaart Hij het 'waarom'.
Hoe nodig donk're draden
zijn in des Wevers hand
naast goud-en zilverdraden.
Zó komt zijn plan tot stand'.

In het boek 'Ik geef om jou' wordt het als volgt omschreven:

Het gaat vaak niet zoals wij willen,
we begrijpen niet dat het zo moet,
we kunnen niet altijd zeggen,
wat God doet, ja dat is goed.

We kunnen niet begrijpen
dat God alles overziet.
Wij zien slechts ons eigen deel,
ons eigen leed, meer zien we niet.

God ziet van het borduurwerk
ook de bovenkant.
Wij zien slechts draden en knopen
dus alleen de onderkant.
God houdt heel het borduurwerk
veilig in zijn hand.
Hij weet hoe het worden moet
Hij ziet de boven- én onderkant.

Al struikel je over draden
en gaat het niet zoals je wil,
vertrouw toch maar op God de Vader
zijn weefgetouw staat nooit stil!

- Auteur onbekend

Afsluiting interview

V1: Hoe was het voor u om dit interview te doen?

- A1: Het was leuk om te doen. Ook wel weer een soort van verrassend. Je staat er niet altijd bij stil. Je denkt er weer aan terug.
- V2: Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?
- V2: Nee
- V3: Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?
- V3: Na afloop zou ik graag de scriptie willen lezen als dat mogelijk is

Respondent 4

Deel a

Geïnterviewde: Respondent 4

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 4 augustus 2020, 20.00 uur

Locatie: Bij respondent thuis (in aanwezigheid van echtgenote respondent)

V1.1: Hoe oud was uw broer toen hij/zij overleed?

A1.1: 42 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

V1.1b: 31 jaar

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: 28 februari 2002

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: Ja

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Niemand

V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

A1.9: 3 = soms wel, soms niet

V3.1: U bent

A3.1: Man

V3.2: U bent geboren in 1969

V3.3: Wat is uw gezinssituatie?

A3.3: Getrouwd, 4 kinderen (1 zoon, 3 dochters). 1 zoon en 1 dochter zijn overleden als gevolg van een erfelijke ziekte. Ouders, 5 kinderen (1 zoon, 4 dochters). Respondent is de een na jongste. De oudste zus is overleden

V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

A3.4: MBO

V3.5: Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5: Ja

V3.6: Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6: Ja

V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7: Protestant

Deel b

Geïnterviewde: Respondent 4

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 4 augustus 2020, 20.00 uur

Locatie: Bij respondent thuis (in aanwezigheid van echtgenote respondent)

V1.1: Het overlijden van uw zus zal een hele grote impact gehad hebben op uw leven?

Hoe oud was uw zus toen hij overleed?

A1.1: 42 jaar

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: 31 jaar

V1.1c: Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

A1.1c: Ze begon met borstkanker. Toen is ze een hele tijd aan het dokteren geweest. Haar borst is geamputeerd en ze heeft bestralingen gehad. Ik weet niet of ze chemo's heeft gehad? En volgens mij, wat ik me nog herinner, ging het vrij goed. En toen opeens, wat was er toen opeens aan de hand, dat durf ik ook niet goed te zeggen. Toen kwam het ineens weer opzetten, het was uitgezaaid, en toen kwam er natuurlijk opeens een complicatie bij, een ontsteking kreeg tussen de longen of zo, zoiets was het uit mijn hoofd. En daar is ze officieel aan overleden. Dat was eigenlijk in twee dagen gebeurd. Ik weet nog goed dat Aat-Jan belde dat het helemaal niet goed was, een afgelopen de zaak, de andere dag was ze weg. Je staat er eigenlijk helemaal niet meer bij stil, niet meer. Ja, in procope is dit best wel heftig natuurlijk. Dit had ik niet verwacht (respondent huilt). Natuurlijk was dit zeker heftig toen. We hadden een goede band met elkaar. We gingen goed met elkaar om. Ja, het is toch mijn zus natuurlijk. Alhoewel ze wel ouder was en je niet echt met elkaar bent opgegroeid, ik kan me niet meer herinneren dat ik met haar speelde, daar was het leeftijdsverschil te groot voor. Het was wel mijn oudste zus waar je op een bepaalde manier tegenop keek. Je oudste zus. En thuis had ze ook best ook wel een soortement van een beetje een moederachtige rol. Ze sprong mijn moeder ook wel bij. We zijn een paar keer met elkaar op vakantie geweest, in onze verkeringstijd. Wat kan ik nog meer vertellen? De avond voordat ze overleed zijn we nog met elkaar geweest, ook met Martijn. Dit was erg indrukwekkend. In de laatste periode toen ze al ziek was kwam ze hier voor Martijn zingen en spelen. En voordat we van de echtgenoot hoorde dat het een aflopende zaak was, toen zeiden we zouden we toch nog een keer met Martijn gaan kijken omdat ze altijd daar kwam. Zogezegd en zo gedaan. Dat vond ze echt heel fijn en had ze niet op gerekend. Toen hebben we ook nog gezongen, voor het zoontje, toen hebben we met elkaar gezongen, hoofdzakelijk zij, wij konden geen van allen meer zingen, hoger dan de blauwe luchten. Ze lag met een zuurstof kapje op, had geen adem meer, en dan toch nog hoger dan de blauwe luchten zingen, speciaal voor het zoontje. Dat was echt indrukwekkend. En we hebben toen verteld dat we zwanger waren. Zwanger van een dochttertje, Het was heel indrukwekkend. Niemand wist dit nog eigenlijk. En bijzonder natuurlijk dat je dit zo met elkaar hebt beleefd. Ja, de andere dag zou ze overlijden. We mochten erbij, we gingen erbij zitten, een poosje zeg maar. Dat was het laatste. De laatste anderhalve dag. Toen lag ze op de IC, maar niet aan de beademing want dat wilde ze ook niet. Ook op de IC, toen ze overleden was, hebben we met elkaar gezongen, uit de Bijbel gelezen en gebeden. Ja, zo komt er ineens een hoop boven rollen.

- V1.1d: Wanneer was dat precies?
A1.1d: 28 februari 2002
V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?
A1.1e: Verwacht en onverwacht
V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?
A1.2: Niemand, het kan ons allemaal overkomen
V1.2b: Kunt u dit uitleggen?
A1.2b: Er is er een die regeert, zeggen wij. Verantwoordelijk is wel een sterke uitdrukking. Want ja, daar durf ik niet aan te komen.
V1.3: U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw zus. Welk woord geeft het best weer hoe u toen dacht over deze gebeurtenis?
A1.3: Wat ik net zeg er is er een die regeert. Indien je dit vanuit de menselijke kant bekijkt zou je kunnen zeggen dat de verpleging te kort heeft gekomen omdat ze te laat hebben gereageerd. Maar dit gaat tegen mijn gevoel in om dit te zeggen.
Geen van de twee woorden geeft weer wat er gebeurd is.
V1.5: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
A1.5: Tragiek, passend in de situatie. Noodlot komt het dichtste bij
V1.5b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
A1.5b: Wat ik net zeg er is er een die regeert.
V1.6: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
A1.6: Ik blijf bij hetzelfde als bij de vorige.
V1.7: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
A1.7: Door de zonde is dit allemaal in de wereld gekomen, wat er gebeurd is en wat er nog steeds gebeurt. Ziekte en zo.
V1.8: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
A1.8: Deze vind ik ook heel lastig. Ik blijf bij wat ik had. Tragiek/noodlot die passen het best. Maar ook dat de ziekte door de zonde in de wereld gekomen is.
V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan
A1.9: 3, soms wel, soms niet
V1.10: Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?
A1.10: Ja, alles wordt bestuurd door God.
V2.1: Welke zijn voor u nu het meest belangrijk?
A2.1: 2. Mijn geloof geeft me kracht. Dat is duidelijk. Het geloof geeft mij kracht. 7. Er zijn zeker dingen in het leven die ik als heilig ervaar. Dit sluit erop aan. Er zijn dagen die een gouden randje hebben alsook de kracht die je uit je geloof krijgt

26. Ik streef naar innerlijke harmonie. Deze sluit er ook op aan. Dat je je levensstijl/wijze overeenkomt met wat God van je vraag.
20. Het is belangrijk voor me om onder de mensen te zijn. Ik ben graag onder de mensen
18. Iedereen heeft duidelijk waarden nodig om zich aan vast te houden. Deze sluit er ook op aan.
- V2.6: Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid?
- A2.6: Er ligt een diepe relatie met het geloof met de levensdoelen die ik heb. Dat is mijn basis. Wat je in je leven ervaren hebt en de kracht die je daarin ontvangen hebt. In moeilijke tijden en dat ik het niet alleen kon. In deze dagen had je zo'n goede band met God en daar wil je eigenlijk in blijven. Op je werk bijvoorbeeld vind ik dat je zelf ook een voorbeeldfunctie hebt door je geloof. Ook al schiet je daarin te kort. Dat heeft ook met mijn geloof te maken.
- V2.7: Had u dit levensdoel ook voordat uw zus overleed?
- A2.7: Ja, maar nog niet zo bewust
- V2.8: Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of wisselde dat?
- A2.8: Zie vorig antwoord
- V2.9: Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het verlies van uw zus?
- A2.9: Ja, in zekere zin wel.
- V2.10: Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
- A2.10: In zekere zin wel, maar je hebt ook je eigen verantwoordelijkheid
- V2.12: Is er volgens u een verband tussen het overlijden van uw zus en het veranderen van deze levensdoelen?
- A2.12: Nee, nog niet zozeer. Dat is eigenlijk pas gekomen toen onze kinderen zijn overleden na een ziekte.

Er wordt nu een gedeelte van de vragenlijst ingevuld.

- V3.3: Wat is uw gezinssituatie?
- A3.3: Ik ben getrouwd en heb vier kinderen waarvan er twee zijn overleden ten gevolge van een erfelijke ziekte
- V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding?
- A3.4: MBO
- V3.5: Geloof u in een religieuze of hogere werkelijkheid?
- A3.5: Ja
- V3.6: Geloof u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?
- A3.6: Ja
- V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?
- A3.7: Protestants
- V3.8: Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt. Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?
- A3.8: Door mijn houding in het dagelijkse leven
- V3.9: Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
- A3.9: Zijn bepaald zonder dat je het weet

Afsluiting interview

V1: Hoe was het voor u om dit interview te doen?

A1: Sommige dingen zijn wel confronterend als je alles weer voor je ziet. Je beleeft het weer opnieuw

V2: Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?

A2: Nee

V: Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?

A3: Nee

Respondent 5

Deel a

Geïnterviewde: Respondente 5

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 15 augustus 2020

Locatie: Online

V1.1 Hoe oud was uw broer toen hij/zij overleed?

A1.1 60 jaar

V1.1b Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b 56 jaar

V1.1e Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e Ja

V1.2 Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2 God heeft alles bestuurd

V1.9 Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan:

A1.9 3 = soms wel, soms niet

V3.1 U bent

A3.1 Vrouw

V3.2 U bent geboren in 1955

V3.3 Wat is uw gezinssituatie?

A3.3 Getrouwd, 4 kinderen en 11 kleinkinderen, 5 zussen en nog 1 broer

V3.4 Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding (aankruisen)

A3.4 HBO

V3.5 Gelooft u in een religieuze of hogere werkelijkheid?

A3.5 Ja

V3.6 Gelooft u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?

A3.6 Ja

V3.7 Hoe zou u zichzelf noemen?

A3.7 Protestant

Deel b

Geïnterviewde: Respondente 5

Interviewer: Janet van Dordrecht

Datum: 15 augustus 2020

Locatie: Online

V1.1: Het overlijden van uw broer zal een hele grote impact gehad hebben op uw leven?

Hoe oud was uw broer toen hij overleed?

A1.1: Hij is 60 jaar geworden

V1.1b: Hou oud was u toen dit gebeurde?

A1.1b: Ik was 56 jaar

V1.1c: Kunt u vertellen wat er is gebeurd?

V1.1c: Mijn broer is uiteindelijk overleden aan kanker. Hij kreeg een tumor naast zijn geïmplanteerde nier. Daaraan voorafgaande heeft hij een nier- en alvleesklier transplantatie ondergaan. Vanaf zijn 12e jaar was hij diabeet.

V1.1d: Wanneer was dat precies?

A1.1d: Hij wist een jaar voorafgaande aan zijn sterven dat hij ongeneeslijk ziek was

V1.1e: Kwam de gebeurtenis voor u verwacht of onverwachts?

A1.1e: We wisten dat hij zou gaan sterven. De laatste maanden heeft hij in een hospice gelegen

V1.2: Wie of wat was/is er volgens u verantwoordelijk voor dat de gebeurtenis in uw leven heeft plaatsgevonden?

A1.2: Ik geloof dat God dit zo alles heeft bestuurd

V1.2b: Kunt u dit uitleggen?

A1.2b: Hij heeft een moeilijk leven gehad. Hij had autistische kenmerken naast zijn lichamelijke klachten. Dit heeft ertoe geleid dat zijn huwelijk strandde. Er was veel onbegrip voor zijn situatie waarbij ook de kinderen tegen hem werden opgezet. Hij was er niet tegenop gewassen om zijn gevoelens goed te uiten. Trok zich terug, vereenzaamde binnen zijn huwelijk. Hij klaagde nooit, sprak nooit een verkeerd woord over zijn vrouw of kinderen terwijl er van alles speelde waar wij alleen vermoedens van hadden. Er werd ook fysiek geweld gebruikt om door te dringen bleek uiteindelijk in een vertrouwelijk gesprek in het laatst van zijn leven. Hij heeft na zijn gedwongen scheiding (hij wilde dit niet) nog 10 jaar geleefd. Hij werd rustiger, kon eindelijk doen wat hij zo graag wilde, zingen van zijn Heiland op verschillende koren. Het gemis van zijn gezin bleef, de kinderen kwamen niet vaak.

Hoewel hij ondanks zijn beperkingen een levensgenieter was, hij kon genieten van de kleinste dingen, kon hij zich toch overgeven aan het feit dat hij sterven ging. Hij heeft zijn begrafenis samen met mijn zus voorbereid. Ps 92 werd gekozen, hij wist zich gedragen door God waarbij hij altijd heeft mogen schuilen toen het moeilijk was.

Ik geloof dus dat de Heere het genoeg vond. Hij mocht voor eeuwig bij Hem komen schuilen. Het was goed zo.

V1.3: U ziet hier kaartjes met begrippen die als interpretaties kunnen fungeren voor de gebeurtenis van het overlijden van uw broer. Welk woord geeft het best weer hoe u toen dacht over deze gebeurtenis?

A1.3: Ik kan me hier niet in vinden, het roept niets bij mij op

V1.4: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken. Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een

- van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
- A1.4: De gebeurtenis is een gunstige loop van de omstandigheden
- V1.4b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.4b: Hij is verlost uit zijn lijden, mag nu bij God zijn
- V1.5: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.5: Wanneer ik het woord schuld zie staan roept dit wel veel gevoelens bij mij op. Niet t.a.v. het stervensproces maar t.a.v. zijn leven.
- V1.5b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.5b: Wij hebben in onze jeugd het meest met elkaar opgetrokken. Op de een of andere manier begreep ik hem altijd, veel meer dan mijn ander zussen en broer. Ik zag ook wel dat hij anders was maar kon daar goed mee om gaan. Toen zijn ex-vrouw hem een huwelijksaanzoek deed had ik hem moeten waarschuwen. Ik vermoedde toen al dat zij ook psychische problemen had. Ik probeerde mijn ogen daarvoor te sluiten toen hij mij om advies vroeg of zij bij hem zou passen.
- V1.6: Zou u nog een keer naar deze tabel willen kijken? Deze is nu uitgebreider. De negatieve kant is zojuist ook aan u voorgelegd. Is het mogelijk dat een van de andere woorden nog beter of ook weergeeft hoe u denkt of dacht over deze gebeurtenis?
- A1.6: Het woord tragiek hangt om zijn leven en sterven heen
- V1.6b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.6b: Toen zijn stervensuur daar was en wij evenals zijn kinderen werden opgeroepen, werden we sterk geconfronteerd met de verschillen die er waren. Ik (wij) wisten dat zijn sterven winst was maar de kinderen dachten daar anders over. Wij stonden dus aan zijn sterfbed met heel andere gevoelens. Ik heb dit als zeer tragisch en aangrijpend ervaren. Ik had zo graag hen door mijn ogen naar hun vader laten kijken. Tot op de dag van vandaag is het mij niet gelukt hier iets over kwijt te kunnen. Wij hebben ook nauwelijks contact meer met hen al heb ik wel wat pogingen ondernomen die tot niets hebben geleid.
- V1.7: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.7: Beide woorden, verlatenheid en zonde roepen wel wat bij mij op
- V1.7b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.7b: Verlatenheid: Ik denk dat ik van mijn broer en zussen hem het meeste mist. Hij was onderdeel van mijn jeugd. Wij als oudsten van het gezin konden het verst terug gaan in herinnering. Ik kan dit niet delen met mijn andere zussen en broer die een stuk jonger zijn. Wij waren maatjes die veel samen optrokken. We deelden de dingen die ons bezig hielden. Zijn sterven liet een stukje van mijn jeugd sterven. Zonde: Ik voel mijn tekortkomingen t.a.v. zijn huwelijk. Ik ben vaak boos geweest op zijn ex-vrouw als ik zag hoe zij hem vernederde en hun kinderen van hem deed verwijderen. Met die boosheid heb ik weinig gedaan. Ik had haar moeten aanspreken of hulp moeten inschakelen. Dit kwam in de periode rond zijn sterven sterk naar mij toe.
- V1.8: Vindt u dat een van de volgende woorden nog beter weergeeft hoe u toe dacht over deze gebeurtenis? Alleen als u het een beter woord vindt, schrijft u het op.
- A1.8: Genade en barmhartigheid

- V1.8b: Kunt u uitleggen hoe u tot de keuze van dit woord bent gekomen?
- A1.8b: Rondom zijn sterven mocht ik ook sterk ervaren hoe God barmhartig en genadig is. Het gaf rust dat hij nu niet meer hoefde te lijden aan zijn ziektes, eenzaamheid en zijn tekortkomingen. De rouwdienst heeft daar zeker aan bijgedragen. Hij werd daarbij getypeerd als een man die beter zingen dan praten kon. En zo was het.
- V1.9: Kunt u op een schaal van 1 t/m 5 aangeven in hoeverre u zelf vindt dat u het verlies van uw broer of zus hebt geïntegreerd in uw huidige bestaan
- A1.9: 3, soms wel, soms niet
- V1.10: Heeft deze gebeurtenis voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid of met een andere werkelijkheid, meer horizontaal?
- A1.10: Hogere werkelijkheid
- V2.1: Welke zijn voor u nu het meest belangrijk?
- A2.1: Mijn geloof geeft met kracht (religiositeit)
Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden (moraliteit)
Ik streef naar innerlijke harmonie (harmonie)
- V2.2: Kunt u vertellen waarom deze belangrijk voor u zijn?
- A2.2: Ik denk omdat in deze drie pijlers Geloof, Hoop en Liefde de drijfveren voor mijn leven zijn
Mijn geloof geeft me kracht
Geloof in God is het belangrijkste in mijn leven. Het bepaalt mijn keuzes en mijn doelgerichtheid. Zonder mijn geloof zou ik doelloos mijn weg gaan, zonder uitzicht op het betere wat mij wacht.
Dat veel mensen om mee heen deze kracht ook zullen ervaren. In het bijzonder mijn kinderen en kleinkinderen.
Iedereen heeft duidelijke waarden nodig om zich aan vast te houden.
Dit heeft tot doel dat ieder mens richtlijnen, wegwijzers in zijn leven nodig heeft om richting te bepalen op zijn/haar levensreis. Die waarden moeten wel stroken met innerlijke bereidheid om ze na te leven om een hoger doel na te streven. De waarden moeten dus gerelateerd zijn aan de Bijbelse normen en waarden.
Dat ook de jongere generatie hiervan de noodzaak zal blijven inzien.
Ik streef naar innerlijke harmonie
Met als doel om innerlijke rust te ervaren. Pas dan kan ik me richten op de ander en wat voor hem/haar betekenen.
Dat mensen om mij heen ook tot innerlijke rust kunnen komen die nu nog zoekende zijn.
Alle doelen geven houvast, richting en waarde in mijn leven.
- V2.6: Heeft dit levensdoel voor u op de een of andere wijze te maken met een hogere werkelijkheid?
- A2.6: Alles
- V2.7: Had u dit levensdoel ook voordat uw broer overleed?
- A2.7: Ja
- V2.8: Is dit levensdoel sinds die periode altijd even belangrijk geweest of wisselde dat?
- A2.8: De eerste twee doelen zijn altijd even belangrijk geweest. Het derde doel is belangrijker geworden
- V2.9: Heeft uw huidige levensdoel een rol gespeeld in het omgaan met het verlies van uw broer?
- A2.9: Ja
- V2.10: Er zijn mensen die beweren dat hun levensdoelen al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?

- A2.10: Ja
V2.11: Wat waren uw levensdoelen voordat uw broer overleed? Wilt u misschien weer in de stapel kijken?
A2.11: Dezelfde

Er wordt nu een gedeelte van de vragenlijst ingevuld.

- V3.3: Wat is uw gezinssituatie?
A3.3: Ik ben getrouwd, heb vier kinderen en elf kleinkinderen
V3.4: Wat is uw hoogst genoten schoolopleiding?
A3.4: HBO
V3.5: Geloof u in een religieuze of hogere werkelijkheid?
A3.5: Ja
V3.6: Geloof u dat deze religieuze of spirituele werkelijkheid uw leven beïnvloedt?
A3.6: Ja
V3.7: Hoe zou u zichzelf noemen?
A3.7: Protestants
V3.8: Ik zou graag willen weten hoe u uw levensovertuiging in praktijk brengt. Wat doet u of hoe wordt uw levensovertuiging zichtbaar?
A3.8: Dagelijkse omgang met God door het lezen uit de Bijbel en door het gebed en de zondagse eredienst
V3.9: Er zijn mensen die beweren dat de gebeurtenissen die zij in hun leven meemaken al op de een of andere wijze vooraf zijn bepaald. Hoe denkt u daarover?
A3.9: Ja dat geloof ik zeker. Ik geloof dat God alles in ons leven bestuurt en dat dit uiteindelijk meewerkt ten goede. Daarbij geloof ik ook dat God soms zijn plan kan wijzigen op het gebed van gelovigen.

Afsluiting interview

- V1: Hoe was het voor u om dit interview te doen?
A1: Goed, maar wel confronterend. Het roep weer allerlei gevoelens op.
V2: Is er volgens u iets van belang waar niet naar gevraagd is en dat u toch nog zou willen vertellen?
A2: Niet direct
V3: Zou u het op prijs stellen om een letterlijk afschrift van dit gesprek te ontvangen?
A3: Ik zou graag de scriptie willen lezen als deze klaar is